

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin
Seminář dějin novověku

EVROPSKÉ VELMOCI
A DĚLENÍ POLSKA

European Great Powers and
the Partitions of Poland

Diplomová práce

Viktor Sautin
Praha 2008

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Aleš Skřivan CSc.

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

PODĚKOVÁNÍ

Rád bych poděkoval prof. Aleši Skřivanovi za inspirativní pomoc a podnětné připomínky, za velkou trpělivost a otevřenost, bez nichž by úspěšné dokončení této práce nebylo možné.

Obsah

Úvod	6
Kapitola I. Polsko a Evropa do roku 1772	
1. Šlechtická republika a její svobody.....	12
2. Evropské velmoci a královské volby v Polsku,.....	16
3. Stanislav II. Poniatowski a krize ruské politiky Polsku.....	21
4. Barská konfederace.....	26
5. Rusko-turecká válka a reakce Pruska a Rakouska.....	28
6. Diplomatická jednání východních velmoci.....	32
7. První dělení Polska.....	37
Kapitola II. Rzeczpospolita a záborové velmoci v době mezi prvním a druhým dělením Polska	
1. Delegační sejm v letech 1773–1775.....	43
2. „Vicekrál“ její imperátorského veličenstva hrabě Stackelberg...47	
3. Diplomacie Pruska a Rakouska v letech 1773–1786.....	51
4. Rusko a jeho zahraniční politika v letech 1773–1787.....	56
Kapitola III. Východoevropská válka v letech 1787–1791 a reakce evropských velmocí na tento konflikt	
1. Inspekční cesta Kateřiny II. na Krym a rusko-polská „aliance“..62	
2. Rusko-rakousko-turecké a rusko-švédské války.....	66
3. Prusko-rakouský antagonismus a konvence v Reichenbachu....69	
4. Očakovská krize a konec rusko-turecké války.....	74
Kapitola IV. Polsko v době čtyřletého sejmu (1788-1792). Cesta ke druhému dělení	
1. Počátek Velkého nebo tzv. čtyřletého polského sejmu.....	82
2. Polsko-pruská aliance z roku 1790.....	86
3. Vnitřní reformy v Polsku a ústava 3. května.....	93
4. Targowická konfederace.....	100

5. Rusko-polská válka roku 1792.....	106
Kapitola V. Druhé dělení Polska roku 1793	
1. Sblížení Pruska a Rakouska a první protifrancouzská koalice..	109
2. Polsko-bavorský plán a válka s Francií.....	113
3. Nóta z Merle a prusko-ruská tajná dohoda v lednu 1793.....	116
4. Sejm v Grodnu z roku 1793 a ratifikace druhého dělení Polska	120
Kapitola VI. Finis Poloniae	
1. Polská emigrace a příprava povstání v Polsku.....	129
2. Výbuch Kościuszkovského povstání v březnu 1794 a jeho průběh	131
3. Diplomatická jednání záborových velmocí v roce 1794.....	136
4. Dohody o třetím dělení Polska.....	143
Závěr	149
Bibliografie	153
Přílohy	158
Résumé	161
Summary	162

Úvod

Dělení Polska¹ mezi Prusko, Rusko a Rakousko, která se odehrála v osvěcenské době 18. století patří k „věčně živým“ tématům evropské historie. Samy události a jejich důsledky patří k nejdůležitějším problémům evropských dějin v období novověku. Tento proces se dotkl mnoha evropských států. Došlo k zásadním změnám v politickém uspořádání Evropy, dělení Polska jsou významem srovnatelná například s uspořádáním po Třicetileté válce nebo po Francouzské revoluci.

Pochopení a objasnění zániku polského státu je klíčem k porozumění novověké a nejnovější historie mezinárodních vztahů celé střední a východní Evropy. Proto by evropští historikové, české nevyjímaje, měli z mnoha důvodů věnovat pozornost tomu, co se v té době v Polsku a kolem něj odehrálo. Jednání tří záborových velmocí vůči Polsku byla bezprecedentním příkladem řešení krize v evropských dějinách, který vyvolal velký nesouhlas a pobouření veřejného mínění osvěcenské Evropy 18. století. Je totiž zřejmé, že tento brutální čin rozdělení nezávislého státu s ohledem na zájmy velmocí skoncoval se starou kulturou a tradiční politickou praxí.

Dalším významným důvodem, proč je třeba tento problém zkoumat, je pochopení významu důsledků dělení Polska pro dějiny Evropy, a především pro celou střední a východní Evropu. V období 1772–1795 byl zničen poslední neabsolutistický stát ve východní Evropě, což dočasně znamenalo ukončení pokusů o modernizační procesy v této části Evropy. Protože jen v případě Rzeczpospolité bylo možné mluvit o počátcích společenské a politické obnovy, vytvářené samotnou společností. Nehledě na to, že Polsko v 18. století bylo velmi zaostalé, právě tam vznikla Květnová ústava (3. května 1791), která byla první novodobou ústavou v Evropě. Právě proto činnost Velkého sejmku položila první základy možného budoucího modelu

---

¹ Oficiální název tohoto království byl Rzeczpospolita, v textu používám označení Polsko.

moderní společností. Ruská a pruská propaganda tedy neměly tak úplnou nepravdu, když svůj vstup do Polska v letech 1792 (ruský útok) a 1793 (druhé dělení Polska) zdůvodňovaly nejen vnitřní nestabilitou ale zejména francouzskými vlivy a kontakty, které se šířily mezi Poláky. Podle Rousseaua bylo Polsko „jediným svobodným státem“ ve východní Evropě, který vzdoroval monarchickému „despotizmu“.

Dělení polského státu zdrželo proces modernizace nejenom v Polsku, ale také v Rusku, Prusku, na Ukrajině, Bělorusku, Litvě a jiných zemích. Umožnilo totiž třem velmocím účastí na polských děleních uchránit své zájmy před změnami politickými, stejně, ač ne na trvalo, i po skončení Francouzské revoluce. V nadcházejícím období se udržela jakási entente mezi třemi záborovými mocnostmi i přes vypuknutí vážných krizí, které ohrožovaly jejich existenci.

Hlavním cílem mé diplomové práce je analyzovat základní faktory, které ovlivnily vývoj na cestě k dělení Polska. Důraz je kladen především na to, jaké byly vnitřní a vnější příčiny. Hlavní důraz je položen především na diplomatickou stránku vývoje této problematiky a jednání záborových velmocí. Položil jsem si následující otázky: Byla dělení Polska anomálií v kontextu vývoje mezinárodních vztahů v Evropě v období pozdního absolutismu nebo šlo o zákonitý (přirozený) vývoj evropské diplomacie? Kdo zavinil dělení Polska? Jaké důsledky mělo toto dělení na budoucí historický vývoj Polska a Evropy? Jaký význam mělo dělení Polska pro spolek mezi Ruskem, Rakouskem a Pruskem? Existovala kontinuita mezi polskými děleními nebo každé z dělení mělo vlastní příčiny? Co způsobilo, že se dělení stala nevyhnutelnými?

Velmi problematické jsou i historické kořeny dělení. Otázkou je, kde začít hledat příčiny vedoucí k tomuto procesu. Přesné historické vymezení vlastně neexistuje. Na jedné straně historikové dějin diplomacie (většinou američtí a britští) vymezovali vždy kratší časový horizont. Pro ně počátky

dělení spočívaly většinou skoro ve stejném časovém úseku, to znamená hned se vznikem politické krize nebo ze začátkem diplomatických jednání. Z takového hlediska proto nejčastěji volí vstupní fázi od roku 1768 (vznik Barské konfederace a vypuknutí rusko-turecké války), po případě údobí 1762–1764 (nástup carevny Kateřiny II. na ruský trůn nebo zvolení Stanislava Poniatowského polským králem).

Pokud se historikové zabývají strukturálními příčinami dělení Polska (především je to většina polských historiků druhé poloviny 20. století) jejich zájem se více soustřeďuje na hospodářské, společenské a politické příčiny „zániku“ Rzeczypospolité. Z tohoto pohledu začínají zkoumat polský problém od poloviny 17. století (povstání Bohdana Chmelnického a připojení Levobřežní Ukrajiny k Rusku) nebo od přelomu 17. a 18. století (1697 nástup saské dynastie na polský trůn a Velká severní válka (1700–1721)).

V různých státech byl publikován velký počet odborných studií, které jsou zaměřené jednak na samotná dělení obecně, ale také ukazují tato dělení i v kontextu soudobé evropské diplomacie. Vzhledem k rozsáhlosti této literatury zhodnotím pouze ty, které pro mne měly největší význam s ohledem na pochopení tohoto problému.

Výběr tématu mé diplomové práce úzce souvisel s vývojem historiografie dané problematiky v České republice. Především proto, že v Čechách je toto velké téma téměř neprobádané, ale význam dělení Polska je jak pro Čechy, tak i pro celou střední a východní Evropu nepochybný, to ovlivnilo mé rozhodnutí zvolit toto téma.

V české historiografii dosud chybí důkladná práce o historii dělení Polska. K danému tématu existuje pouze rozsahem nevelká kniha Arnolda Müllera z roku 1906 *Konec samostatnosti polské a pokusy o její obnovení*,² ve které autor popisuje převážně vnitřní poměry v Polsku a nevěnuje velkou pozornost diplomatickým jednáním východních velmocí v polské otázce. Ani

---

² MÜLLER, A., *Konec samostatnosti polské a pokusy o její obnovení*, Praha 1906, s. 7-92.

v poslední době se tímto tématem v Čechách nikdo podrobněji nezabýval. V západní Evropě je počet prací, které se věnují polským dělením, podstatně větší. Evropští historikové již v 19. století zdůrazňovali význam dělení Polska a jejich díla jsou dodnes aktuální a místy nepřekonaná. Jsou to především rakouský historik Adolf Beer,³ Francouz Albert Sorel⁴ či Rus Sergej Solovjov.⁵ Jejich zpracování a interpretace událostí kolem dělení Polska zůstala po dlouhou dobu v podstatě nezměněná a k této problematice nic nového nevycházelo. Přitom na konci 19. a na začátku 20. století se otevíraly archivy a hojně byly vydávány paměti, memoáry a korespondence monarchů i politiků působících v této době. Nejvíce zainteresované strany – ruská a německá (pruská), měly velký zájem na odvracení pozornosti historiků od tohoto tématu, a to z politických a propagandistických důvodů. Jejich historiografie se snažila legitimizovat účast Ruska a Pruska na dělení Polska výlučně vnitřními polskými poměry (anarchie, útlak nekatolíků a poddaných, neschopnost reálně zajistit vlastní neutralitu a z toho plynoucí ohrožení pro sousední země atd.)⁶ a ukázat na nevyhnutelnost dohod z let 1772, 1793, 1795. V Rusku se dodnes drží nezměněná koncepce Solovjova, která je často aplikována v mnoha člancích a monografiích.

V současné době se moderní ruský historik P. V. Stegnij ve své vynikající práci *Razdely Polši i diplomatija Jekateriny II (1772, 1793 1795)*,⁷ založené na rozsáhlém výzkumu v ruských, polských a německých archivech, částečně snaží podat závěry v objektivnějším smyslu.

V polské historiografii pochopitelně také nebylo toto téma – dělení vlastního státu – příliš populární a působilo nechuť polských historiků připomínat vlastnímu národu tak „nehrdinskou“ dobu. Byli přesvědčeni

---

³ BEER, A., Die erste Theilung Polens, Wien 1873.

⁴ SOREL, A., Sprawa wschodnia w XVIII w., Pierwszy podział Polski i traktat Kainardzyjski, Lwów 1903.

⁵ SOLOVJOV, S. M., Istorija padenija Polši, Moskva 1863.

⁶ TOPOLSKI, J., Polska w czasach nowożytnych. Od środkowoeuropejskiej potęgi do utraty niepodległości (1501-1795), Poznań 1994, s. 153-176.

⁷ STEGNIJ, P. V., Razdely Polši i diplomatija Jekateriny II (1772, 1793 1795), Moskva 2002.

hlavně o vlastní vině a vnitřních příčinách, které ovlivnily vývoj na cestě k dělení. V první polovině 20. století vzniklo sice velké množství monografií a článků, této problematice se ovšem týkaly jen okrajově. Taková témata, jako vláda Stanislava Poniatowského, reformy Czartoryských, Barská konfederace, Velký sejm a Květnová ústava byla sice zpracovaná velmi podrobně, ale práce zabývající se samotným dělením v kontextu mezinárodních vztahů a nazvaná příznačně *Rozbiory Polski*⁸ (Dělení Polska), vznikla teprve v roce 1990 a zatím zůstává v polské historiografii ojedinělou. Její autoři Tadeusz Cegielski a Lukasz Kądziela, v této knize poprvé poukázali na význam zahraničních příčin polského dělení – rozpory sousedních velmocí a jejich mocenské zájmy, které sehrály zásadní roli a ovlivnily dělení Polska. Toto téma zpracovali i současní historici Emanuel Rostworowski a Jerzy Michalski, kteří vyzdvihli důležité aspekty vývoje na cestě k dělení ve svých základních pracích *Polska w układzie sil politycznych Europy*⁹ a *Dyplomacja Polska w latach 1764–1795*.¹⁰

K zásadním pracím z 20. století patří monografie Herberta Kaplana *The First Partition of Poland*,¹¹ ve které autor detailně zhodnotil vnitřní i vnější příčiny, které ovlivnily historický vývoj. Nelze opomenout ani současného německého historika Michaela Müllera, který ve své přínosné práci *Die Teilungen Polens*¹² došel k mnoha zajímavým závěrům a znovu poukázal na to, že hlavní příčiny dělení Polska je třeba hledat mimo vnitřní vývoj polsko-litevského státu.

Co se týče druhého dělení Polska, nejzásadnější a dosud nepřekonatelnou prací zůstává dílo Roberta H. Lorda *The Second Partition of Poland. A Study in Diplomatic History*,¹³ které sice bylo napsáno na začátku 20. století, ale

---

⁸ CEGIELSKI, T., KĄDZIELA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990.

⁹ ROSTWOROWSKI, E., *Polska w układzie sil politycznych Europy*, Warszawa 1971.

¹⁰ MICHALSKI, J., *Dyplomacja Polska w latach 1764-1795 w: Historia dyplomacji polskiej 1572-1795*, T. 2, pod red. Wójcika Z., Warszawa 1982, s. 493-693.

¹¹ KAPLAN, H., *The First Partition of Poland*, New York-London 1962.

¹² MÜLLER, G.M., *Die Teilungen Polens 1772-1793-1795*, München 1984.

¹³ LORD, H.R., *The Second Partition of Poland. A study in Diplomatic History*, Cambridge 1915.

aktuálnost rozebíraných otázek zde zůstává dodnes. Přičemž autor byl jedním z mála, komu bylo v letech 1905–1912 povoleno bádát v ruských archivech.

Poslední práce, o níž se chci zmínit, je dílo J. Lukowského *The Partions of Poland 1772, 1793, 1795*,¹⁴ které se do značné míry věnuje diplomatickým vztahům především záborových velmocí a Velké Británie v polské otázce. Jeho nevýhodou je, že se jen okrajové zmiňuje o polských vnitřních záležitostech.

Dělení Polska představuje přelomový bod v dějinách diplomacie, proto by nejen polská, ale také ruská, německá, česká a vůbec evropská historiografie měla více přihlížet k tomuto hledisku, aby mohla správně pochopit a hodnotit nejen vlastní, ale i celoevropský historický vývoj.

---

¹⁴ LUKOWSKI, J., *The Partions of Poland 1772, 1793, 1795*, London-New York 1999.

Kapitola I.

Polsko a Evropa do roku 1772

1. Šlechtická republika a její svobody

Polsko 18. století představovalo sice obrovský, ale slabý státní útvar, který rychle ztrácel i ty zbytky mezinárodní autority, které pro něj Jan Sobieski získal na konci 17. století. Především po skončení Severní války (1700-1721), ve které „neutrální“ Polsko oficiálně ne válčilo, ale většina bojů probíhala právě na jeho území, proto z konfliktu vyšlo jako velice oslabený stát, jehož úděl závisel na jeho nejbližších sousedech: Rusku, Prusku, Rakousku a Turecku.

Důvody politického úpadku spočívaly především v dodržování archaické ústavy, ve které se špatně interpretovaná privilegia šlechty stala překážkou potřebných reforem, zejména reformy vojenské. Politický život polského království vedle zvoleného krále určovaly šlechtické rody Radziwiłłů, Branických, Czartoryských, Potockých, Mniszeků, Rzewuských, Sapiehů, Sieniawských a Zamojských. Tyto nejbohatší aristokratické rodiny v Polsku, tzv. magnáti, měli ve svém vlastnictví obrovské plochy území, velký počet měst a vesnic. Říkalo se jim „králíci“, tj. malí králové. Každý z nich měl svou armádu a dvůr, prováděl vlastní zahraniční politiku a byl do značné míry nezávislý na králi.¹⁵ Magnátské rodiny, aby rozšířily svůj vliv a zlepšily postavení v Polsku, vyhledávaly mezi střední nebo chudou šlechtou své spolehlivé klienty, kteří potom na sejmu a především na místních sněmích prosazovaly jejich politiku. Vznikala tak síť magnátských stran a rozsáhlých klientel, které dokázaly

---

¹⁵ ZIELIŃSKA, T., Magnateria polska epoki saskiej. Funkce urzędów i królewsczyzn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej. Wrocław 1977, s. 17-32.

zcela ovládnout politický život v celé zemi. K tomu ještě přispívalo použití principu *liberum veto*,¹⁶ kdy pouze jediný poslanec mohl zmařit práci celého sněmu, způsobit jeho nefunkčnost, a případně i rozpuštění. Právě proto se také většina sněmů v 18. století neuskutečnila.

Tak se pomalu formovala nová elita Polska, pro niž práce sněmů, sněmíků a tribunálů byla jenom mechanismem přátelství, nenávisti, společných a rodinných zájmů. Podle mínění francouzského vyslance v Polsku Montiho se zdálo, že „Poláci zapomínají, že existují i jiné národy. ... zajímají je jenom sněmy, sněmíky, tribunály, procesy a hromadění majetku, a ne evropské události.“¹⁷

Polská politická kultura se stávala anachronismem. Zemi chyběla nejen stálá silná armáda, ale i efektivní fiskální systém a byrokracie - prvky nezbytné pro modernizaci. Navíc mezi šlechtou převažoval názor, že toto všechno není potřebné, k čemuž ještě přispívala sarmatska mentalita,¹⁸ považující jakýkoliv pokrok za cosi cizího a nepotřebného.

Vizi společnosti ponořené v anarchii, fungující podle zásad „zlaté svobody“ a s dobrými vztahy se svými sousedy, se nejlépe vyjadřovala proslulým rčením „Polsko stojí na nepořádku“ („*Polska nierządem stoi*“). Toto vychloubavé heslo polské šlechty v době Augusta III. (1735-1764) znamenalo, že pokud polský stát i při svém tragickém vnitřním státním

---

¹⁶ Liberum veto čili „nie pozwalam“- princip, který umožňoval v polském sejmu jedinému poslanci, aby svým nesouhlasným prohlášením, vetem, zrušil usnesení sejmu. Tento princip vyrostl z tradice požadující v zájmu jednoty země jednomyslná usnesení všech poslanců sejmu, kteří v něm zasedali jako zástupci jednotlivých sejmíků, a tedy i krajů království. Poprvé bylo liberum veto použito roku 1652, častěji pak během I. pol. 18. století. Po roce 1764 se přestalo užívat a bylo výslovně zrušeno ústavou 3. května 1791. KONOPCZIŃSKI, W. L., Liberum veto. Studium porównawczo.historyczne. Kraków 1918, s. 7-21.

¹⁷ ROSTWOROWSKI, E., O polską koronę, Warszawa 1976, s. 310-311.

¹⁸ Sarmatismus - v Polsku 17. a 18. století udržovaná víra v nepřetržitou spojitost polského národa (šlechty) se starověkými bojovnými Sarmaty. Tento název vznikl na základě studií antických autorů. Tato sarmatská ideologie posilovala šlechtické sebevědomí v pocitu nadřazenosti a dokonalosti. Polský šlechtic se domníval, že má ctnosti starého Římana a statečnost Sarmatů. Sarmatství ovlivnilo v Rzeczypospolite styl života, myšlení, kulturu a literaturu. Polská šlechta byla přesvědčena o zvláštní historické misi své republiky jako obhájkyně katolicismu, „šlechtických svobod“, vzor pro ty státy i národy, které „trpí“ pod nadvládou absolutistických králů. V 18. století to vedlo k tomu, že šlechta byla hodně konzervativní, lpěla nekompromisně na svých tradicích, byla netolerantní vůči jiným náboženstvím a názorům, nechtěla žádné změny v politice a v domácím prostředí. MICHALSKI, J., Sarmatyzm a europeizacja Polski w XVIII w., Warszawa 1973, s. 8-26.

uspořádání pokračuje ve své existenci, pak je takové uspořádání normální. Kromě toho polští šlechtici věřili, že slabé Polsko, které je pořád neutrální a nikoho neohrožuje, nebude pro cizí mocnosti lákavým objektem.¹⁹

V situaci, kdy plány na zavedení silné centralizované vlády byly zdiskreditovány a „zlatá svoboda“ vedla k chaosu, se zdál konstituční program reforem jedinou šancí na posílení sněmu, zavedení pořádku do finančních a vojenských záležitostí a také šancí na rozvoj obchodu a měst. Nešťastný stav země donutil mnohé z polských velmožů k zamyšlení, jak by říši zachránili z hlubokého úpadku.

K tehdejší nejmocnější a nejvýznamnější polské šlechtě patřila rodina Czartoryských, jíž se běžně říkalo *Familia*, stejně jako širšímu reformnímu politickému seskupení, v jehož čele stáli dva bratři – Michal a August Czartoryští.

První osobností *Familie* byl bezpochyby Michal Friderik Czartorysky (1696-1775) - zástupce kancléře a od roku 1752 kancléř litevský. Prakticky byl litevským „místokrálem“. Neméně významný byl i jeho mladší bratr - August Aleksandr Czartoryský (1697-1782) - vojvoda ruský a starosta podolský. Třetím důležitým členem *Familie* byl Stanislav Poniatowski st., který byl na začátku chudým klientem Czartoryských, ale po svatbě s Konstancí Czartoryskou a získáním vojvodství mazovieckého roku 1731 se částečně svým švagrům vyrovnal.

Familie pochopila, že nelze čelit ruskému vlivu za podpory Francie, Švédska nebo Turecka. Po neúspěchu Leszczyńského získat polský trůn, se vzdálila Francii svému bývalému spojenci a stala se proruskou stranou. Její členové věřili, že s pomocí svého východního souseda prosadí reformy v „šlechtické republice“. Na kritiku jejich odpůrců, že si Rusko chce podmanit nebo odebrat nějaké državy Polska, odpovídali: „Soused to náš blízký,

---

¹⁹ TOPOLSKI, J., Polska w czasach nowożytnych. Od środkowoeuropejskiej potęgi do utraty niepodległości (1501-1795), Poznań 1994. s. 245-247; ZAŠKILŇAK, L., KRYKUN, M., Istorija Polšči, Lviv 2002, s. 214-215.

mocný, [...], na své državy bohatý, našeho kraje nepotřebuje, [...], od nás už nic víc brát nebude, protože má dobré srdce a přátelskou rozvážnost.²⁰

Hlavní snahou Czartoryských bylo zrušit *liberum veto*, omezit vojenskou nezávislost hetmanů, zvětšit stálou armádu, zavést pořádek ve státní pokladně (zvýšit daně) a vytvořit centralizovanou vládu v čele s králem, kontrolovanou polským sněmem.²¹ Pro tyto účely se saský kurfiřt August III. nehodil a jejich hlavním cílem se stává prosadit nebo zvolit jiného, „lepšího“ krále, nakloněného reformám. Nejvíce jim vyhovoval vlastní kandidát, a to sam August nebo jeho syn Adam Czartoryski. K tomu ale potřebovali podporu Ruska, a proto byli ochotni souhlasit se vstupem ruské armády na polské území, aby zajistila „bezpečnost“ volebního sněmu. Pro evropské mocnosti to znamenalo, že by se Polsko stalo ruským protektorátem,²² a carská moc by se tak rozšířila až ke Karpatům.

Stejně významnou a svým bohatstvím srovnatelnou byla strana Potockých a Radziwiłłů. Občas se jim říkalo „republikáni“ nebo „saská strana“. Ke konci 40. let na místo strany Potockých, která po smrti Michala (1749) a hetmana Josefa Potockého (1751) ztratila částečně svůj vliv, přichází strana pozměňená, tzv. „hetmanská“, jejímž předním představitelem se stává velký korunní hetman, Jan Klemens Branicki (1689-1771). Měl tak velké ambice, že se snažil ve věku 74 let prosadit svou kandidaturu na polský trůn po smrti Augusta III. v roce 1763. Druhou osobností této strany byl Karol Stanisław Radziwiłł „*Panie Kochanku*“²³ (1734-1790), vojvoda

---

²⁰ ZIELIŃSKA, Z., Walka o reformę Rzeczypospolitej 1743-1752, Warszawa 1983, s. 155.

²¹ MICHALSKI, J., Plan Czartoryskich naprawy Rzeczypospolitej, in: Przegląd historyczny, 63, 1973, s. 29-43.

²² Už od roku 1717 bylo Rusko neoficiálním protektorem Polska, slibovalo chránit jeho „šlechtické svobody“ a svobodnou volbu krále. Kateřině II. v roce 1767 se podařilo podepsat smlouvu s Polskem, ve které Polsko oficiálně uznávalo svoji závislost na Rusku. NEKRASOV, G.A. Rol' Rossii v evropejskoj meždunarodnoj politike 1725-1739 gg., Moskva 1976, s. 123-134.

²³ V Polsku existuje oslovení kochanie panie (přek. z pol. milý pane). „Panie kochanku“ pochází od tohoto oslovení a znamená „pan milování“. Svoje druhé jméno „*Panie Kochanku*“ získal K. Radziwiłł po častém oslovení, když se obracel na své kolegy. Kolem jeho postavy kolovalo hodně legend. Na jedné straně byl vzorný šlechtic, samaritán a patriot, na druhé marnotratník a pijan. Během svého života byl populární, hlavně u chudé šlechty. Dnes je považován za typického polského šlechtice 18. století.

vilenský a starosta Lvovský.

„Hetmanská“ strana, na rozdíl od *Familie*, hledala spásu v přátelství s Francií. Co se reforem týká, jejím hlavním cílem bylo zbavit Polsko závislosti na Rusku. V otázce vnitřních záležitostí vášnivě bránila šlechtická práva a privilegia tzv. „šlechtické svobody“. Ale i Czartoryští i „Republikáni“ využívali svůj program reforem především pro získání moci a většího vlivu v království. Při vzájemném soupeření hledaly obě strany spojence v zahraničí. Z toho je patrné, že královské volby v 18. století v Polsku pravidelně probíhaly pod tlakem ze zahraničí a za přítomnosti cizích vojsk vysílaných do Polska pod záminkou udržení pořádku. Po smrti Augusta III. V říjnu 1763 se opět osud Polska octl v rukou jiných mocností a o budoucnosti tohoto obrovského království měly rozhodnout dvory ve Vídni, Berlíně a Petrohradu.²⁴

2. Evropské velmoci a královské volby v Polsku

Když se v Evropě rozšířila zpráva, že zemřel polský král a saský kurfiřt August III., vyvolalo na evropských dvorech velkou pozornost. Názory na to, kdo má být příštím králem v Polsku se lišily Rusko, Prusko, Rakousko, Francie, Velká Británie, každý z těchto států měl svoje představy o budoucnosti v tomto regionu

Mladá ruská carevna Kateřina II., rozená anhaltsko-zerbstská princezna Žofie Augusta Frederika, s velkou pozorností sledovala polské záležitosti.²⁵ Jejím hlavním poradcem a pomocníkem v zahraničních věcech se stal hrabě Nikita Ivanovič Panin. Tento skvělý diplomat byl přesvědčený, že volba

---

²⁴ V tomto případě jde o tzv. traktát „Tři černých orlů“ podepsaný 13.prosince 1732 mezi Ruskem, Pruskem a Rakouském. Cílem bylo podpořit saského kandidáta na polský trůn Augusta III. proti kandidátovi Francie S. Leszczyńskému. Polský historik Emanuel Rostworowski hodnotil tuto smlouvu jako první znamení budoucího dělení Polska. ROSTWOROWSKI, E., *Polska w układzie sil politycznych Evropy*, Warszawa 1971, s.17-34; CEGIELSKI, T., KĄDZIELA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa, 1990, s. 47-48.

²⁵ MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherina the Great*, London 1981, s. 24-25.

Poláka (S. Poniatowského) může být realizována pouze s pruskou pomocí, proto navrhol Kateřině II. přijmout spojeneckou nabídku Fridricha II.²⁶ Spojenectví s Pruskem zamýšlel Panin jako základ plánovaného „severního systému“²⁷ zaměřeného proti bloku katolických mocností Francie, Rakouska, Španělska a především proti muslimskému Turecku. Panin byl osobně přesvědčen, že hlavním nepřítelem Ruska v Evropě je Francie. Do „severního systému“ plánoval zahrnout vedle Pruska také Británii, Dánsko, Švédsko, Sasko a Polsko. Ještě před smrtí polského krále a saského kurfiřta Augusta III. jmenovala Kateřina II. nového vyslance v Polsku hraběte Hermana Karla Keyserlingka²⁸ a nechala mu doručit tajné instrukce. V nich carevna oznamovala, že novým kuronským vévodou se musí stát její kandidát Ernst Biron²⁹. Druhým úkolem bylo vystoupit ve prospěch disidentů (nekatoliků), třetím a nejdůležitějším pak vybrat nového polského krále, který by byl pro ruské zájmy nejvhodnějším.³⁰ V zásadě bylo ustanoveno, že králem se má stát Polák a sice nejlépe Stanislav Poniatowski, stolník litevský,³¹ příbuzný Czartoryských. Kdyby to však nebylo možné, pak kníže Adam Czartoryský, generál Zemí podolských. Zároveň oznamovala svému vyslanci, že na hranicích Polska bude shromážděno 30 000 mužů a v záloze dalších 50 000.³²

K tomu hrabě Keyserlingk rychle odepsal z Varšavy, že „kníže Adam

---

²⁶ GAVRJUŠKIN, A. V., Graf Nikita Panin, Moskva 1989, s. 47

²⁷ Ministr zahraničí Nikita Panina plánoval vytvořit nový spolek severních států Evropy, v němž by Rusko hrálo vedoucí úlohu. Do něj by vstoupili Rusko, Velká Británie, Prusko, Dánsko jako „činné“ státy a Švédsko s Polskem a Saskem, jako „nečinné“ (omezená zahraniční politika). Cílem bylo omezit vliv tzv.- jižních států v Evropě (Francie, Španělsko, Rakousko a Turecko). GAVRJUŠKIN, c. d., s. 73.

²⁸ Keyserlingk Herman (1697-1764)- kuronský šlechtic, který začal sloužit na ruském dvoře od doby Petra I. jako diplomat. V 20. a 50. letech byl ruským vyslancem v Sasko-Polsku, od roku 1762 vyslanec v Polsku.

²⁹ Ernst Biron (1690-1773)- favorit Anny Ivanovny od roku 1718 a regent Ruska (1740). V roce 1741 byl odstraněn carevnou Alžbětou Petrovnu a poslán na Sibiř. Po její smrti v 1762 se vrátil do Petrohradu. SACHAROV, A. N., Istorija Rossii s načala XVIII do konca XIX veka. Moskva, 2001, s. 118-120.

³⁰ JEKATJERINA II.: Bumagi imperatricy Jekatjeriny II. chranjaščijesja v Gosudarstvenom Archive Ministerstva Inostrannyh djel, in: Sbornik imperatorskogo ruskogo istoričeskogo občestva, XXXVII, No. 43, s. 243.

³¹ Ve 13. století stolník - zemský úřad v Polsku. Od 14. století šlo o čestný úřad. Od 16. století existovaly stolník korunní a litevský. Od roku 1755 do roku 1764 Stanislav Poniatowski byl velkým stolníkem litevským. ZIENKOWSKA, Z., Stanislaw August Poniatowski, Wrocław 1998, s. 34.

³² MOTTAZA, E. (ed.), Korespondensja dotycząca rozbiorów Polski, Warszawa 1901, No. 35, s. 211-212.

je příliš Polákem a přítelem oprav ústavy, přitom pak muž moudrý a pro své bohatství příliš nezávislý, než aby se dalo očekávat, že jako král bude loutkou v rukou Ruska. K tomu by se hodil mnohem lépe Stanislav Poniatowski, za kterým stojí celá Familie, jenž však nemá ani mnoho statků, ani mnoho ducha.“³³ A tak byla kandidatura budoucího krále Rzeczypospolitej definitivně rozhodnuta.

Také i v Berlíně velký král Fridrich II. (1740-1786) spatřoval v smrti polského krále příležitost pro upevnění Pruska jako velmoci a možná i zvětšení svého území diplomatickou cestou. Fridrich II. po skončení Sedmileté války prováděl defenzivní politiku a věděl, že v případě nového konfliktu nemůže zůstat izolován, a proto musí uzavřít alianci s jinou moc

ností. Rakousko a Francie, smíření, ale neporažení pováleční nepřátelé, nepřicházeli v úvahu.³⁴ Mezi Pruskem a Velkou Británií také nevládly příznivé vztahy, vzhledem k tomu, že Londýn opustila Fridricha II. na konci Sedmileté války³⁵..Jediný kdo zbýval, bylo obávané Rusko. Také pro Fridricha II. aliance s Kateřinou II. měla i jiný účel, a to získat Polské Prusko, neboli tzv. Královské Prusy.³⁶

Dne 31. března roku 1764 uzavřely Rusko a Prusko spolek, jímž si navzájem zaručovaly svoje državy a pro případ cizího útoku slibovaly vojenskou pomoc. Současně byla podepsaná tajná konvence, kterou se obě mocnosti zavazovaly, že nestrpí, aby se někdo pokusil zbavit Polsko práva na svobodnou volbu krále a nastolit tam absolutní monarchii. V případě potřeby pak než tyto mocnosti sáhnou ke zbraním, aby chránily „šlechtickou ústavu“. Dále se zavázaly, že volbu ruského kandidáta vynutí v případě

---

³³ Tamtéž, No. 43, s. 221.

³⁴ CEGIELSKI, KADZIELA, c. d., s. 32-35.

³⁵ Velká Británie podepsala 3.listopadu 1762 separátní mír s Francií a opustila tak svého spojence Prusko, STELLNER, F., Sedmiletá válka v Evropě, Praha 2000, s.243.

³⁶ Královské Prusy - území, které se nachází v polském Pomoří, patřilo polsko-litevskému státu od roku 1466 (připojeno tzv. druhým Toruňským mírem), Královské Prusy si uchovaly charakter svébytné země s vlastní stavovskou obcí, indigenátem (inkolát) a sněmem. Jejich zvláštním specifikem v porovnání s jinými částmi Polska byla účast měst (Gdaňsk, Elbląq, Toruň) na sněmovních jednáních.

potřeby pomoci zbraní. Pokud v polském národě budou osoby, jež by se „osmělily“ porušit klid a zřídí proti králi konfederaci, nařídí svým jednotkám, aby vstoupily do Polska.³⁷

Nová smlouva potvrdila velmocenské postavení Pruska a pohřbila naděje Rakouska, že v blízké budoucnosti získá zpět Slezsko. Fridrich II. vykládal smlouvu tak, že patří k základům státnického umění „hledat spojenectví s tím sousedem, který může zasadit nejnebezpečnější rány.“³⁸

Ve Vídni Marie Terezie a kancléř Kounic nechtěli riskovat válku s Ruskem, svým bývalým spojencem. Kníže Kounic znal názor Marie Terezie, že Rakousko zatím není schopné v nejbližší budoucnosti bojovat s nějakou perspektivou na vítězství, a proto je jasně lepší vyhybat se komplikovaným otázkám, které přivádějí monarchii do konfliktů. Když ve stejné době (duben 1763) přijel do Vídně ruský vyslanec Dmitrij Golicyn,³⁹ bylo mu diplomaticky naznačeno, že Rakousko nehodlá žádné potíže v polské otázce.

Marii Terezii nezbylo než prosazovat v polských záležitostech společný postup s Francií a zajistit „svobodnou“ volbu polského krále, jak doufala prince Xavera po smrti jeho bratra Fridricha Kristiána.⁴⁰ Ale Francie se chovala velice vyhybavě a nedávala přesnou odpověď. Snaha se dohodnout s Pruskem o omezení ruského vlivu v Polsku zkrachovala.

Podle Fridrichova vysloveného přesvědčení byli císařovna i Kounic rozumní, a nebudou se proto vystavovat nebezpečí války. On pak ze své strany nepodnikne nic, co by jej mohlo znesvářit s Ruskem, s nímž nedávno uzavřel spojenectví. Po odmítnutí Francie následovalo tedy rovněž

---

³⁷ ČEČULIN, N. D., Vnešnjaja politika Rossii v načale carstvovanija Jekateriny II, St. Peterburg 1896, s.65-72.

³⁸ STELLNER, F., Fridrich Veliký. Cesta Pruska k velmocenskému postavení, Praha 1998, s. 385; ROSTWOROWSKI, E., Podbój Śląska przez Prusy a pierwszy rozbiór Polski, in: Przegląd Historyczny, T. LXIII, 1972, s. 392.

³⁹ KAPLAN, c. d., s. 19.

⁴⁰ Fridrich Kristián (1722-1763) saský kurfiřt, nejstarší syn Augusta III. a vnuk Josefa I. Habsburského, STASZEWSKI, J., August III Sas, Wrocław, 1989, s. 78-87.

odmítnutí Pruska.

Ve Francii se tehdy ale veškeré úsilí soustředilo na posílení francouzského námořnictva a pro soupeření s Británií. Jak poznamenal francouzský diplomat Michael Antoine, Ludvík XV.(1715-1774) propadl v posledních letech svého života utkvělému pacifismu.⁴¹ Několikrát zdůraznil hraběti de Broglie, šéfovi své tajné diplomacie, tzv. *Secret du Roi*,⁴² stejně jako ostatním ministrům, že si přeje zachovat mír za každou cenu.⁴³

Francouzský ministr zahraničí, vévoda Etienne Choiseul⁴⁴ (1758-1770) architekt tzv. „jižního systému“,⁴⁵ do něhož chtěl začlenit i Polsko, odmítal tajnou diplomacii a zastával vůči Rusku zjevně nepřátelský postoj. Rozhodně si nemyslel, že by dobré vztahy mezi Ruskem a Rakouskem bylo možné využít při prosazování francouzských zájmů v Polsku, a snažil se jim proto zamezit. Obával se rovněž, aby Rusko nezavleklo Rakousko do války s Tureckem, což by zkomplikovalo situaci ve Středomoří. Sbližování Pruska a Ruska jej utvrzovalo v názoru, že ruská carevna je zapřisáhlým nepřítelem Francie.

V březnu 1763 sdělil oficiálně Choiseul rakouskému velvyslanci Starkembergovi, že Francie je stále odhodlána podporovat spolu s Rakouskem kandidaturu saského prince (po smrti Fridricha Kristiána, Xavera) a že budou poslány nové instrukce markýzi Paulmymu, francouzskému vyslanci v Drážďanech. Paulmy se musí přestěhovat do Varšavy a ohlásit francouzský postoj vůči budoucím volbám: podpora saské dynastie a úplná svoboda voleb, zachování nezávislosti a teritoriální

⁴¹ KOCÓJ, H., Francja a upadek Polski, Kraków, 1976, s. 145.

⁴² Během Sedmileté války ve Francii vznikl zvláštní systém diplomacie. Z jedné strany, oficiální, vedený Choiseulem, ministrem zahraničí Ludvíka XV, z druhé strany tajný, tzv. *Secret du Roi*, vedený králem osobně za pomoci jeho agentů. Nejvlivnějšími pomocníky byli, Broglie- šéf tajné diplomacie a Tercier, hlavní pověřenec Ludvíka XV. v tajné korespondenci. WÓJCIK, Z., Historija dyplomacji, T. II., 1982, s. 492.

⁴³ CEGIELSKI, KADZIELA, c. d., s. 18-19.

⁴⁴ Choiseul Etienne Francois (1719-1785) hrabě de Stainville, od roku 1758 vévoda – francouzský diplomat a ministr zahraničí (1758-1770). Choiseulovým přínosem do zahraniční politiky bylo podepsání rodinného paktu mezi Bourbony (1762), kteří vládli v té době ve Francii, Španělsku, Parmě a v Obojí Sicílii. HARTMANN, c. d., s. 247-256.

⁴⁵ Jižní systém – projekt vévody Choiseula s cílem vytvořit alianci mezi Francií, Rakouskem, Španělským a italskými menšími státy. Namířena byl především proti Velké Británii. KAPLAN, H., c. d., s. 17.

celistvostí Rzeczypospolite.

3. Stanislav II. Poniatowski a krize ruské politiky v Polsku

Zatím se již blížil čas nové volby v Polsku, na pomoc Keyserlingkovi byl vyslán nový pomocník s instrukcemi, kníže Nikolaj Vasilejevič Repnin (1734-1801), synovec ministra zahraničí hraběte Panina. Repnin vezl souhlas carevny na kandidaturu Poniatowského a nové podmínky, za nichž bude zvolen: království nesmí být dědičné, liberum veto nesmí být zrušeno a polská armáda nesmí být zvětšena. Naděje Czartoryských na blízké reformy s pomoci Ruska byla marné.

Zanedlouho se na pozvání Czartoryských objevily ve Varšavě ruské jednotky v čele s knížetem Volkonským.⁴⁶ Strana „hetmanova“, která reprezentovala většinu šlechty, se ocitla tváří v tvář hrubému násilí. Šlechta odtáhla s celou svou brannou mocí z Varšavy a ponechala svým protivníkům úplnou volnost. Za několik dnu byli „republikáni“ poraženi v okolí Slonina na Litvě (26. června 1764) a jejich vůdcové utekli ze země – Branicki do Uher a Radziwiłł do Turecka.

Dne 7. září roku 1764 byl zvolen Stanislav Poniatowski polským králem. Když o tom došla zpráva do Petrohradu, napsala Kateřina II. svému ministrovi, hraběti Paninovi: „Blahopřejí ke králi, kterého jsme udělali“.⁴⁷

Několik dnů po zvolení přísahal Stanislav August na *pacta conventa*⁴⁸ a 25. listopadu v den sv. Kateřiny byl slavnostně korunován, což se mnohým Polákům nelíbilo, protože jim to připomínalo závislost na Rusku.

---

⁴⁶ SOLOVJOV, S. M., Istorija padenija Polši, Moskva 1863. s. 293.

⁴⁷ ČEČULIN, c. d., s. 79.

⁴⁸ Pacta conventa – dokument, ve kterém jsou napsané podmínky pro budoucího krále, které musí splnit. První pacta conventa byla podepsána v roce 1573 francouzským princem Jindřichem z Valois, když byl zvolen polským králem. Šlo především o zajištění politických a náboženských privilegia polské šlechty. ZAŠKILŇAK, KRYKUN, c. d., s. 124; Stanislav Poniatowski podepsal pacta conventa v září 1764. Souhlasil s ruskými podmínkami: Kuronské vévodství pro Ernesta Birona, ponecháním „svobody republiky“ a vyřešením otázky disidentů. ZIENKOWSKA, c. d., 110-111.

Bylo mu tehdy dvaatřicet let a měl za sebou dobrodružný, ale také bohatě naplněný život, který z něj učinil vzdělaného a kultivovaného člověka s četnými zkušenostmi. Jeho vzdělání bylo takové, že jím značně vynikal nad většinou tehdejších polských šlechticů. V Paříži například navštěvoval filozofické a literární salony, zejména salon madame Geoffrinové.⁴⁹

Poniatowski, jako polský a saský vyslanec, pobýval na ruském dvoře v letech 1755-1756. Tehdy se setkal s velkokněžnou Kateřinou a stal se jejím milencem. Kateřina se domnívala, že v něm na polském trůně bude mít velmi poslušného spojence.

Poniatowski věřil v boží prozřetelnost a ve svůj osud, že právě on je ten „vyvolený“, který zachrání Rzeczpospolitou od záhuby. I když nebyl velkým vojevůdcem ani vynikajícím diplomatem a postrádal politické schopnosti, uvědomoval si hospodářské a sociální zaostávání své země. Bylo mu rovněž zřejmé, že nápravy nelze dosáhnout bez zavedení drastických reforem.

Naléhavě bylo třeba zrušit princip *liberum veto*, onu pochybnou výsadu, která prakticky blokovala jakoukoliv změnu a vedla zemi k nevyhnutelné katastrofě. Součástí reforem mělo být i postupné prosazení náboženské tolerance⁵⁰, jež měla poskytnout náboženskou svobodu disidentům, především ohromné mase pravoslavného obyvatelstva i čínorodé protestantské menšině, žijící na severozápadě země, v krajích sousedících s Pruskem. A v neposlední řadě bylo třeba vybudovat národní armádu.

Jakkoli byl Stanislav II. a jeho „strýcové“ Czartoryští stoupenci

---

⁴⁹ PONIATOWSKI, S., *Memuary*, s. 65.

⁵⁰ Náboženská tolerance 18. století v Evropě byl jenom pojem, který znamenal snášenlivost, tedy pouhý život „vedle sebe“ nebo pouhé respektování jinakosti. Zásada augšpurského míru od roku 1555 *cuius regio, eius religio* (čí země, toho víra) platila i v století osvícením. Tolerance v současném pojetí v té době ještě neexistovala. První toleranční patent vydal Josef II. 13. října 1781. MELMUKOVÁ, E., *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999, s. 19-34.

reformního programu, nemohli ho úplně uskutečnit v praxi, neboť se jim stavěly do cesty nepřekonatelné překážky: katolická většina odmítala přiznat stejná práva náboženským jinověrcům (disidentům) a Rusko společně s Pruskem bránilo jakýmkoliv změnám v polském království.

Poniatowskému a Familii se ještě na korunovačním sněmu (3.-20. října 1764) podařilo prosadit omezené reformy,⁵¹ ale jenom proto, že to Rusko na krátkou dobu povolilo to udělat, ovlivněno vlastními důvody. Prvním byla snaha na nějaký čas uklidnit vnitřní situaci v Polsku, druhým posílit ho částečně pro „severní systém“ Nikity Panina. Bylo přijato omezení liberum veto, odted' se na sejmikách rozhodovalo většinou hlasů. Czartoryští počítali, že do příštího sejmu v roce 1766 můžou přesvědčit větší část polské šlechty o nutnosti zrušit *liberum veto* navždy. Kromě toho bylo zavedeno všeobecné clo, zvýšeny daně a vytvořeny dvě komise pro finanční a válečné otázky, které musely připravit reformní návrhy na příští sejm v roce 1766. Omezení vlády hetmanů a jejich podřízení válečné komisi chápali Czartoryští jako velmi patriotické a užitečné.

Stanislav II. i Czartoryští stále věřili, že jim „dobrá“ carevna chce pomoc i prosadit reformy. Zanedlouho zjistili, že Rusko ani Prusko nemají zájem na uskutečnění reformy na posílení státu a armády. Strana Czartoryských proto upustila od svého přátelského postoje vůči Rusku.

Vedle Stanislava Augusta se začala formovat dvě politická centra, která bojovala o vliv na krále: „mladý dvůr“ seskupený na královském Zámku a Czartoryští.⁵² „Mladý dvůr“ - to byli především vlastní bratři krále: korunní podkomoří Kazimierz Poniatowski, který se snažil omezit vliv Familie a rakouský generál Andrej Poniatowski, který chtěl učinit Polsko spojencem Francie, Rakouska a Španělska v tzv. „jižním systému“. Avšak

---

⁵¹ Na korunovačním sejmu roku 1764 král a Czartoryští prosadili některé reformy – omezení liberum veta, uvedení všeobecného cla a vytvoření komisi z finančních a válečných, které musely připravit reformní návrhy na příští sejm v 1766. ZIENKOWSKA, c. d., s. 120-121.

⁵² ZIENKOWSKA, c. d., s. 140.

nejvlivnějším politikem z „mladého dvora“ byl hrabě N. V. Repnin, nový ruský velvyslanec po smrti hraběte Keyserlingka (†1764). Byl to hodně ambiciózní a nekompromisní politik, který se snažil prosazovat zájmy Ruského impéria v Polsku co „nejlépe“, tj. s pomocí drsného zastrašování, lichocení a úplatků. Byl označován jako „nekorunovaný král“ Polska. Repnin považoval za jeden ze svých hlavních úkolů ochlazení vztahů mezi králem a Czartoryskými tak, aby král úplně závisel na Rusku a jeho subsidiích, které pravidelně dostával.⁵³ Nový ruský velvyslanec se pravidelně zúčastňoval královských zasedání s ministry, kde jeho arogance a brutalita v jednání popuzovala polskou aristokracii, což se vyústilo vznikem Barské konfederace v roce 1768.⁵⁴

V nových instrukcích do Varšavy na začátku roku 1765, Kateřina II. nařizovala Repninovi, že musí udělat vše možné, aby polský sejm zrovnoprávnil disidenty a byla podepsaná rusko-polská dohoda, na jejímž základě Rusko bude mít nad Polskem protektorát.⁵⁵

V říjnu 1766 se sešel polský sejm. V propozicích, jež mu král dál předložit, nebylo o disidentech ani slovo, protože Stanislav II. nechtěl ztratit zbytky popularity předkládáním ruských požadavků. Avšak krakovský biskup Soltyk, vůdce katolické strany a jeden z nejvlivnějších senátorů, se neohlížel na jeho přání a hned v první den prohlásil, že: „dá vlastní hlavu mezi kameny, které použijí ke stavbě jakéhokoliv kostela pro disidenty.“⁵⁶ Sněm o ničem jiném už ani nechtěl jednat, což celé jednání se přetvořilo ve frašku. Repnin pak slíbil katolické opozici ústupky v otázce náboženské, pokud i dále bude vystupovat proti reformním snahám krále.⁵⁷ Díky této „spolupráci“ sněm neuspěl a všechny naděje krále a Familie na blízké reformy zkrachovaly. Poté Czartoryští opustili krále.

---

⁵³ CEGIELSKI, KĄDZIELA, c. d., s. 94.

⁵⁴ ZIENKOWSKA, c. d., s. 142.

⁵⁵ JEKATJERINA II.: Diplomaticeskaja perepiska imperatricy Jekatjeriny II., T. LVII, No. 47, s. 352.

⁵⁶ MÜLLER, A., Konec samostatnosti polské a pokusy o její obnovení, Praha 1906, s. 36.

⁵⁷ LUBOMIRSKI, c. d., s. 115.

Mezitím dojednali tajně oba vyslanci vznik disidentských konfederací pod ochranou ruské a pruské armády. Pravoslavná konfederace vznikla ve městě Sluck (maršálek J. Grabowski) a protestantská ve městě Toruň (V. Goltz).⁵⁸

Paralelně s tím Repnin tajně jednal s tradicionalisty (biskup Soltyk a biskup Krasíński) o vytvoření protikrálovské konfederace, která by blokovala všechny návrhy krále.

Proces nabral na obrátkách a po celé republice začaly vznikat protikrálovské konfederace „na obranu svobody.“ Účastníků bylo celkem na 80 000 a v listinách konfederátů se psalo o blízkém zbavení krále trůnu. Repnin věřil, že se mu podaří rozřešit disidentskou otázku bez velkých obtíží, neboť předáci protidisidentského hnutí, mezi nimi i biskup Soltyk, se zdáli k tomu svolní za slib, že jim Repnin pomůže sesadit krále, což ve skutečnosti nepřál. Zatím se již vrátil do Litvy kníže Radziwiłł z vyhnanství a byl zde uvítán jako národní hrdina.⁵⁹ Postupně se začali vracet i jiní vůdcové bývalé „hetmanské“ strany.

Král Stanislav August se začal nyní skutečně bát o svou korunu a odhodlal se k naprosté kapitulaci před Repninem. Po tomto vítězství ruského vyslance nad králem obsadily ruské jednotky Radom.⁶⁰ Pod ruským tlakem poslanci konfederace kodifikovali tzv. kardinální práva, která měla do budoucna zakonzervovat stávající stavovský systém a blokovat kterékoliv změny v tomto systému.

Toto neslýchané jednání knížete Repnina na radomské konfederaci pobouřilo polskou šlechtu, která připravila stížnosti na Repnina pro jeho násilnické jednání. Kníže Radziwiłł s několika stoupenci předal tajně do Petrohradu kolem 65 stížností na knížete Repnina. Domnívali se, že „dobrá“

---

⁵⁸ KONOPCZYŃSKI, W., Konfederacja Barska, T. 1, Warszawa 1935, s. 231.

⁵⁹ Po nastolení Poniatowského na trůn byl vypuzen ze země a zbaven všech státek. Po navrácení do Polska všechno se vrátilo. KAPLAN, c. d., s. 41.

⁶⁰ Roku 1767 byla povolána generální konfederace do Radomi (město na Litvě) a jejím maršálkem byl zvolen Radziwiłł „Panie Kochanku.“

carevna neví, co Repnin ve Varšavě dělá.⁶¹ Odpovědi se nedočkali.

Ruský velvyslanec se připravoval na mimořádný sněm, který se měl konat v říjnu 1767. Nešetřil penězi na podplacení a nejhrubšími násilími, aby získal potřebné lidi.⁶² Nechal zatknout vůdce opozice (krakovského biskupa Sołtyka, kyjevského biskupa Załuského a hetmana Václava Rzewuského se synem) a poslal je na Sibiř.⁶³ Těmito kroky se mu podařilo sněm natolik zastrašit, že poslanci konečně schválili rusko-polskou „věčnou“ smlouvu a rozsáhle ústupky disidentům.

Dojem, který vyvolal násilný Repninův čin, byl ohromný, ale při naprosté vojenské slabosti Polska nikdo nevěděl, jak na to reagovat. Jen kancléř Zamojski na protest proti tomu, abdikoval na svůj úřad. Byla to první známka blížící se bouře, ale Repnin vůbec nevěřil, že by se Poláci ještě k nějakému odporu mohli vzchopit. Ruská politika v Polsku tak na začátku roku 1768 slavila úspěch. Všechny požadavky Kateřiny II. byly splněny a teď se Polsko stalo úplně závislé na Petrohradu.

4. Barská konfederace

Schvalování kardinálních práv na sejmu roku 1768 se však už odehrávalo ve znamení roztržky mezi představiteli konfederace a ruským vyslancem.⁶⁴ Proti Repninovi se postavily síly různého charakteru: magnátská opozice, která se necítila být uspokojena ve svých požadavcích i reformní strana, jejíž program utrpěl zřetelnou porážku. Masy šlechty byly mobilizovány odporem vůči zjevnému ruskému diktátu i vůči kodifikaci práv nekatolíků. Není divu, že ještě během roku 1768 to byli někteří přední představitelé původně proruské radomské konfederace (Radziwiłł, Potocký,

---

⁶¹ MICHALSKI, J., *Dyplomacja Polska w latach 1764-1795*, T. 2, Warszawa 1982, s. 510.

⁶² LUBOMIRSKI, c. d., s. 137.

⁶³ Polský král Stanislav II. vůbec nereagoval na to zatknutí polských senatorů, dokonce ani nepodal protest. KAPLAN, c. d., s. 86-88; ZIENKOWSKA, c. d., s. 170.

⁶⁴ KONOPCZYŃSKI, W., *Konfederacja Barska*, T. 1., s. 472.

Krasiński a Pułaski), kteří stáli u zrodu zřetelně protirusky orientované Barské konfederace, která vznikla v březnu tohoto roku a byla pojmenována podle pevnosti Bar (městečko na záp. Ukrajině).

Začala občanská válka a obrovský chaos trvající tři a půl roku, který ovlivnil budoucí dělení Polska. Mínění většiny šlechty bylo proti králi poslušnému zájmům Ruska. Podle něj byl Stanislav II. „nemilosrdný týrán, který se těší z prolívání polské krve, bezbožník, prostopášník a nepřítel vlasti“⁶⁵ a proto ho chtěli sesadit a zvolit krále ze saské dynastie. Když se k nim král Poniatowski chtěl později přidat a podpořit, aby bojovali spolu proti ruské nadvládě, zaslepení „patrioti“ o tom nechtěli ani slyšet.⁶⁶ Barská konfederace si brzy počínala jako skutečná, konkurenční vláda. Formovala svoje ozbrojené síly a vysílala své zástupce do ciziny, kde se spoléhala především na podporu Francie.

Ve Francii se názory na Barskou konfederaci rozdělily. Například ministr zahraničí Choiseul jí chtěl poslat vojenské instruktory i zbraně a vyjednat také pomoc ze strany Turecka. Kromě toho se domníval, že Porta může proti Rusům bez problému sama vojensky zasáhnout, a položit tak základy k možnému obnovení tradiční francouzské aliance se třemi východními mocnostmi – Švédskem, Polskem a Osmanskou říší. Francouzský vliv by se tak rozšířil na celou východní Evropu, od Baltu až po Marmarské moře.⁶⁷

Avšak evropští filozofové a osvícenci, nadšení obdivovatelé „Semiramidy Severu“ považovali Barskou konfederaci za zpátečnickou kliku. Podle nich osvícená panovnice bojovala za toleranci a vnesla světlo v

---

⁶⁵ ZIENKOWSKA, c. d., s. 175.

⁶⁶ Král Stanislav II. ve svých postojích kolísal a váhal mezi Barskou konfederací a takzvaně ochrannou, protektorskou mocí Ruska, jak o tom svědčí jeho vlastní slova: „Rusům se to krásně říká: Mluvíte ve prospěch těch, kdo se vás snaží zbavit trůnu. Já na to odpovídám: Podle mne hřeší z neznalosti. Ale jejich motivem, přinejmenším většiny z nich, je vlastenectví a národní nezávislost, kterou si přejí: jsou přece Poláci.“ PONIATOWSKI, S., Stanislav Ponjatowskij, Memuary, Moskva 1995, s. 221.

⁶⁷ KONOPCZYŃSKI, E., Na drodze do pierwszego rozbioru. Fryderyk II wobec rozkładu przymierza francusko-austriackiego, w: Roczniki Historyczne 18 (1949), s. 187-190.

„temný a barbarský“ kraj Evropy.

Po zprávě o povstání zrušil Repnin příkaz k odchodu carského vojska z Polska a na prosbu bratra krále Kazimierze Poniatowského vyslal proti povstalcům pravidelné vojenské oddíly. Konfederace dokázala vzdorovat na začátku vojenské převaze nepřátel a rozšířila svůj vliv na velkou část země. Avšak síly byly nerovné. Ruská armáda pod záminkou obnovy pořádku a podpory královské moci pronásledovala roku 1768 ustupující oddíly konfederátů, přičemž pronikli až na území Osmanské říše.⁶⁸ Turecko, které už v té době bylo připraveno na válku s Ruskem a hledalo jenom záminku, vyhlásilo válku, které v Polsku se říká „polská válka.“

Takto dal vnitřní polský konflikt podnět k novému, většímu konfliktu rusko-tureckému, který podle spojeneckých dohod mohl přerůst v celoevropskou válku. Polský král Stanislav August Poniatowski správně tušil, že rusko-turecký střet je hrozbou visící jako Damoklův meč nad Polskem. Cesta k možnému vyřešení evropského konfliktu pomoci rozdělení Polska stávala reálnější.

5. Rusko-turecká válka a reakce Pruska a Rakouska

Události roku 1768 nebyly ještě počátkem prvního dělení Polska. Hned se vznikem Barské konfederace a vypuknutím války mezi Ruskem a Tureckem (1768-1774), nic ještě tomu nenasvědčovalo, že to definitivně změní rovnováhu sil v tomto regionu.

Zatímco v Evropě se omezili jen na verbální protesty proti nevybíravému zásahu Ruska do polských záležitostí, rozhodli se v Konstantinopoli jít dále. Ruský vyslanec Obreskov velmi obratně dokázal Turkům podezřelé plány carevny v Polsku zakrývat a nešetřil také penězi,

---

⁶⁸ KONOPCZYŃSKI, W., Konfederacja Barska, T. 1., s. 512.

aby turecké hodnostáře udržel v protiválečné náladě.⁶⁹ Avšak sultán Mustafa III. (1757-1773), přesvědčovaný a popuzovaný francouzským vyslancem Vergenese⁷⁰, přikláněl se k válečné straně. Dne 4. září byl zatčen Obreskov při audienci u sultána a dle zvyku do té doby zachovaného uvězněn v hradu se Sedmi věžemi. Turecko se nechtělo smířit s nebývalým posílením vlivu Ruska v Polsku a obávalo se, že Kateřina II. se hodlá Polsko zmocnit. Proto každý ruský zásah v Rzeczpospolitě jen dále zvyšoval rusko-turecké napětí, které vyústilo roku 1768 v otevřený konflikt. Dne 22. září Rusku vypověděla Porta válku. Záminkou se stalo udržování vojska v Polsku a zasahování do voleb krále i vlády této země.⁷¹ Začátek války na podzim v 1768 zastihl carskou vládu téměř nepřipravenou. Dávny záměr Ruska, ovládnout Černé moře, sice nutně směřoval ke střetnutí, avšak Rusové s tím počítali na pozdější dobu. Pro válku s Tureckem bylo totiž třeba nejen postavit velkou pozemní armádu, ale připravit i loďstvo. V roce 1768 neměla carská vláda po ruce ani jedno, ani druhé.⁷² „Udržení pořádku“ v Polsku vázalo značné vojenské síly a o stavu jediné tehdejší ruské flotily (baltské) se carevna přesvědčila roku 1765 sama, když se přímo při přehlídce konané na její počest dvě z lodí potopily. Po těchto přípravách k válce Kateřina II. už jen doufala v „boží zázrak“. Navíc Turecko usnadnilo carské vládě obtížnou situaci, v níž se na počátku války ocitla, neboť vyhlásilo sice Rusku válku, ale v letech 1768-1769 se omezilo jen na vpády krymských Tatarů do jižních oblastí Ukrajiny.

Ve východní Evropě vznikla krize, která mohla přerůst do celoevropského konfliktu. Řešení této situace a snaha zachovat mír přišlo právě od cizích mocností, hlavně Pruska a Rakouska. Obě mocnosti se orientovaly od samého začátku na to, že využijí krizi v Polsku a rusko-

---

⁶⁹ KAPLAN, c. d., s. 98.

⁷⁰ KAPLAN, c. d., s. 104.

⁷¹ SACHAROV, c. d., s. 153.

⁷² MADARIAGA, c. d., s. 85.

turecký konflikt ve svůj prospěch. V Rakousku a Prusku té doby převládlo přesvědčení, že Polsko, které je příliš veliké lze mu vládnout jen s obrovskými obtížemi ale tentokrát nevyvázne bez územních ztrát.⁷³ Rakousko spatřovalo v této situaci především šanci na odškodnění za ztrátu Slezska, kromě toho chtělo vyrovnat rovnováhu sil ve střední Evropě a zvětšit svůj vliv v Polsku.

Pro braniborský dům bylo jasné od začátku, že státní zájmy mohou být realizované jenom na úkor Polska. V těžké situaci po Sedmileté válce Fridrich II. na začátku odložil své expanzivní plány, ale úplně na ně nikdy nerezignoval. Získání Královských Prus a biskupství Varmie bylo stalým a hlavním cílem v jeho plánech „zaokrouhlení“ hohenzollerských držav. Dokumentuje to „politický testament“ krále z roku 1768, ve kterém napsal že ruský tlak mohl vést k rakousko-pruskému sblížení a tím i vytvoření příznivých podmínek pro realizaci pruských dobovačných plánů.⁷⁴ Právě taková možnost se vyskytla s událostmi roku 1768. Prusům šlo teď jenom o to, aby pro vlastní cíle využili rozkolísaný stav Ruska nebo snahy Rakouska pro zvětšení svých držav. Fridrich II. v rozhovoru s hrabětem Jacobem Nugentem, velvyslancem Marie Terezie v Berlíně, dal nepřímou na vědomí svůj souhlas s představou územních změn ve prospěch Rakouska.⁷⁵ Mohlo jít například o zaokrouhlení rakouských hranic v Bavorsku či v Itálii, ba dokonce i o případné opětovné připojení Alsaska nebo Lotrinska. Nugent opáčil, že král by měl snad mnohem spíše myslet na to, jak jednoho dne ovládnout polská území aby do hranic Pruska byla zahrnuta Toruň, Poznaň a Hlohov.⁷⁶

V souladu se všeobecně rozšířeným dobovým chápáním zahraniční politiky 18. století neexistovala tehdy žádná vláda, která by se vážně

---

⁷³ CEGIELSKI, T., *Rzesza Niemiecka a pierwszy rozbiór Polski*, Warszawa 1979, s. 44.

⁷⁴ ROSTWOROWSKI, E., *Podbój Śląska przez Prusy a pierwszy rozbiór Polski*, T. LXIII, 1972, s. 393.

⁷⁵ KAPLAN, c. d., s. 116.

⁷⁶ CEGIELSKI, KĄDZIELA, c. d., 117.

nezabývala myšlenkou na rozšíření vlastního území, ať už z důvodů hospodářských, a nebo - což bylo mnohem častější - z důvodů dynastických nebo prestižních. Další ideou, která působila po celé osvícené století byla myšlenka evropské rovnováhy sil, která se však neorientovala na obecné blaho obyvatel, ale spíše se orientovala na zájmy jednotlivých velmocí. Státníci, aby takové „rovnováhy“ dosáhli, se uchýlovali k osvědčeným prostředkům inspirovaných starou zkušeností, a to k „výměnné“ metodě, podle které si evropské dvory vyměňovaly a obchodovaly s různým územím. Pro tyto účely vždy byl po ruce celý arzenál starých listin a pamětních spisů, majících prokázat právní nároky na území, po němž dotyčný panovník právě toužil.

Plány na dělení Polska vznikly a byly diskutované ve Vídni a Postupimi prakticky od začátku, ale důkladnějšími a detailnějšími se staly až na přelomu let 1768/1769. Rakouský kancléř Kounic předložil v prosinci projekt spojení s Pruskem a s Osmanskou říší, jehož cílem byla výměna území. Pruský král měl vrátit Slezsko Rakousku a zřít se spojení s Ruskem, jako rekompensace mělo Rakousko pomoci Prusku dobýt území na úkor Polska v Královských Prusech a Kuronsku.⁷⁷ Se svými návrhy přispěchali i Francouzi: podle hraběte Choiseula mělo Rakousko zřídit svůj protektorát nad polskými oblastmi přilehajícími k jeho hranicím.⁷⁸ Ze strany Pruska vznikl tzv. Lynarův plán v únoru 1769. Pruský velvyslanec v Petrohradě měl rozšířit zprávy o navrženém plánu hraběte Rochuse Lynara, podle kterého doporučoval Rusku vejít do protiturecké koalice vedle Rakouska a Pruska a také odškodnit sebe a spojence územím v Polsku za výdaje na válku.⁷⁹

---

⁷⁷ BEER, c. d., s. 293.

⁷⁸ KONOPCZYŃSKI, E., Na drodze do pierwszego rozbioru. Fryderyk II wobec rozkładu przymierza francusko-austriackiego, w: Roczniki Historyczne 18 (1949), s. 193.

⁷⁹ ROSTWOROWSKI, E., Podbój Śląska przez Prusy a pierwszy rozbiór Polski, w: Przegląd Historyczny, T. LXIII, 1972, s. 397-398.

Na začátku tyto plány dokonce i jejich autorům připadaly hodně chimérické. Ani Vídeň ani Berlín se prozatím nemohly rozhodnout angažovat v takovéto politice. Avšak první krok, který předem rozhodl o dělení Polska, udělalo právě Rakousko.⁸⁰

Už léta se vlekla jedna dosti ožehavá záležitost v polsko-uherském pohraničí, a to komu patří třináct spišských měst. Podle kancléře Kounice, tato část Spiše, třebaže byla v polském držení, byla podle smlouvy z roku 1412 dána Polsku pouze do zástavy a z právního hlediska tak vlastně stále zůstávala součástí Uherského království. Pod heslem „obrany“ uherských hranic a po ohlášení svého příznivého a neutrálního postoje vůči polským konfederátům obsadily v roce 1769 císařské jednotky Spiš.⁸¹

Tento čin předem okázal směr budoucího dělení Polska mocnostmi, i když v této době ještě nemohly předvídat další vývoj polské a východní krize. Prozatím se jen spekulovalo, kdo bude vítězem na polských válečných polích a na rusko-turecké frontě. Také bylo obtížně předvídat reakci Velké Británie a Francie. Nejasné bylo také to, zda Prusko a Rakousko mohou najít kompromis a využít krizový stav na východě.

6. Diplomatická jednání východních velmocí

Rok 1769 skončil bez větších vojenských událostí, které by ukázaly skutečný poměr sil. Příslušně se vyvíjela diplomacie, která opatrně sondovala na všech královských dvorech. Setkání císaře rakouského Josefa II. z pruským králem Fridrichem II. v Nise ve Slezsku 25. srpna 1769 výrazně ukázalo, že stouplo mezinárodní napětí a nelze úplně vyloučit dramatické proměny v uspořádání sil celé Evropy.⁸² Poněvadž se tehdy měla

---

⁸⁰ Tamtéž, s. 194.

⁸¹ KAPLAN, c. d., s. 146.

⁸² ROSTWOROWSKI, E., Podbój Śląska przez Prusy a pierwszy rozbiór Polski, w: Przegląd Historyczny, T. LXIII, 1972, s. 399.

habsburská říše dobré vztahy s Osmanskou říší, nepřála si nic jiného než návrat k míru. Císař Josef II., pod neoficiálním jménem hraběte z Falkensteinu,⁸³ rozhodl osobně prozkoumat, jak se však v této situaci zachová Prusko. Vždyť spojenecká smlouva s Ruskem zavazovala pruského krále poskytnout příslušnou pomoc Rusku. Na jednání s pruským králem doprovázeli císaře maršálové Laudon a Lacy,⁸⁴ pruského krále jeho bratr princ Jindřich a velký počet vysokých důstojníků.⁸⁵ Panovníci projednali nejaktuálnější evropské záležitosti, přičemž král Fridrich II., který své hosty nepřestával ujišťovat, že „my jsme Němci, co nám záleží na tom, jestli se Angličané a Francouzi perou v Kanadě nebo na amerických ostrovech? [...] Či zda si Rusové a Turci vjedou do vlasu? Pokud si my dva, rakouský dům a já, budeme dobře rozumět, nemusí se Německo příliš obávat válečných nepokojů.“⁸⁶ Avšak narazil na nepochopení a chladnou zdrženlivost. Shodli se pouze na tom, že je třeba co nejrychleji ukončit ruskou-tureckou válku a uklidnit Polsko.

Rusko zneklidnilo toto setkání, protože Kateřina II. se obávala, že by mohlo dočasně vzniknout spojení prusko-rakouské. A proto navrhovala obnovení spojení mezi Ruskem a Pruskem. Fridrich II. po chladné odpovědi císaře tuto nabídku přijal a 23. října 1769 podepsaly obě mocnosti v Petrohradě spojeneckou smlouvu.⁸⁷ Rusko schválilo svému partnerovi garanci hohenzollernských dědičných nároků na Ansbach i Bayreuth a tajné usnesení, že případné zrušení švédské ústavy z roku 1720 bude považováno

---

⁸³ Císař Josef II. při neoficiálních návštěvách u cizích dvorů používal jméno hraběte z Falkensteinu. Tak se jmenovala drobná lotrinská država v Rýnské Falci, poblíž Kaiserlauternu, která patřila Habsburkům. Později císař i nadále užíval při svých četných cestách Evropou toto jméno, které se potom proslavilo a nebylo žádným tajemstvím pro tehdejší evropské politiky, kdo je hrabě z Falkensteinu. TAPIÉ, c. d., s. 231.

⁸⁴ Laudon, Gideon Ernst (1717-1790), svobodný pán a hrabě Lacy Franz Moritz (1725-1801) - rakouští vojevůdci, kteří zvítězili v mnoha důležitých bitvách Sedmileté války. STELLNER, F., Sedmiletá válka, s. 231-247.

⁸⁵ ROSTWOROWSKI, E., Podbój Śląska przez Prusy a pierwszy rozbiór Polski, w: Przegląd Historyczny, T. LXIII, 1972, s. 400-401.

⁸⁶ KAPLAN, c. d., s. 116.

⁸⁷ CEGIELSKI, KĄDZIELA, c. d., s. 111.

za casus foederis, a pruské jednotky zaútočí na švédské Pomořany.⁸⁸ Fridrich II. se také pokusil s ruským dvorem vyjednat řešení polské otázky a případné možné rozdělení.

Až dosud totiž, přes všechno, co oba dvory podepsaly, rozdělení Polska dohodnuto nebylo. Kateřina nemyslela totiž na žádné dělení Polska, nýbrž chtěla je kontrolovat sama celé, kdežto Fridrich II. si ještě netroufal vystoupit s návrhem na dělení přímo, ale nařídil svému vyslanci v Petrohradě hraběti Solmsovi, aby se o té věci (Lynarův plán) v rozmluvě s Paninem jen tak mimochodem zmínil.⁸⁹ Obsahem projektu bylo, aby Rakousko za pomoc poskytnutou proti Turecku obdrželo Lvov a okolí. Prusko polské Prusy, Varmii a panství nad Gdaňskem, Rusko pak libovolný kus polské republiky. Při tom šlo především Fridrichovi II. nejen o zvětšení vlastního území na úkor Polska, nýbrž také o to, aby se Rakousko s Ruskem válečně nestřetlo, protože v tomto případě byl by on býval dle smlouvy vázán zúčastnit se války po boku Ruska.⁹⁰ K tomu však pro nesmírném vyčerpání Pruska po Sedmileté válce neměl král ani nejmenší chuť. Avšak po odmítavé odpovědi carevny i nadále existovala hrozba války a proto musel dále jednat s Rakouskem. Dočasná rovnováha však dlouho nevydržela.

Obrat v evropské diplomacii nastal v roce 1770, kdy Rusko dosáhlo překvapujících a nečekaných vítězství na souši i na moři nad Osmanskou říší. V Evropě se tehdy vtipkovalo, že rusko-turecká válka je válkou „jednookého se slepým“.⁹¹ Avšak po nerozhodném začátku války byl v září roce 1769 jmenován velitelem Jižní armády zkušený polní maršál P. A. Rumjancev,⁹² který velel nejlepším jednotkám tehdejší ruské armády.

---

⁸⁸ Tamtéž, s. 113.

⁸⁹ ROSTWOROWSKI, E., Podbój Śląska przez Prusy a pierwszy rozbiór Polski, w: Przegląd Historyczny, T. LXIII, 1972, s. 400-402.

⁹⁰ Tamtéž, s. 403.

⁹¹ Hlavně tu větu řekl Fridrich II. MÜLLER, G. M., c. d., s. 66.

⁹² Pjotr Alexandrovič Rumjancev (1725-1796) – ruský polní maršál. Bojoval v Sedmileté válce (hrdina dobytí Kolbergu 1761) a v rusko-turecké válce. SOLOVJOV, S. M., Istorija Rossii, s. 401.

Rusové vpadli do Moldavska, aby zabránili případnému spojení nespokojených Poláků s Turky, a obsadily důležitou pevnost Chotin na Dněstru (západní Ukrajina). V říjnu 1769 Rumjancev dobyl Bukurešť a do konce roku obsadil obě podunajská knížectví, Moldavsko a Valašsko. Válečná flotila pak navíc pod velením hraběte Alexeje Orlova⁹³ v červnu 1770 porazila Turky u Česmenského průlivu, což přinutilo Turecko se za této situace obrátit na Rakousko s žádostí o zprostředkování.

Skutečnost, že pro Rusko se otevřela cesta k větším územním ziskům, způsobila okamžitou reakci jiných mocností. Rakousko začalo demonstrativně mobilizovat svoje válečné síly, zároveň žádalo Rusko, aby se zavázalo, že budoucí jeho územní zisky nebudou na úkor Turecka a veřejně oznámilo, že ruské obsazení ústí Dunaje bude považovat za záminku k válce.⁹⁴ Fridrich II. se ruské straně nabídl za prostředníka a navrhl, aby Rakousko převzalo roli prostředníka na turecké straně. Marie Terezie se váhala a reagovala velmi zdrženlivě, Josef II. i kancléř Kounic si naopak společně přáli, aby se Prusko v této záležitosti spojilo s Rakouskem a využilo svého vlivu v Petrohradě.⁹⁵

Situace se ještě stala napjatější, když v červenci 1770 Rakousko prohlásilo, že v okamžiku postoupení „spišské zástavy“ zahrnovala tato část Spiše více než oněch třináct měst a že k ní původně patřily i jižní části tří polských hetmanství (staroství) Nowy Sącz (Sonč), Nowy Targ a Czorsztyń (Čorštyn). Marie Terezie tedy podepsala rozkaz, aby vojsko v čele s hrabětem Lacym přemístilo císařské pluky až tam. Za tímto ukvapeným rozhodnutím stáli s velkou pravděpodobností především Josef II., který se zřejmě nechal ovlivnit uherskou kanceláří, a maršál Lacy, jenž tehdy

---

⁹³ Orlov Alexej Grigorjevič (1737-1808) – bratr Grigorije Orlova, favorita Kateřiny II. v šedesátých a začátku sedmdesátých letech. Alexej Orlov je hlavní aktér ruského palácového převratu v roce 1762, kde pomohl Kateřině II. získat carský trůn. Stal se významným admirálem v rusko-turecké válce. MADARIAGA, c. d., s. 185.

⁹⁴ WÓJCIK, Z., Historia dyplomacji Polskiej, T.II, Warszawa 1982, s. 518.

⁹⁵ BEER, c. d., s. 447.

předsedal Dvorské válečné radě.⁹⁶ Avšak Rakušané prohlásili, že sporné oblasti vyklidí dobrovolně a v míru, stáhnou-li se z Polska také ruské jednotky.

Fridrich II. po příkladu Rakouska nařídil také obsadit část Varmie a sice pod záminkou kordonu proti moru, který se prý šířil z Turecka, avšak ve skutečnosti ve Velkopolsku v té době ještě nebyl. Teď se v Polsku nacházely tři velké armády cizích států, které už bylo prakticky nemožné odtud vytlačit.

V září 1770 setkali se podruhé Jozef II. a Fridrich II. v Novém Městě na Moravě. Spolu se Josefem II. přijel také kancléř Kounic, který také vedl většinou jednání s pruským monarchou. Hlavním důvodem k setkání bylo jednání o rostoucím vlivu Ruska a chaosu v Polsku. Obě strany se shodly na tom, že ruské zisky na Balkáně by znamenaly ohrožení evropské rovnováhy sil.

Řešení této situace nabídl Kounic ve svém memorandu: „Jedinou účinnou zbraní proti rostoucímu vlivu Ruska, které hrozí porobit celou Evropu, je spolupráce Rakouska s Pruskem v otázce zprostředkování míru v rusko-turecké válce.“⁹⁷ Fridrich II. souhlasil s tím, že bude prostředníkem mezi Ruskem, Rakouskem a Tureckem. Poté si ve svém diplomatickém zprostředkování u ruské carevny počínal natolik energický, že carevna odpovídala sice vyhybavě, současně se však tázala, zda by Velká Británie a Francie mohly zůstat stranou mírového urovnání.

Skutečnost, že se Rakousko a Prusko snažily domluvit se na ofenzivních plánech, se stala zřetelnější, avšak diplomatické zprostředkování uvázlo ve slepé uličce, kvůli neústupnosti Ruska. Kateřina II. po velkých vítězstvích odmítla rakousko-pruské zprostředkování, ale protože se obávala možného spojení Turecka s Rakouskem, sdělila nakonec sultánovi

---

⁹⁶ KAPLAN, c. d., s. 121; CEGIELSKI, KĄDZIĘLA, c. d., s. 114.

⁹⁷ STELLNER, F., Fridrich Veliký, s. 405.

Mustafovi III. své mírové požadavky: odstoupení Azova a ústí Dunaje, nezávislost Krymu, předání Moldavska a Valašska pod ruskou kontrolu a svobodného Černého moře pro lodní a obchodní dopravu.⁹⁸

Tyto požadavky znepokojily habsburský dvůr, který nemohl dopustit aby podunajská knížectví Moldavsko a Valašsko se octly v rukou Ruska. Za těchto okolností začalo jednání s Tureckem o případné pomoci a vstupu Rakouska do války. A v červenci 1771 uzavřel rakousky vyslanec Thugut s Osmanskou říší dohodu o spojení.⁹⁹

7. První dělení Polska

Fridrich II., který si nemohl dovolit válku, protože by jako spojenec Ruska musel bojovat proti Rakousku, začal hledat lepší cestu k řešení tohoto problému. Tím řešením bylo Polsko. Pruský král dospěl k přesvědčení, že všechny tři východní evropské velmoci by mohly získat kompenzace v Polsku, což by bylo nejlepším řešením a zabránilo by to válce. Impuls k takovému řešení situace dal Fridrichovi II. jeho bratr princ Jindřich.¹⁰⁰

Princ Jindřich již delší dobu naléhal a přesvědčoval svého bratra, aby usiloval o větší územní zisky, které Prusko může získat z dnešní krize v Polsku a díky zaneprázdnění Ruska ve válce s Tureckem. Ale Fridrich II. se nechtěl ukvapit, ve své odpovědi přesvědčoval bratra, že je příliš starý na takovéto podniky a že kvůli nějakému biskupství (Varmie), nechce riskovat novou celoevropskou válkou.¹⁰¹

---

⁹⁸ ČEČULIN, c. d., s. 92.

⁹⁹ Svobodný pán von Thugut, rakouský vyslanec v Turecku, vedl jednání v Cařihradě. Jeho prostřednictvím kancléř Kounic a především pak císař Josef II. Vysoké Portě nabízel, že budou intervenovat u Ruska v její prospěch a že se pokusí dosáhnout přijatelnějších mírových podmínek. Pokud to nepůjde, bude Rakousko připraveno vyhlásit Rusku válku, nejprve mu ale Turecko poskytnout určité prostředky a musí počítat s územními ústupky – Srbsko a Valašsko anebo Moldavsko a Valašsko. Dne 6. července 1771 byla uzavřena tajná dohoda. TAPIÉ, c. d., s. 347,

¹⁰⁰ Jindřich (1726-1802) – pruský princ, bratr Fridricha II., sídlil v Rheinsbergu a se oženil s Vilemínou Hesensko-Kasselskou. Byl hojně podobný svému bratrovi – stejné nadaný a ambiciózní. STELLNER, F., Fridrich Veliký, s. 259-260.

¹⁰¹ KAPLAN, c. d., s. 138.

Fridrich II. po obnovení alianci s Ruskem (1769), poslal svého bratra v roce 1770 do Švédska, aby důvěrně informoval svoji sestru Louisu Ulriku o obsahu tajné rusko-pruské alianční smlouvy. Ale ještě před odjezdem požádal Jindřich pozvání do Ruska. Carevna mu vyhověla (chtěla se osobně dozvědět proč Jindřich jede do Švédska, a co tím její „milovaný“ pruský bratr zamýšlí). Král ho oficiálně pověřil, aby na jejím dvoře podpořil ukončení války s Tureckem, a neoficiálně, aby se snažil ovlivnit Kateřinu na zmírnění její politiky vůči Polsku a přijetí pruského zprostředkování v rusko-turecké válce.¹⁰² Dne 12. října dorazil princ do Petrohradu. Po slavnostních večerech a bálech na jeho počest, které se konaly nepřetržitě, hovořil v lednu 1771 s carevnou Kateřinou II. a o svém setkání vyličil v dopise bratrovi: „Řekla mi žertovně, že Rakušané obsadili dva okresy v Polsku a poslali své jednotky na novou hranici. Dodala: ‚Proč vlastně všichni nedělají totéž?‘“ Princ carevně odpověděl, že jeho bratr sice zřídil kvůli moru sanitární kordón mezi Polským a Východním Pruskem, ale území neokupoval. „Tak proč je neobsadí?“ zeptala se carevna se smíchem.¹⁰³ Později se hrabě Černyšev přiblížil k Jindřichovi a řekl: „Ale proč si neokupujete biskupství Varmie? To je přece spravedlivé, aby každý něco měl.“¹⁰⁴ Jindřich sice nepodepsal v Petrohradě žádnou smlouvu, ale po jeho aktivitě stal se plán o dělení Polska již skutečností a předmětem vážného vyjednávání.

Paralelně ve stejné době v prosinci 1770 Vídeň ohlásila formální začlenění („navrácení“) Spiše do Uherského království,¹⁰⁵ čím dala na jívno, že kompromisní řešení aktuálního konfliktu by mohlo být nalezeno na úkor Polska. A tím už cesta k rozdělení Polska byla otevřená.

---

¹⁰² CEGIELSKI, c. d., s. 52.

¹⁰³ BEER, c. d., s. 154.

¹⁰⁴ KAPLAN, c. d., s. 139.

¹⁰⁵ CEGIELSKI, KĄDZIELA, c. d., s. 78.

V Rusku zatím probíhaly různé dvorské intriky a spiknutí proti hraběti Paninovi a jeho zahraniční politice. Hrabě N. Panin se pořád bránil a nechtěl dopustit, abych došlo k dělení Polska, a tím i k selhání jeho „severního systému.“¹⁰⁶ Avšak klika kolem favorita carevny Grigorije Orlova přesvědčila Kateřinu, že je třeba ustoupit od dřívější politiky vůči Polsku. Podle něj ještě neskončila válka s Tureckem, a Rakousko ze dne na den se může zapojit do války na straně Turecka. Významnou rolí odehrála také skutečnost, že dokonce ve druhém roce intervenční války proti Barské konfederaci v Polsku a začátkem partyzanské války neexistovala žádná vyhlídka na rychlé vojenské nebo politické řešení tohoto konfliktu. K tomu ještě bývalá proruská strana Czartoryských a král Stanislav August Poniatowski drželi neutralitu, doufajíc ve změnu rovnováhy sil v neprospěch Ruska. Nechtěli také uzavírat předčasné kompromisy s Petrohradem, protože ve stejné době probíhala diplomatická jednání Velké Británie o zajištění smírného řešení v Polsku.¹⁰⁷ Kateřina II. dospěla k závěru, že Polsko sama neudrží a musí se „podělit“.¹⁰⁸ Poslední zábrany padly poté, co se Barská konfederace pokusila v listopadu 1771 unést Stanislava Poniatowskiého. Útok na královu osobu posloužil jako nejlepší důkaz anarchie v Polsku. Kateřina II. vyslovila definitivní souhlas s dělením Polska v květnu 1772.

Fridrich II. přesvědčoval Kateřinu II., aby se Rusko vzdalo svých dalekosáhlých plánů na Balkáně a varoval před možným spojením Rakouska s Francií a polskými konfederáty a vyzýval k ústupnosti.¹⁰⁹ Prusko bylo sice připraveno vzít „díl“ zasloužené kořisti – avšak Vídeň jako by nechtěla o dělení Polska slyšet.

---

¹⁰⁶ GAVRJUŠKIN, c. d., s. 85.

¹⁰⁷ ANDERSON, M. S., Great Britain and the Russo-Turkish War of 1768-1774, in: The English Historical Review, 69, 1954, s. 39-85.

¹⁰⁸ KAPLAN, c. d., s. 123.

¹⁰⁹ CEGIELSKI, KAŹDZIELA, c. d., s. 97-102.

Marie Terezie, přes hlubokou nedůvěru vůči pruskému králi, by ráda Fridricha II. získala pro přijatelné urovnání. Úvahám o dělení Polska se císařovna zprvu vzpírala, neboť tento krok považovala za velice nemorální. Nicméně v prvních týdnech roku 1772 již věděla, že Rusko a Prusko právě dojednávají smlouvu o dělení polského území. Nyní se Marie Terezie nejvíce ze všeho obávala, aby se obě velmoci v případě jejího odmítnutí nedohodly za jejími zády. A sice na jedné straně s polským králem i sněmem, kteří neměli dost sil k odporu a souhlasili by s odstoupením polského území, na straně druhé s tureckým sultánem, jenž by pak ztratil část svého území ve prospěch carevny. Pro „blaho monarchie“ tedy habsburská císařovna, po přemlouvání ze strany Josefa II. a Kounice, musela souhlasit s jednáním a připojit se tak k nemorálnímu činu.¹¹⁰

Fridrich II. původně požadoval Královské Prusy s Gdaňskem a Toruní. S tím Panin nesouhlasil, upozorňoval na případnou nepříznivou reakci Velké Británie. Pruský král tedy ustoupil a vzdal se obou měst. Dne 17. února 1772 podepsaly Rusko a Prusko dohodu o prvním dělení Polska. Pruská diplomacie slavila úspěch.

Rakousko na to odpovědělo, že „pokud dojde k tomuto uspořádání, náleží i habsburskému domu odpovídající územní zisky podobné těm, které při dělení případnou pruskému králi.“¹¹¹ Po dlouhých a těžkých jednáních nakonec Kounic prosadil, že Rakousko získalo nárok na celé jižní Polsko.

Na tyto požadavky odpověděl Fridrich II: „Vskutku, vy [císař Josef II. a kancléř Kounic] neopovrhujete stravou. Vy máte, jak pozoruji, dobrý apetit. Území, jež vy žádáte, je tak veliké, jak moje i ruské dohromady.“¹¹²

Dne 5. srpna 1772 konečně po jistých úpravách podepsali slavnostně zástupci Ruska, Rakouska a Pruska v Petrohradě smlouvu o prvním dělení

---

¹¹⁰ KONOPCZYŃSKI, E., Na drodze do pierwszego rozbioru. Fryderyk II wobec rozkładu przymierza francusko-austriackiego, w: Roczniki Historyczne 18 (1949), s. 197.

¹¹¹ Tamtéž, s. 66.

¹¹² MÜLLER, A., c. d., s. 79.

Polska. Rusko připojilo k svému území vojvodství Polocké, Vitebské, Mstislavské, část Minského a zbytek polském ovládnutého Livonska (92 000 km², 1,3 milionu obyvatel). Rakousko získalo území vojvodství Krakovské na jih od Visly, část Sandoměřska, Ruské vojvodství, části Volyňského a Podolského vojvodství (83 000 km², 2,6 milionu obyvatel). Na tomto území pak vzniklo v rámci habsburských držav Haličské království se sídlem ve Lvově. Prusko obsadilo Královské (Polské) Prusy, Varmii, vojvodství Pomořanské, Chełminsko a Malborsko (36 tisíc km², 580 000 obyvatel).

Na zoufalé protesty polského krále Stanislava II. Poniatowského odpověděla carevna manifestem,¹¹³ jímž bylo Polákům i ostatnímu světu „vysvětleno“, že zábor podstatně části území Rzeczpospolity je dobrodiním a děje se v nejvlastnějším zájmu Polska: „Ruský imperátorský dvůr, přinucen ohledy na zájmy své říše vlastními silami učinit přítrž polským nepořádkům a zuřivosti, zabránit zkáze státu [Polska – poz. aut.] ... uzavřel dohodu s císařským a královským dvorem [císař Josef II. a královna Marie Terezie – poz. aut.] a s Jeho Veličenstvem králem pruským, aby jednomyslným úsilím a opatřeními dosáhli těchto cílů, tolik potřebných pro sousedství jejich státu. Na základě této dohody oznámily již tyto dvory polskému národu svůj úmysl přikročit k obnovení pořádku a klidu v Polsku, k podepření ústavy i svobody národa v tomto státě. V zájmu upevnění jeho [Polska – poz. aut.] zahraničně politické existence a dosažení pevnosti, tak žádoucí pro nejpřednější zájmy jeho sousedu.“¹¹⁴

Nyní bylo ještě třeba, aby král a polská šlechta „dobrodiní“ dílo svých sousedu schválili na sněmu a tím mu poskytli zdaní zákonnosti a práva. Přítomnost cizích vojsk v Polsku zabránila šlechtickým protestum. Mocnosti nešetřily hrozbami a vyhrůžkami abych sehnali dostačující počet poslanců

---

¹¹³ CEGIELSKI, KAŹDZIELA, c. d., s. 112.

¹¹⁴ BEER, A., c. d., s. 115.

na příští mimořádný sněm.¹¹⁵ Dřívější ruský vyslanec Otto von Saldern radil vyslancům v Polsku: „Zásobte se dobře penězi, každý musíte mít všude mezi důležitými lidmi čtyři až šest přátel a k tomu několik křiklounů. Nestačí rozdělit jim peníze, musíte s nimi žít, hostit je a pít s nimi, in vino veritas!“¹¹⁶ Dne 19. dubna 1773 byl svolán nový sejm, který se sešel ve Varšavě pod „ochranou“ ruského, pruského a rakouského vojska. Maršálkem byl zvolen Adam Pininski, královský kuchmistr, který již dávno bral peníze od ruských vyslanců. Po zdlouhavých a obtížných „jednáních“ schválil 18. září polský sejm dvoustranné smlouvy a ratifikoval územní koncese ve prospěch záborových mocností. Tímto paktem bylo Polsko připraveno o třetinu svého území a zhruba o polovinu obyvatelstva.

---

¹¹⁵ STELLNER, F., Fridrich Veliký, s. 410.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 410.

Kapitola II.

Rzeczpospolita a záborové velmoci v době mezi prvním a druhým dělením Polska

1. Delegační sejm v letech 1773-1775

Po zdlouhavé a únavné ratifikaci dohod o dělení Polska se záborovými velmocemi obrátil polský Sejm roku 1773 svou pozornost na problémy vnitřního charakteru. Jednalo se především o pro Rusko nevhodný systém společenského zřízení Rzeczpospolité, systém, který ovšem Kateřina II. chtěla posílit a dostat tak zbytek Polského království úplně pod svou kontrolu.¹¹⁷ Neméně důležité bylo vyřešení obchodních otázek, které se stávaly mnohem aktuálnější a problematičtější se zmenšením polského území. Jak bylo zvykem, jednání sejmu neprobíhala v polsko-litevském státě příliš rychle, pokud vůbec probíhala, ani toto jednání nebylo výjimkou a protáhlo se až do dubna roku 1775. Vůdcům sejmové delegace (korunní maršálek Adam Poninski,¹¹⁸ litevské maršálek Michal Radziwiłł) více záleželo na co nejdelším zdržování kterýchkoliv rozhodnutí, aby zbylo dost času na „spravedlivé rozdělení“ mezi sebou uvolněných panství, vzniklých zrušením Jezuitského řádu v roce 1773 papežem Klementem XIV.¹¹⁹

Zdlouhavost jednání byla také způsobená vážným odporem krále Stanislava II. Augusta proti změnám požadovaným stranou republikánů. Podle rozhodnutí Sejmu, ztratil polský panovník formálně skoro všechny své prerogativy a privilegia tj. právo rozdávání doživotních úřadů

---

¹¹⁷ MADARIAGA, I., *Russia in the Age of Catherine the Great*, London 2002, s. 379-390.

¹¹⁸ Adam Poninski, královský kuchmistr a komtur maltézský, člověk, který už dávno od ruských vyslanců přijímal peníze za špehování. Právě on pohnul část senátorů a poslanců sliby i hrozbami k podepsání sněmovní konfederace a složil hned před jedním z nich přísahu jako její maršálek. MÜLLER, A., *Konec samostatnosti polské*, Praha 1906, s. 87.

¹¹⁹ *Dějiny papežství*, s. 165.

(ministerských a senátorských), rozdávání starostenství tzv. *królewsczyzn*¹²⁰ a právo povyšovat důstojníky na vyšší hodnosti v armádě. Zůstalo mu pouze právo jmenovat vyslance do zahraničí a nižší úředníky.¹²¹

Proti vůli Stanislava Poniatowského vznikla nová vládní instituce, *Stálá rada*, která měla omezit moc panovníka a posílit úlohu sejmu, kterému byla podřízená. Stálá rada se skládala z 18 senátorů a 18 zástupců šlechty a byla vždy po dvou letech obnovovaná. Rada měla pět oddělení tzv. *departmentů*, jež plnila úlohu jakýchsi ministerstev – pro otázky zahraniční politiky, vojenství, financí, vnitřní správu a soudnictví. Velkým pokrokem tradiční polsko-litevské politiky bylo to, že v čele každého departmentu stál pouze jeden člověk. Předsedou této výkonné vlády byl král, který disponoval dvěma hlasy a při rozhodování v jeho neprospěch byl nucen podřídit se většině. Podle záměru nového carského vyslance ve Varšavě hraběte Otto Stackelberga „král nemohl učinit nic zlého, ale současně nemůže učinit to, co chce.“¹²² Stálá rada sice zlepšila fungování státní administrativy, ale stala se zároveň nástrojem zahraničních vlivů. Ve skutečnosti se dá vládní systém v Polsku označit za „královsko-vyslancecký“, což je míněno rolí všemocného ruského vyslance Otto Stackelberga (1772-1790),¹²³ který se stal vlastně nezpochybnitelnou faktorem polsko-litevské vnitřní politiky. Bez souhlasu hraběte Stackelberga se nedalo rozhodovat o žádných důležitých otázkách. K tomu ještě přispíval tzv. zvláštní akt z roku 1775, spojenecká smlouva podepsaná mezi Ruskem a Polskem. V podstatě

---

¹²⁰ Królewsczyzny jsou královský majetek ....ZIELIŃSKA, T., Funkce urzędów i królewsczyzn w procesie przeobrażeń warstwa społecznej, Wrocław 1977, s. 34-37.

¹²¹ Dokumenty 1773-1775, s. 345-357.

¹²² ZIENKOWSKA, K., Stanisław August Poniatowski, Wrocław 1998, s. 213.

¹²³ Otto Magnus Stackelberg (1736-1800) – šlechtic z významné livonské rodiny, která po skončení Velké severní války roku 1721 nabídla své služby Rusku. Kariéra Stackelberga začala v roce 1767, kdy byl jmenován ruským vyslancem v Madridu. Po podepsání smluv o prvním dělení 5. 8. 1772 byl vyslán do Varšavy, aby zde přinutil polský sejm ratifikovat tyto smlouvy. Po úspěšném vyřešení problému zůstal v Polsku na dalších 18 let. Fakticky vládnul tomuto státu jménem carevny Kateřiny II. Ovlivňoval polskou politiku ať přímými intervencemi, nebo manipulováním sněmovní opozice, v níž vždy našel dost ochotných pomocníků. Po vzniku Velkého čtyřletého sejmu (1788-1792), který nedokázal podřídit své vůli, byl odvolán. V letech 1791-1793 byl vyslancem ve Stockholmu. STEGNIJ, P. V., Razdely Polši i diplomatija Jekatěřiny II. 1772-1793-1795, Moskva 2002, s. 151-160, 177-184.

šlo o potvrzení smlouvy z roku 1768, která se týkala patronátu Ruska nad Polskem a neměnitelnosti a nedotknutelnosti tzv. *kardinálních prav*: liberum veto, volitelnost krále, vyloučení cizinců žádat o trůn (především šlo o saskou dynastii Wettinů), právo vypovídat králi poslušnost atd. Dokonce ani sejmová jednomyslnost nemohla něco změnit v kardinálních právech.¹²⁴ Pro Ruské impérium to byly zásadní body s pomocí kterých bylo možno udržet celé Polsko ve své závislosti.

Neméně důležitá rozhodnutí tohoto sejmu se týkala i obchodní sféry. Zavedeno bylo znovu generální clo, jednotná daň, tzv. podymné, která měla zase poskytnout prostředky na vydržování pravidelné armády plánované ve výši 30 000 mužů, což se nikdy nestalo. V praxi počet vojáků dosahoval pouze necelé poloviny od naplánovaného. V květnu roku 1775 bylo schváleno dodatečné ustanovení o obchodních stycích mezi Polskem a jeho sousedy, při tom většina těchto smluv se týkala Pruska, které si dovedlo zajistit rozsáhlé celní výhody na dovoz svého zboží a export polského obilí.

Připojení Slezska k Prusku během válek o rakouské dědictví (1740-1748) a polského Pomořanska s dolním tokem Visly v roce 1772 učinilo z hohenzollernské monarchie podle slov Fridricha II. „vlastníka všech výhod celého dovozu k Polsku“.¹²⁵ Vnucená smlouva s Pruskem byla pro Polsko katastrofou. Předpokládala vysoká cla na zboží exportované z Polska a podstatně nižší cla na zboží dovážené z Pruska. Hlavní obchodní město Gdaňsk sice patřilo Polsku, nicméně, aby se do přístavu dostalo obilí a jiné zboží, museli polští obchodníci zaplatit za tranzit přes nyní již pruské území.¹²⁶

V praxi docházelo k tomu, že díky nejružnějším zneužitím pruských úředníků, se 12 % celní doplatek za tranzit, existující v Prusku do roku

---

¹²⁴ Historia dyplomacie polskiej, s. 564.

¹²⁵ CIEGIELSKI, c. d., s. 155.

¹²⁶ KORZON, T., Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego. Kraków, 1897-1898, T. 3. s. 241-249.

1772, zvětšil dvojnásobně, ba dokonce trojnásobně.¹²⁷ Ekonomická výhoda, již využíval pruský král, neuspokojovala nejenom krále Stanislava II. Augusta, ale i zbývající záborové velmoci, Rakousko a Rusko, které se obávaly příliš velkého hospodářského posílení braniborské državy.

Rakousko, za vlády ambiciózního císaře Josefa II. (1765-1790), vedlo neméně agresivní hospodářskou politiku. Všechno své úsilí zaměřil rakouský panovník nato, aby reformoval své země a vytvořil z nich moderní velmoc. Od prvního dělení Polska získalo Rakousko v Haliči bohaté solné doly, konkrétně ve Wielicze a v Bochni, které doposud představovaly obrovskou část příjmů polské královské pokladny.¹²⁸ Následkem této rakouské anexe byl rapidní růst cen soli v Polsku, což nejvíce postihlo především nejchudší vrstvy a vyvolávalo jejich nespokojenost.

Poniatowski si stěžoval: „Rakušané obsadili moje solné doly i příjmy z krakovského powiatu (okresu). Cla v Gdaňsku, která se rychle měnila, cla ve Velkopolsku i moje hospodářství v královském Prusku je v rukou pruského krále a tři armády ničí moje državy.“¹²⁹

Ziskuchtivost Pruska a Rakouska byla dokonce tak velká, že jejich armády pronikly mnohem hlouběji do území Rzeczypospolité, než povolovaly smlouvy z roku 1772. Pouze zásah Petrohradu v roce 1776 zastavil tyto tendence a území obsazené Pruskem a Rakouskem bylo vráceno Polákům.¹³⁰ S pomocí Rusů byly také pozastaveny machinace a rozkrádání jezuitského majetku šlechtou. Z prostředků zrušeného řádu byla pak financována činnost nově vytvořené tzv. Komise pro národní výchovu, podřízena pouze králi Stanislavu Poniatovskému. Tato Komise, po Rakousku vlastně druhé ministerstvo školství v Evropě vůbec, byla využita pro podporu a rozvoj školství, hlavně středního a vyššího. Komise a tzv.

---

¹²⁷ Tamtéž, s. 263.

¹²⁸ ROSTWOROWSKI, *Hospodarka Polski w XVIII wieku*, Kraków 1977, s. 67.70.

¹²⁹ *Dopis* 11. 7. 1772 St. Aug. Poniatowski do gen. Moneta, *Korespondencja*, s. 67.

¹³⁰ CIEGIELSKI, s. 245.

rytířská škola (moderní učební základna pro polské důstojníky, založená Poniatowským w roce 1767) se stala v rukou krále propagačním nástrojem osvícenských idejí, především myšlenek nutnosti reformování společnosti „zlatých svobod“ a silné královské vlády. Na základě toho se rozšířil počet nové osvícené inteligence, která v budoucnu umožnila přijetí progresivních reforem na tzv. Velkém čtyřletém sněmu (1788-1792).¹³¹

2. „Vicekrál“ jejího imperátorského veličenstva hrabě Stackelberg¹³²

Do roku 1788 měl ruský vyslanec Otto Stackelberg větší moc a autoritu než polský král, mluvílo se o něm jako o „vicekráli“ jejího imperátorského veličenstva Kateřiny II. Podle soudobých pamětí, to byl člověk chytrý a inteligentní, zdvořilý a uhlazený, velice pyšný a arogantní. Ke králi byl občas pohrdavý a přezíravý, vždy znal svoji cenu a proslul jako mistr jemných jednání.¹³³ Na rozdíl od dřívějšího vyslance Repnina (1764-1768), který s králem a polskou šlechtou jednal pouze s pomocí nátlaku a vyhrožování, Stackelberg byl velice diplomatický a prováděl umírněnou ruskou politiku v Polsku. V roce 1780 Rusové dokonce stáhli své jednotky z Polska a snížili dispoziční (peněžní) fond varšavského vyslanectví (ruské peníze šly většinou na úplatky pro krále či polským magnátům), což dokládá nejenom fakt, že Rusko soustředilo svoje zájmy na jiné oblasti, ale i skutečnost, že diplomatická činnost hraběte Stackelberga byla velice úspěšná.¹³⁴ V porovnání s šedesátými léty, se vliv Ruska na Polsko ještě zvětšil.

Za pomoci carského vyslance hraběte Stackelberga se podařilo Stanislavu Augustovi obsadit místa ve Stálé radě svými stoupenci. Roku

---

¹³¹ LEŚNODORSKI, B., Dzieje Sejmu Czteroletniego 1788-1792. Studia historyczno-prawne. Wrocław 1951, s. 13-15.

¹³² LORD, R., Druhi rozbiór Polski, Warszawa 1973, s. 36-37.

¹³³ ZIENKOWSKA, K., c. d., s. 227-228.

¹³⁴ STEGNIJ, c. d., s. 185-193.

1776 využil na dalším sněmu, tzv. konferenčním, této převahy k pokusům o prosazení určitých reforem. Týkaly se především vojska, jež mělo být podřízeno jednomu veliteli a organizováno podle cizích moderních vzorů. Výsadní právo Válečné komise (vzniklé roku 1764), kterou do té doby řídili čtyři hetmani, muselo být předané do vojenského departmentu Stálé rady. Hetmanům byla pouze ponechána reprezentativní úloha, což omezilo svévoli magnátů a posílilo královský dvůr. Během následujících deseti let mohl Stanislav August Poniatowski, opírajíc se především o střední šlechtu a ruského vyslance, vybudovat vlastní stranu, nezávislou na magnátských klikách. Pomalý mocenský růst ústřední vlády pokračoval ještě na počátku osmdesátých let, teprve roku 1785 zahájila magnátská opozice protiakci, jež ve svých důsledcích opět vyvolala zahraniční intervenci. Postavení krále Poniatowského a jeho stoupenců bylo ovšem i v příznivých letech nejisté, stále hrozilo nebezpečí, že protekce Kateřiny II. bude přenesena na opozici. Napětí postupně vzrůstalo mezi „královskou“ Varšavou a „magnátskou“ provincií, což úspěšně využíval hrabě Stackelberg.¹³⁵

Složení opozice bylo velmi nesourodé a na rozdíl od 60. let se velice proměnilo. Věčně zneprátelené rodiny, někdejší Famílie a tábor Potockých, se na konci 70. a během 80. let spojily v boji proti neoblíbenému králi, především proti jeho reformám prováděným v duchu osvícenského absolutismu.

V roce 1775 zemřel magnát Michal Czartoryski, jedna z největších politických postav v Polském království, respektovaný nejenom svými přívrženci, ale i odpůrci. Ruský vyslanec Otto Stackelberg v této příležitosti řekl: „Teď ve Varšavě už neexistuje nikdo, před nimž bych se musel klanět.“¹³⁶ Michal Czartoryski, velký litevský kancléř, podal již v roce 1774, v době napínavých sejmových jednání, demisi jako projev svého nesouhlasu

---

¹³⁵ ZIENKOWSKA, S. 278.

¹³⁶ Tamtéž, s. 285.

s rozdělením Rzeczypospolite. Akt dobrovolného odstoupení s doživotního úřadu, byl v polském politickém životě velice vzácným a pro polskou aristokracii ohromujícím řešením. Něco podobného se odehrálo pouze v roce 1767, kdy podal demisi Andrej Zamojski, velký korunní kancléř.¹³⁷

Bratr Michala August Czartoryski, vojvoda ruský a nejbohatší představitel Famílie, ocitl se ve velice nezáviděníhodné situaci. Přes svůj obrovský majetek, který se nacházel v rakouském a ruském zaboru, a část v Polskem království, se stal poddaným třech různých států. Měl napjaté vztahy z petrohradským dvorem (Kateřina II. zatím ještě nepotvrdila jeho vlastnické právo na majetek v ruském zaboru, argumentujíc tím, že musí osobně požádat o své dědiční území u carského dvora) byl odsunut z velké politiky v Rzeczypospolitě.¹³⁸

Vedení ve Famílii přešlo do rukou Stanislava Lubomirského, zetě Augusta Czartoryského a velkého korunního maršálka. K straně Czartoryských-Lubomirských se přidala i část klanu Potockých, především jeho mladší, osvícená generace. Ignacy Potocki (1750-1809), se v roce 1773 oženil s dcerou Stanislava Lubomirského, Alžbětou a jeho mladší bratr Stanislav Kostka (1755-1821), si v roce 1776 vzal její sestru Alexandru. Začal vznikat nový politický spolek potomků Czartoryských, Lubomirských a Potockých, velice nepříznivě naladěných vůči králi a jeho politice. K nim se ještě přidaly i rodiny Branických a Sapiehů, především vlivný Ksawery Branický, velký korunní hetman, a jeho neméně vlivná sestra, Alžběta Sapiehová, vojvodovna mstislavská a dlouhodobá exmilenka krále. Všechny spojovala společná nechuť ke králi a Stálé radě, jež omezovala magnátskou svévoli.¹³⁹

V období mezi prvním a druhým dělením v Polsku došlo k velké obnově v hospodářské a kulturní sféře. Varšava, která v šedesátých letech

---

¹³⁷ KONOPCZYŃSKI, W., *Geneza i ustanowienie Rady Nieustajacej*, Kraków 1917, s. 76.83.

¹³⁸ CEGIELSKI, c. d., s. 158-160.

¹³⁹ KONOPCZYŃSKI, W., c. d., s. 93-97.

měla kolem 30 000 obyvatel a byla hospodářsky méně rozvinuta, se stala už v době čtyřletého sejmu jedním z největších a nejrozvinutějších obchodních středisek a její počet obyvatel přesahoval 100 000.¹⁴⁰ Také v Rzeczpospolité, po ztrátě solných dolů v západní Haliči, vypuklo masové hledání jiných přírodních zdrojů a surovin (minerálů, kovů, uhlí). Extremně vysoká pruská cla a jiná hospodářská omezení způsobila radikální obrat v zahraničním obchodu, a přeorientování polské šlechty na východ, kde řeky Dněpr a Dněstr poskytovaly ideální přístup k Černému moři.¹⁴¹ Rozšířily se tak obchodní kontakty s Ruskem. Společné obchodní zájmy způsobily těsné politické provázání polské a ruské šlechty, což významně ovlivnilo budoucí vývoj.¹⁴² Podobné kontakty, i když v menší míře vznikly i z Rakouskem.

Hranici, jak daleko mohla být provedená v Polsku modernizace určovala carevna Kateřina II. s pomocí svého vyslance Oto Stackelberga. Hlavním cílem carského vyslance bylo udržovat Rzeczpospolitou politicky klidnou a omezovat snahy Stanislava Poniatowského v aktivní zahraniční politice a v reformování vojenské sféry. Stackelberg, první „nenahraditelný pomocník“ krále, mistr ve vyvolávání neutuchajících hádek mezi magnátskou opozicí a královským dvorem¹⁴³, podporoval na jedné straně mnoho politicky neutrálních projektů polského krále, na druhé straně, nevynechával příležitost k rozšiřování kontaktů z opoziční šlechtou. Magnáti a nižší aristokracie, uvědomující si přesně, kdo skutečně přijímá důležitá rozhodnutí v království, usilovali o přízeň ruského velvyslanectví. Případně, pokud měli možnost, vyhledávali vlastní přístup do petrohradského dvora. Jedním z takových magnátů byl právě hetman Ksawery Branicki, který na petrohradském dvoře se cítil jako doma.

---

¹⁴⁰ KORZON, c. d., s. 301.

¹⁴¹ Vznik různých tzv. kompanii. Příklad Kompanie černomořského obchodu v čele které stál Prota Potocky, ZIENKOWSKA, c. d., s. 280.

¹⁴² LORD, c. d., s.53.

¹⁴³ K úspěchům Stackelberga se dá počítat znepřátelení krále s jeho „nejvěrnějšími“ stoupenci: Adamem Czartoryským, Ksawery Branickým, Antonim Tyzenhauzem, Maurycym Glayrelem a jinými. ZIENKOWSKA, K., c. d., s. 229.

Dlouholetý přítel Grigorije Potěmkina, oženil se v roce 1781 s jeho domnívanou neteří Alexandrou Enhelhardovnou, která ve skutečnosti byla nelegitimní dcerou Kateřiny II. Polský hetman byl tak mocný, že dokonce se ho Otto Stackelberg obával a byl vůči němu velice opatrný.¹⁴⁴

3. Diplomacie Pruska a Rakouska v letech 1773-1786

První dělení Polska potvrdilo, že ve východní části Evropy rozhodují tři velmoci: Rusko, Rakousko a Prusko. Snaha udržet si polské zisky a později i celé Polsko pod kontrolou, sbližovala východní velmoci a nutila je ke spolupráci, alespoň v polské otázce.

Pochopitelně neznamenal to, že zanikla stará rivalita mezi těmito státy. V letech 1773-1775 i když došlo k dočasnému sblížení kolem polského problému, vzájemné nepřátelství přetrvávalo. Na jedné straně stála Kateřina II., pro kterou byl souhlas s dělením Polska osobní porážkou a rozhodně nesouhlasila s dalším zmenšením tohoto území, které raději viděla jako budoucí autonomní provincii Ruska.¹⁴⁵ Na druhé straně, Prusko a Rakousko, využívající nesnázi v Ruské říši (pokračující rusko-turecká válka, povstání Pugačeva, palácový převrat Gustava III. ve Švédsku), neváhaly a obsadily mnohem větší území Rzeczypospolité, než bylo podle smlouvy dohodnuto. Pomoc, kterou žádal v roce 1773 Stanislav August od Petrohradu, nepřicházela. Teprve po podepsání Küčük Kajnardžiského míru 21. července 1774 a po potlačení Pugačevova povstání, se carevně podařilo uvolnit své síly pro intenzivnější zahraniční politiku na západě.

V této situaci roku 1775, dokázal kancléř Kounic zbrzdit záborové zaměry Josefa II. v Polsku (k tomu ještě přispělo získání Bukoviny od Turecka v roce 1775.) a přesvědčil ho, že pokračování takové politické linie

---

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 229-230.

¹⁴⁵ MADARIAGA, c.d., s. 383.

je pro Vídeň neperspektivní.¹⁴⁶ Podle Kounice bylo zhoršování diplomatických vztahů s Petrohradem nevídané. Záměr Rakouska byl opačný, mělo se sblížit s východní velmocí a rozbít alianci mezi Pruskem a Ruskem. Situace byla o to naléhavější, že dobré vztahy rakouského domu s Francií velice ochladly. Paříž hodnotila souhlas Vídně s rozdělením Polska (dlouhodobého spojence Francie) jako zradu rakousko-francouzského spolenectví.¹⁴⁷ Po zvážení této skutečnosti, dal proto Josef II. svůj souhlas o navrácení území, které bylo Polsku anektováno navíc. Opuštěné Prusko, se podřídilo tlaku Ruska a Rakouska a taktéž vrátilo anektované území, jež předtím ovšem celé patřičně vyloupilo.

Antagonismus mezi Pruskem a Rakouskem neslábl a zase vyvrcholil v roce 1778, v tzv. válce o bavorské dědictví (1778-1779). Pro habsburskou dynastii bylo zřejmé, že nemá reálnou naději získat zpět Slezsko, proto hledala náhradu za ztracené území, a v této souvislosti se její pozornost soustředila na Bavorsko. Rakouská diplomacie považovala získání Bavorska za vhodnou kompenzaci. O připojení této země k habsburským državám uvažovali ve Vídni už za vlády Leopolda I. (1658-1705), především vzhledem k jejímu strategickému a hospodářskému významu. Idea výměny této državy za jiné území se objevila následně, po tzv. válkách o španělské dědictví, když Rakousku bylo postoupeno Jižní Nizozemí.¹⁴⁸ Avšak reálnější možnost získání tohoto území, se objevila právě v sedmdesátých letech 18. století.

V prosinci roku 1777 zemřel bez přímých potomků bavorský kurfiřt Maxmilián III. Josef (1745-1777). Na základě rodinné smlouvy mezi bavorskými a falckými Wittelsbachy z roku 1724 získal nárok na trůn falcký kurfiřt Karel Theodor (1777-1799), který také neměl legitimního nástupce, ale jen řadu levobočků. Za této situace zasáhl mladý panovník Josef II.,

---

¹⁴⁶ TAPIÉ, c. d., s. 276-279.

¹⁴⁷ KOCÓJ, c. d., s. 73.

¹⁴⁸ CHVOSTOV, V. M., Istorrija evropejskoj diplomatii, Moskva 1961, s. 250.

který už od 60. let houževnatě prosazoval kurs směřující k získání bavorského kurfiřtství. Stárnoucí kancléř Kounic význam Bavorska nepopíral, ale na rozdíl od císaře, chápal zřejmě mnohem lépe, jaká rizika pro habsburskou říši by tento územní nárok vyvolal, stejně jako pro stabilitu v Evropě.¹⁴⁹ Počátkem ledna 1778 podepsal Karel Theodor tzv. Vídeňskou konvenci, na jejímž základě měl Habsburkům podstoupit část horních a dolních Bavor a další území, která byla vzápětí obsazena rakouskou armádou. Francouzský dvůr dal rakouskému spojenci obratem najevo, že nepodpoří jeho krok narušující rovnováhu sil ve střední Evropě, a informoval o svém rozhodnutí i Berlín.

Vzápětí po zprávě o smrti bavorského kurfiřta, předložil v Prusku ministr Hertzberg, důvěrný rádce Fridricha II. pro zahraniční záležitosti, nový komplikovaný plán, jak této situace využít a bez boje získat Gdaňsk a Toruň.¹⁵⁰ Podle plánu Hertzberga, bude Prusko souhlasit s tím, že Rakousko získá Bavorsko, ale na oplátku bude žádat zpětné odstoupení Haliče Polsku (se solnými doly ve Wielicze a Bochni. Za zmíněný blahodárný čin (zprostředkování Fridrichem II.) Polsko následně odškodní Prusko Gdaňskem, Toruní a částí Velkopolska, ležící nad řekou Odrou. Pruský monarcha projevoval ovšem v posledních letech své vlády značnou opatrnost a nepomýšlel na nové územní zisky. Nemohl přesto dopustit posílení habsburské pozice v říši, ale zároveň nedůvěřoval takovým ukvapeným podnikům. Tento plán proto odložil *ad acta*. Po smrti Fridricha II. v roce 1786 nová ctižádostivá vláda Fridricha Viléma II. v Prusku s k tomu plánu vrátí, a on, sice důkladně přepracovaný, se stane základem druhého dělení Polska.¹⁵¹

---

¹⁴⁹ Podle Marie Terezie plán výměny Bavorska na rakouské Nizizemsko (Belgie) není prospěšný pro habsburskou monarchii, a proto nabídla Karolu Teodoru království Halič, což ten odmítl. LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland. 1772, 1793, 1795*, London-New York 1999. s. 123-125.

¹⁵⁰ LORD, c. d., s. 43-44.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 44.

Fridrich II. raději obratně využil odporu, který v říši vyvolala akce Josefa II. a na říšském sněmu proti rakouskému plánu rázně vystoupil. Mnohá říšská knížata stála na jeho straně, přidalo se i Sasko, proto se stárnoucí král (bylo mu 67 let) rozhodl, že expanzi Rakouska přece jen zastaví, v případě nutnosti i s rizikem války. Jedním z horlivých propagátorů války s Rakouskem byl i pruský rezident ve Varšavě, Fridrich Blanchot, který chtěl zatáhnout do konfliktu na straně Hohenzollernů též Polsko.¹⁵² Tzv. bramborová válka začala v červenci 1778 vpádem Fridricha II. do Čech, k žádné velké bitvě ne došlo. Příklad zimy a různé epidemie v armádě donutily pruského monarchu své síly stáhnout.

Petrohradský dvůr dlouho vyčkával a držel v nejistotě svého spojence Fridricha II. Pro ruskou carevnu nebyl konflikt mezi německými mocnostmi vítán, protože dle aliančních smluv, hrozilo, že by tato válka mohla přerůst do celoevropského konfliktu a narušit rovnováhu sil. Kateřina II. sice měla podepsanou spojeneckou smlouvu s Pruskem, ale v posledních letech došlo ke sblížení mezi vídeňským a petrohradským dvorem. Carevna proto váhala s přímým příkloněním se k nějaké straně, zvolila raději střední cestu a vystoupila jako zprostředkovatelka míru mezi znepřátelenými stranami, stejně jako Francie.

Francouzský dvůr v době vlády Ludvíka XVI. (1774-1792) byl velice zaneprázdněný západoevropskými záležitostmi, tzv. válkou amerických osad za nezávislost (1775-1783), proto chovali královští ministři velké obavy vůči novému konfliktu ve střední Evropě a riziku jeho rozšíření na celý kontinent. Nový francouzský ministr zahraničí, Gravier Vergennes (1774-1787) se při nástupu do svého úřadu vrátil k politice konfrontace s Velkou Británií (spíš revanši po nezdařené Sedmileté válce), kterou

---

¹⁵² CIEGIELSKI, c. d., s. 167.

prováděl ještě jeho předchůdce vévoda Choiseul.¹⁵³ Už od počátku války v Severní Americe (1775) se francouzská diplomacie neoficiálně angažovala na straně povstalců, v roce 1778 byla podepsána spojenecká smlouva se Spojenými státy (posléze se přidalo také Španělsko), čímž francouzská diplomacie přímo vstoupila do válečného konfliktu. Francouzi si nepřáli bojovat na dvou frontách, proto se snažili prusko-rakouský konflikt co nejrychleji utlumit a nastolit ve střední Evropě dřívější rovnováhu sil.

S pomocí Ruska a Francie, došlo k zažehnání konfliktu a 13. května 1779 byl v Těšíně podepsány mír. Rakousko neuskutečnilo svůj plán zaokrouhlení svých držav o Bavorsko, získalo pouze nepatrnou část území na jihovýchodě kurfiřtství tzv. Innskou čtvrt'. Prusko z konfliktu vytěžilo, a na základě míru potvrdilo své nároky na markrabství Ansbach a Bayreuth.¹⁵⁴ Rusko, jako garant Těšínského míru, získalo velký vliv a uznání v Německé říši (Kateřina II. dokonce působila jako rozhodčí ve sporech německých států), stala se z něj nejsilnější a nejobávanější velmoc ve středovýchodní Evropě.¹⁵⁵

Těšínského kongresu využila ruská diplomacie k přípravě „změny aliancí“, k níž dochází v ruské zahraniční politice na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 18. století. Vedly k tomu především velkorysé plány na úplnou porážku Turecka a jeho vytlačení z evropského kontinentu. Tento expanzivní program nemohlo Rusko, přes svou mohutnou sílu, uskutečnit samo. Jediným platným spojencem tu mohlo být Rakousko, jehož trvalý zájem o Balkán byl zatím ve shodě s velmocenskými plány petrohradské vlády. Ruské snahy o sblížení s Rakouskem narážely však na jednu překážku. Habsburská císařovna Marie Terezie nesnášela ruskou carevnu, o níž nemluvila jinak než jako o „té ženštině“.¹⁵⁶ V roce 1780 ale tato

---

¹⁵³ HARTMANN, C., Francouzští králové a císaři v novověku. Od Ludvíka XII. k Napoleonovi III. (1498-1870), Praha 2005. s. 176.

¹⁵⁴ STELLNER, Fridrich Veliký, c.d., s. 376-385.

¹⁵⁵ Dějiny diplomacie, Praha 1961, s. 307-308.

¹⁵⁶ TAPIÉ, c. d., s. 360.

překážka odpadla, v listopadu téhož roku zemřela císařovna a její nástupce, Josef II., nezátížen antipatiemi své matky, mohl konečně začít uskutečňovat své cíle. Byla to především snaha narušit rusko-pruský svazek a uzavřít spojení s Petrohradem.

Již téhož roku se setkal císař v Mogilevu s Kateřinou II. a mezi oběma panovníky vznikla velmi rychle spontánní sympatie. Z Mogileva pak odcestoval do Petrohradu, což původně vůbec neměl v plánu. První krok ke „změně aliancí“ byl učiněn. V roce 1781, výměnou osobních dopisů mezi Josefem II. a Kateřinou II., byl uzavřen tajný rusko-rakouský pakt o spojení mezi dvěma velmocemi především s ohledem na možnou válku s Tureckem. Po anexi Krymu zveřejnili Rusové v létě 1883 informaci o existenci tajné rusko-rakouské aliance. Francie vždycky udržovala přátelské vztahy s Tureckem a proto byla natolik pobouřena akcí Petrohradu, že dokonce nabídla svému rivalovi, Velké Británii se proti Rusku spojit. Londýn ale odmítl spolupráci proti Kateřině II. vzhledem k tomu, že ještě nebyl ukončen konflikt v Americe a navíc britské zájmy zatím nebyly ruskou diplomacií dotčeny. Za těchto okolností francouzský ministr zahraničí Vergennes upustil od jakýchkoli akcí proti Rusku, ostatně osobně ani nebyl přesvědčen o životaschopnosti Osmanské říše.

4. Rusko a jeho zahraniční politika v letech 1773-1787

V zahraniční politice petrohradského dvora na konci šedesátých let začal odklon od Paninova „Severního systému“, jenž byl nadobro opuštěn v souvislosti s dělením Polska a obnovou monarchického absolutismu ve Švédsku na konci roku 1772. Vliv hraběte Panina a jeho strany tak výrazně poklesl.¹⁵⁷ Kancléř Nikita Panin, stejně jako jeho velkokníže Pavel, byli

---

¹⁵⁷ Už od roku 1760 byl Panin jmenován vychovatelem následníka trůnu velkoknížete Pavla a vehementně prosazoval jeho nastup na trůn. V roce 1773, v souvislosti se sňatkem Pavla, zrušila Kateřina II. jeho funkce

stoupenci aliance s Pruskem, proto se snažili udělat vše pro to, aby nedošlo k rusko-rakouskému sblížení. Ale události konce sedmdesátých let přesvědčily Kateřinu II. o nutnosti spojení s Habsburky, což bylo pro Panina, jakožto kancléře pro zahraniční záležitosti, nepřijatelné. Roku 1781 byl přinucen podat demisi a opustit Petrohrad.

Oficiálně byla správa zahraničních věcí předána vicekancléři I. A. Ostermanovi, ale skutečným šéfem ruské diplomacie se stal Alexandr Andrejevič Bezborodko¹⁵⁸ (1746-1799). Narodil se na Ukrajině a od roku 1765 byl ve službách polního maršála hraběte Rumjanceva jako jeho sekretář. Po skončení rusko-turecké války, v roce 1775, doporučil ho Rumjancev carevně jako velmi schopného diplomata.¹⁵⁹ Bezborodko udělal velký dojem na Kateřinu II., především svou vynikající pamětí, zdvořilým chováním a brilantní znalostí francouzštiny. Netrvalo dlouho a byl jmenován jejím tajemníkem a později i důvěrným poradcem. Jeho pracovitost byla podivuhodná a známá celému Rusku, říkalo se mu „zmocněnec pro všechny záležitosti“.¹⁶⁰ Byl stoupencem aliance s Rakouskem a důrazně prosazoval všechny záměry ruské carevny.

První osobností na ruském dvoře byl bez pochyby velký protagonista Grigorij Alexandrovič Potěmkin (1739-1791). Pocházel z nepříliš bohaté šlechtické rodiny z Běloruska. Zdědil 430 „duší“, což mu stačilo na studium v nedávno založené moskevské univerzitě (1755), kde záhy vynikl svým

---

jako vychovatele následníka trůnu. I přes to na tzv. „malém dvoře“ velkovévody Pavla byl nejdůležitější a nejvlivnější osobou, a mladý carevič důvěřoval mu do konce svého života. Po propuštění Panina v roce 1781 z diplomatických služeb byl poslán do ciziny na „dovolenou“. O dva roky později zemřel. GAVRJUŠKIN, A. V., Graf Nulita Panin, Moskva 1989, s.68-83.

¹⁵⁸ GRIGOROVICH, N., Kancléř knjaz A. A. Bezborodko v svazi s sobytijami jeho vremeni. T. 1-2., Petrohrad 1879-1881, s. 164-178.

¹⁵⁹ V červnu 1775 přijel maršál Rumjancev do Moskvy slavit konec války s Osmanskou říší. Společně s ním také přijeli dva mladí ale velice schopní Ukrajinci, P.V. Zavodovský a A. A. Bezborodko. Oba sloužili v jeho kanceláři a během mírových jednání s Tureckem prokázali velké diplomatické schopnosti. Když Kateřina požádala Rumjanceva, aby jí doporučil dva mladé úředníky, tak maršál předložil jména právě těchto dvou. Zavodovský byl jmenován tajemníkem Kateřiny pro petice, a Bezborodko tajemníkem pro literární činnost carevny. Každý z nich udělal velkou kariéru. Zavodovský se stal milencem Kateřiny, později byl iniciátorem založení Státní Banky, jejímž ředitelem byl zvolen v roce 1781. Bezborodko si vybudoval diplomatickou kariéru a stal se ministrem zahraničních věcí. Vrcholem jeho práce bylo podepsání rusko-tureckého míru v Jasech (1792). MADARIAGA, c.d., s. 345.

¹⁶⁰ Tamtéž, s.

výjimečným jazykovým nadáním. Postavou „pravý ruský bohatýr“ a skvěle společník našel si po neúspěšném studiu na univerzitě (byl propuštěn pro lenost) východisko – odjel do Petrohradu a vstoupil do armády, do jízdního gardového pluku. Zde ho zastihl v červnu 1762 převrat. Za účast na převratu byl povýšen na podporučíka gardy a dostal tisíc „duší“. Charakterem byl zvláštní osobou. Období mimořádné aktivity se u něho střídaly se stavy naprosté apatie. Podle současníků v takových chvílích choval se velice „nekulturně“, opíjel se a stahoval se do ústraní. V prvních letech vlády Kateřiny II. sloužil Potěmkin v armádě a zúčastnil se v letech 1768-1774 pod velením maršála Pjotra Rumjanceva bojů proti Turkům. V roce 1774 se tehdy pětatřicetiletý Grigorij Potěmkin, nyní již jako generál-poručík, vrátil do Petrohradu.

Mezitím došlo u dvora k velkým změnám. Dosud všemocný Grigorij Orlov byl vystřídán gardovým důstojníkem Alexejem Vasilčikovem, který se stal novým „generálním adjutantem“.¹⁶¹ Potěmkin byl už od roku 1773 „dobře zapsán“ u dvora, a tak ve chvíli, kdy začalo postavení Vasilčikova slábnout, využil svou šanci. Poslal Kateřině II. „oficiální žádost“ o udělení hodnosti „generálního adjutanta“ a zároveň pohrozil, že pokud nebude jeho žádosti vyhověno, půjde do kláštera. A skutečně do kláštera odešel. Tam jej také zastihl vzkaz carevny, z jehož obsahu se dozvěděl, že Vasilčikov bude poslán někam, kde „není moc práce“ (poslali ho jako vyslance do Saska).¹⁶²

Potěmkin však nebyl jen pouhým milencem Kateřiny II. Ve funkci „generálního adjutanta“ byl pouhých dva roky. Ale na rozdíl od všech svých předchůdců i následovníků si udržel svůj vliv na carevnu a státní záležitosti až do smrti. Byl spíše neoficiálním spoluvládcem (podle svědectví byl uzavřen mezi nimi tajný sňatek) a nejbližším rádcem carevny, inspirátorem

---

¹⁶¹ Generálním adjutant-v 18. století v Rusku znamenalo, že ta osoba je favoritem carevny (Alžběta Petrova, Kateřina II.), PAVLENKO, N. I., Jekatěrina Velikána, Moskva 1991, s. 112-117.

¹⁶² JELISEJEVA O. I., Geopolitičeskije proekty G.A. Potěmkina, Moskva 2000, s. 43-56.

jejích velmocenských záměrů. Teprve v této roli začíná jeho velká kariéra a on významně vstupuje do dějin Ruska.

Paralelně s tím, že začal stoupat jeho význam v Rusku, cítil se Potěmkin zranitelný tím, že jeho osud záleží pouze na přízni Kateřiny II. Proto přišel s idejí, že pokud má přízeň carevny, musí pro sebe najít bezpečnou základnu (vlastní vévodství nebo knížectví) někde v zahraničí. K jeho aktivitě také přispělo, že na prosbu Kateřiny II. mu v roce 1776 udělil císař Josef II. titul říšského knížete.¹⁶³ Na začátku uvažoval Potěmkin o Kuronsku, kde v té době vládl závislý na Rusku vévoda Petr Biron. Uskutečnit tento plán se mu ale nepodařilo, i když k tomu měl přízeň carevny, proto se obrátil jeho zájem na Polsko, později na Moldavsko a Valašsko. Občas se šířily pověsti, že jeho základnou bude Krym. Později se objevila informace, že Kateřina ho chce prosadit jako řeckého krále na troskách Turecka. Skutečným faktem je, že jeho dlouhodobý zájem byl především v Polsku, kde už v roce 1775 získal „indigenát“, s pomocí koupě obrovských statků (především na pravobřežní Ukrajině), které nakupoval až do konce svého života.¹⁶⁴ Na konci 80. let vliv Potěmkin v Polsku byl tak velký, že evropští diplomaté začali mluvit o několika prorusky naladěných stranách ve Varšavě: královsko-vyslanecké (Stackelberg a carevna) a potěmkinovské (Branicki, Potocki a Radziwiłł - pozdější zakladatelé tzv. Targowické konfederace).¹⁶⁵

Skutečné „impérium“ knížete Potěmkin ale vzniklo v Rusku. V roce 1775 se stal Potěmkin generálním guvernérem nových oblastí (nových gubernií Azov a Novorossijsk¹⁶⁶), získaných na úkor Turecka. V roce 1783

---

¹⁶³ Tmtéž, s. 43.

¹⁶⁴ Od magnátské rodiny Lubomirských odkoupil Potěmkin rozlehlé státky s centrem ve městě Smile. Souviselo to nejenom s jeho politickými ambicemi, ale také i s rozvíjejícím se černomořským obchodem, který chtěl raději držet pod svou vlastní kontrolou. SOLOVEJČIK G., Potěmkin. A picture of Catherine s Russia, London 1938, s. 78.

¹⁶⁵ MADARIAGA, c. d., s. 349., CIEGIELSKI, c. d., s. 169.

¹⁶⁶ V Rusku se dlouho před vzestupem Potěmkin připravovala hlavní vnitřní reforma, tj. rozdělení říše do víceméně stejně velikých správních okruhů, což by zavedlo jistý pořádek do státní správy. Uskutečnění této reformy proběhlo 7. listopadu 1775, kdy obrovský ruský stát byl rozdělený do 50 gubernií. Každá gubernie

k jeho „impériu“ (hlavní město Jekatěrinoslav) také bude připojen i Krymský chanát (tzv. Tauridské gubernium). Kníže Potěmkin se stal de facto jakýmsi vicekrálem celého jižního Ruska (od řeky Bug na západě po Kaspické moře na východě). Potěmkin jako vice-prezident Válečného kolegia a člen Státní rady rozšířil svůj podíl také na rozhodování v zahraniční politice Ruska, především měl značný vliv na rusko-turecké diplomatické vztahy.

Diplomatické vztahy mezi Ruskem a Tureckem po skončení války v roce 1774 se příliš nezlepšily. Na základě míru v Küçük Kajnardži dostalo Rusko území mezi Dněprem a Bugem a dále pevnost Kerč, Jenikale a Kinburn. Krymský chanát byl uznán za nezávislý. Smlouva oslabovala tureckou nadvládu v Moldavsku a Valašsku a podkopávala moc Turků nad křesťanskými národy obývajícími Osmanskou říši. Důležitými výsledky těchto jednání bylo také to, že Rusko získalo přístup k Černému moři a právo plavby Úžinami pro ruské obchodní lodi. Pokud jde o „nezávislost“ krymského chanátu, jednalo se ve skutečnosti jen o přechodný stav, který nebyl nikdy plně uskutečněn. Krymský problém obsahoval v sobě hrozbu příštích nekonečných konfliktů mezi Ruskem a Tureckem.

V té době vznikl v Rusku tzv. *řecký projekt*, jehož velkým propagátorem byl právě kníže Potěmkin. Tento projekt navrhoval vyhnání Turků z jižní Evropy a obnovení Řecké (Byzantské) říše, na jejíž trůn by usedl některý z vnuků Kateřiny II.¹⁶⁷ Je obtížné zjistit, do jaké míry „řecký plán“ ovlivňoval oficiální politiku Petrohradu, ale je nepochybné, že Rusko připravovalo další expanzi na úkor Turecka. Bezprostředním cílem zůstával „nezávislý“ Krym. V roce 1776 dosadili Rusové na krymský trůn sobě

---

měla nyní 300 000–400 000 obyvatel a byla dále členěna na újezdy s 20–30 000 obyvateli. Byla zavedena jednotná správní a soudní praxe, jednotně vymezena pravomoc gubernátorů i jejich kanceláří. Zanikla řada místních zvykových institucí a byl učiněn další výrazný krok směrem k centralizovanému byrokratickému státu. KOCHAN, L., ABRAHAM, R., *The Making of modern Russia*, Harmondsworth 1986, s. 54–63.

¹⁶⁷ Právě proto vnukové Kateřiny II. dostali řecká jména: starší Alexandr a mladší Konstantin, který měl obdržet řecké císařství. JELISEJEVA, c. d., s. 76.

poslušného chána Sahin Gireje. Turci, kteří s dosazením nového krymského chána závislého na Petrohradu nesouhlasili, připravili nové povstání. Po jeho vypuknutí došlo k intervenci ruské armády na Krymském poloostrově a k přinucení Turků podepsat tzv. první konvenci v Sinali Kavaku. Podle této konvence musela Vysoká Porta akceptovat faktickou kontrolu Krymu Ruskem. Avšak chán Sahin Girej odmítl přijmout roli ruské loutky, a připravil v letech 1781-1782 nové povstání Tatarů proti ruské nadvládě. Na konci roku 1782 ruské jednotky pod Potěmkinovým vedením poloostrov okupovaly a 19. dubna 1783 došlo k jeho úplné anexi. V roce 1784 na tzv. druhé konvenci v Sinali Kavaku Turecko uznalo, i když velice neochotně, připojení Krymu k Rusku. Avšak teritoriální apetit Ruska nebyl uspokojený a expanze na jih (především přes ambiciózní politiku knížete Potěmkina vůči Turecku) se připravovala dál.¹⁶⁸

Anexe Krymu Ruskem, budování přístavů i válečných základen na pobřeží Černého moře (což mohlo kdykoliv ohrozit Konstantinopol), vměšování se do záležitostí podunajských knížectví a polonezávislých států na Kavkaze (v roce 1783 uznala Gruzie ruský protektorát), nárokování na ochranu sultánových pravoslavných poddaných a s tím i související činnost ruských konzulů v Osmanské říši – to vše vyvolávalo neklid a pobouření konstantinopolského dvora. Sultán a jeho okolí se postupně přesvědčovali, že další válka s Ruskem je nevyhnutelná, a proto se začali na ní připravovat. Otázkou pouze zůstávalo, kdo koho předběhne ve válečných přípravách a první vyhlásí válku.

---

¹⁶⁸ CIGIELSKI, c. d., s. 189-195.

Kapitola III.

Východoevropská válka v letech 1787–1791 a reakce evropských velmocí na tento konflikt.

1. Inspekční cesta Kateřiny II. na Krym a rusko-polská „aliance“

Kníže Potěmkin, skvělý organizátor a skutečný vladař jižních oblastí Ruské říše, rozvinul velkou kolonizační akci, rozsahem srovnatelnou jen s kolonizací Sibiře.¹⁶⁹ Jeho cílem bylo učinit z téměř liduprázdných oblastí jižního Ruska kvetoucí ráj, skutečnou Tauridu. K jeho záměrům také patřila i horečná výstavba těchto oblastí (zakládání nových měst, přístavů a menších osad) a soustředění značného množství armády, kterou předtím úspěšně reformoval. Reorganizaci ruské armády G. Potěmkin začal provádět už v roce 1783. Opíraje se o vlastní přímé zkušenosti, zavedl jižní „vicekrál“ nové účelnější uniformy, zrušil copy a zakázal tělesné tresty rekrutů. Na svou dobu pozoruhodný byl i zákaz používat jako osobní sluhy důstojníků (v tehdejších evropských armádách byla tato praktika běžná). Touto reformou byla v ruské armádě poprvé systematicky zavedena zdravotní a proviantní služba.¹⁷⁰ V porovnání s aarchaickou armádou Turecka, v níž proběhly pouze kosmetické reformy, byla ruská armáda podstatně lépe připravena na válku.

Potěmkin byl inspirátorem a tvůrcem plánů, podle něhož měla Kateřina II., šlo o určitou demonstraci síly vůči Turkům, odcestovat na právě dobytý poloostrov Krym, aby se tam setkala se svým válečným

---

¹⁶⁹ Agenti Potěmkina v cizině sháněli kolonisty všude – dokonce i v londýnských věznicích. Většinou to ale byli Němci nebo Poláci, kterým poskytoval velké lhůty. Nejrozsáhlejším ale zdrojem nového osídlení však zůstal příliv na základě vnitřní kolonizace. Dokonce přijímal i nevolníky, kteří se v přičernomořských prostorách stávali volnými poddanými. SOLOVEJČIK G., Potěmkin. A picture of Catherine s Russia, London 1938, s. 86-89.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 107-115.

spojencem, rakouským císařem Josefem II. Oficiálně měla carevna na inspekční cestě zhodnotit výsledky knížete ve vojensko-správní činnosti na jihu Ruska. Skutečný význam ale byl jiný, šlo o to ukázat Evropě, že Rusko je připraveno k válce o Černé moře a chce vyprovokovat Turecko.

Velkolepý carský výlet, který začal v lednu 1787, byl připravován několik let. Kateřina II. vyrazila na cestu s celým dvorem, její doprovod tvořilo celkem 186 vozů. Na každém místě, kde měla carevna nocovat, byl postaven skvělý palác a cesty byly vyspraveny všude, kudy měl carský průvod projíždět. Stejně tak se opravovaly fasády všech domů v ulicích měst, jimiž vedla cesta carevny.

Všemocný Potěmkin, aby vytvořil iluzi skvělého rozmachu nově připojených oblastí, vytvořil podél Dněpru tzv. potěmkinovy vesnice,¹⁷¹ aby přesvědčil carevnu a představitele evropských mocností o bohatství nově připojených území. Přesto se však našel alespoň někdo, kdo přeci jen cosi tušil – například saský vyslanec Helbig, který se v depeši své vládě zmínil o maketách vesnic. Ale ani on nevěděl, že při přehlídce ruské válečné flotily byly v zadních řadách kupecké bárky, patřičně „upravené“ jako „bitevní lodě“.¹⁷²

Josef II. odjel z Vídně 11. dubna 1787 společně s hrabětem Kinským, aby projednal v Chersonu s carevnou detaily alianční smlouvy. Na jedné straně chápal, že Rusko rychle směřuje k pozici světové velmoci a pro Rakousko bude přínosem, když se stane jeho nejdůležitějším partnerem.¹⁷³ Na druhé straně si byl Josef II. při překračování ruských hranic vědom, že

---

¹⁷¹ Kníže Potěmkin pozval z Petrohradu na 40 malířů, zběhlých v tehdy módní tzv. perspektivní malbě. Ti pak podél Dněpru, po němž pluly koráby s carskou suitou, vytvořili makety vesnic, kolem nichž se pásli dobytek. Z povzdálí nebylo vidět, že se jedná o kulisy a že zvířata sotva stojí na nohou, neboť byla přihnána ze vzdálenosti několika stovek kilometrů. Ve městech na zástupu „obyvatel“ a „řemeslníků“, vítajících carevnu, se nepoznalo, že to jsou většinou převlečení vojáci Potěmkinových pluků. Za života Grigorije Potěmkina se ovšem v Rusku nikdo neodvážil o jeho „vesnicích“ hovořit nahlas a trvalo téměř století, než byly uveřejněny archivní dokumenty. MOLEVA, N. M., „Potemkinskije derevni“, in: Voprosy Istorii 4, 1967, s. 212-215.

¹⁷² Tamtéž, s. 214.

¹⁷³ Zintenzívněl obchod mezi Ruskem a Rakouskem. Kateřina II. otevřela svou zemi rakouskému zboží, povolila svobodnou plavbu po Dunaji a zřízení rakouských obchodních center v Rusku, především v nových přístavech u Černého moře. MAGENSCHAB, H., Josef II. Revolucionář z boží milosti, Praha 1999, s. 201-207.

carevna se ho bude především snažit získat pro společný postup proti Osmanské říši, s čímž nechtěl souhlasit. V žádném případě nebyl ochoten k nové válce s Turky, Rusko pro něj bylo pouze partnerem, s jehož pomocí měli být ostatní velmoci (především Prusko) drženy v šachu. Hraběti Ségurovi¹⁷⁴ ještě v Rusku (1782) řekl, že nestrpí, aby se Rusové usadili v Konstantinopoli: „Blížkost turbanů je bezpečnější, než blízkost klobouků. Hlavně se však plán (řecký-poz. aut.), který se zrodil z ohnivé fantazie v hlavě carevny, nikdy neuskuteční“.¹⁷⁵ Ale když v Sevastopolu dorazili oba panovníci k cíli své cesty, a Josef II. spatřil na vlastní oči nová opevnění, přístavy a černomořskou flotilu, začal váhat. Kateřina II. přesvědčovala rakouského panovníka, o tom, že má dost síly porazit Turky i bez spojenců, ale prohlásila, že „jí záleží na solidaritě habsburského domu“.¹⁷⁶ K tomu Potěmkin, jako vrchní velitel ruské armády, carevnu doplnil: „Sto tisíc mužů čeká jen na můj povel.“ Ambiciózní Josef II., toužící po vojenských vavřínech, nakonec souhlasil a spojeneckou smlouvu podepsal. Podle smlouvy bylo dohodnuto, že jakmile Turecko bude z Evropy definitivně vytlačeno, případně Rakousku západní Balkán, Rusku pak všechno ostatní – Konstantinopol, Dardanely a řecké ostrovy.

V jiných částech Evropy ale začala značná diplomatická aktivita, evropští politikové, vědomi si blízkého rusko-tureckého konfliktu, se snažili využít situace ve svůj prospěch a získat nějaké výhody. Především se to týkalo Polska, kde vznikly dva projekty polsko-ruského válečného spojení proti Turkům. Stanisław Poniatowski vycházel z předpokladu, že v době nadcházející krize je třeba se připojit k nejsilnějšímu, tedy k Rusku a tím i získat jeho ochranu pro případ dalšího mírového kongresu.

---

¹⁷⁴ Philippe Louis de Ségur (1753-1830) -francouzský velvyslanec v Petrohradě v letech 1784-1789. Architekt komerční dohody mezi Francií a Ruskem v roce 1787. Snažil se sblížit oba dvory, ale po jeho odvolání a vypuknutí Francouzské revoluce to už nebylo možné. KOCÓJ, H., Francie a upadek Polski, Kraków 1976, s. 121.

¹⁷⁵ MAGENSCHAB, c. d., s. 205.

¹⁷⁶ ŠVANKMAJER, M., Kateřina II. Lesk a bída impéria, Praha 2001, s.169-172.

Nechtěl dopustit, aby neshody východních velmocí byly vyřešeny na úkor Polska.¹⁷⁷ Ovlivněn touto myšlenkou vystoupil polský panovník s návrhem na rusko-polské spojení. Král navrhoval, aby Rusko souhlasilo se zvětšením polské armády až na 45 000 vojáků, z nichž by 20 000 bylo soustředěno proti Turkům, jako doplňující posily carské armády. Podle plánu král počítal s věčným spojenectvím obou států, se společnou garancí neporušitelnosti hranic a také se změnami ve struktuře polské vlády (např. nově vytvořená armáda měla být podřízená pouze králi, což by upevnilo jeho pozici v Polsku). Poniatowski ještě plánoval připojit ke svému království část Besarábie a Moldávie s černomořským přístavem v Akermanu, s čímž by určitě nikdy nesouhlasilo ani Rusko ani Rakousko. Stanislav II. August svůj projekt předložil Kateřině II. 6. května 1787 u Kyjeva, kde se zastavila carevna při inspekční cestě na jih. Během několikahodinového jednání bylo dohodnuto, že projekt dále projednají odborníci v Petrohradě, což v podstatě znamenalo, že carevna realizaci tohoto projektu zatím odložila.¹⁷⁸

S jiným projektem přišla šlechtická opozice, jejímiž členy byli většinou magnáti: Czartoryští, Potočtí, Braničtí, Rzewuskové, Jablonowští, Sapiehowié, Sanguszkowí atd. V Kaněvu Kateřina II. nepřijala Ignace Potockého, považovaného za vůdce opozice, ani Kazimira Sapieha. O několik měsíců později, pod vedením K. Branického a S. Potockého, vznikl nový plán podpory Ruska ve válce proti Turecku. Plán předpokládal, že v jihovýchodních vojvodstvích vznikne konfederace pod vedením Branického, která shromáždí a zvětší armádu (do ní také budou začleněni i osobní pluky zdejších magnátů, a nebudou muset potřebovat souhlas z Varšavy) a dá ji k dispozici Rusku v boji proti Turkům. V Polsku měla navíc vzniknout k udržování pořádku v království, což by oslabilo centrální moc Stále

---

¹⁷⁷ PONIATOWSKI, c. d., *Memuary*, s. 325.

¹⁷⁸ CIEGIELSKI, c. d., s. 163.

rady.¹⁷⁹ Kateřina II. tento plán odmítla, dokonce ho označila jako „zrádcové spiknutí“ proti panovníkovi. Stejně jako carevna odmítla tento návrh i Potěmkin, který spíše uvažoval o tom, že plán je načasovaný na nevhodnou dobu. K ideji tohoto plánu se carevna a její favoriti vrátili později, těsně před druhým dělením Polska.¹⁸⁰

Po devíti měsících, v červnu 1788, konečně dorazila odpověď z Petrohradu na projekt Poniatowského. Kateřina II. souhlasila se svoláním konfедераčního sejmu pod kontrolou krále a ruského vyslance, na kterém budou muset poslanci potvrdit spojeneckou smlouvu. Stav pomocné polské armády byl snížen do 12 000 mužů, zcela opominuta byla představa o polských územních ziscích a změnách ve struktuře vlády. Ruští vyslanci dokonce dostali právo reprezentovat polské zájmy v zahraničí. I když oficiální alianční smlouva mezi Ruskem a Polskem byla podepsána, ale ve skutečnosti to byla pouze fikce. Již pro tuto dobu lze říci, že pro Rusko bylo Polsko jakousi gubernií, a v podstatě není možné mluvit o nějakém rovnoprávném spojení. Nesouhlas Kateřiny II. přijmout Polsko jako rovnocenného spojence byl ovlivněn i tím, že by potom mohlo podepsat spojeneckou smlouvu s Rakouskem, což Petrohrad nehodlal dopustit. Pro Polské království to by bylo jisté vymanění z politické izolace.¹⁸¹

2. Rusko-rakousko-turecké a rusko-švédské války

Pro tureckého panovníka Abdülhamida (1773-1789) bylo stále obtížnější ignorovat provokace Petrohradu. Na jaře 1785 sultán „přehlédl“ popravu proreformního ministra Halila Hamita, který zredukoval sbory janičárů na čtyřicet procent předchozího stavu. V lednu 1786 jmenoval

---

¹⁷⁹ LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland. 1772, 1793, 1795*, London-New York 1999, s. 65.

¹⁸⁰ LORD, c. d., s. 156.

¹⁸¹ Rusko se oprávněně obávalo, že pokud v Polsku vzniknou proruská nebo prorakouská strana, ztratí Petrohrad kontrolu, a nezbude než, rozdělit Polsko mezi sousedy. LORD, c. d., s. 178.

velkovezírem Koçu Yusufa, Gruzínce, jenž konvertoval k islámu a který již jako guvernér Peloponésu viděl všude ruské špehy.¹⁸² Právě Koça v srpnu 1787 churavého Abdülhamida přesvědčil, aby Rusku vyhlásil i bez přímé zahraniční podpory válku. Turecko doufalo především v pomoc Velké Británie po případě Pruska, které v této době odsuzovaly politiku Ruska a Rakouska.

Počátkem podzimu 1787 se válka rozbíhala jen velmi pomalu a zatím nebyla z ruské strany moc úspěšná. Rusko, podobně jako roku 1768, nebylo úplně na válku připraveno. Vojáci hladověli, byli špatně oblečení a koně, na nichž měla vyrazit ruská jízda proti Turkům, byli povětšinou kost a kůže. Pokud šlo o loďstvo, byla situace ještě horší. Proti 12 ruským válečným lodím měli Turci na Černém moři 120 válečných lodí. Navíc bylo hned na počátku války ruské černomořské loďstvo zničeno velkou bouří.¹⁸³ Potěmkin, jemuž carevna svěřila vrchní velení, prožíval v té době jednu ze svých depresí a navrhoval panovníci vyklizení Krymu nebo žádal, aby byl zproštěn vrchního velení. U petrohradského dvora odpůrci vytýkali Potěmkinovi nejen pasivitu a nerozhodnost ve válce s Turky, ale i obrovské výdaje na armádu a na vlastní „tajné machinace“.¹⁸⁴ Carevna prokázala rozhodnost a bezvýhradně se postavila na stranu Potěmkina a prohlásila: „Kdyby celé Rusko bylo proti knížeti - já budu s ním.“¹⁸⁵ V prosinci 1788 sice Potěmkin dobyl významnou pevnost Očakov, jež ovládala přístup k Bugu a Dněstru, ale k zásadnímu obratu v průběhu války zatím nedošlo.

Situace se navíc ještě zhoršila, když Švédsko v červnu 1788 nečekaně vstoupilo do války proti Rusku. Švédský král Gustav III. (1771-1792) chtěl využít vhodné příležitosti a rychlou vítěznou válkou proti Rusku upevnit své postavení proti domácí opozici. Král pomýšlel na dobytí zpět částí finského

---

¹⁸² MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherina the Great*, London 1981, s. 236.

¹⁸³ SERCZYK, W. A., *Katarzyna II, carova Rosji*, Wrocław 1974, s. 25-31., 46-61.

¹⁸⁴ Nakupoval ve východním Polsku panství a dokonce uvažoval oddělit celou jihovýchodní část Rzeczipospolite a stát se tam nezávislým panovníkem. MADARIAGA, s. 413-418.

¹⁸⁵ PAVLENKO, N. I., *Jekaterina Velikaja*, Moskva 1999, s. 414.

území, ztraceného na základě nystadské smlouvy v roce 1721 (resp. smlouvou v Abo roku 1743). Rusko udržovalo na severu jen slabé oddíly, většina jeho sil byla soustředěna proti Turecku. Kníže Bezborod'ko však dokázal využít aktivity švédské opozice,¹⁸⁶ která byla podrážděna tím, že král bez souhlasu sněmu vyhlásil válku, a zdržel tak postup Švédů proti Rusku. V srpnu 1788 Dánsko, jako spojenec Ruska, vstoupilo do války proti Švédsku, ale brzy bylo pod tlakem Londýna a Berlína donuceno ukončit svojí účast v konfliktu. Postavení Ruska se na podzim roku 1788 dále komplikovalo diplomatickým nátlakem Pruska. Carevna byla přesvědčena, že Rusku hrozí i válka s Pruskem. Pod vlivem těchto obav muselo Rusko soustředit v Polsku značné síly, které měly čelit případnému pruskému útoku. To umožnilo slabšímu Švédsku pokračovat ve válce.

Dohoda Stockholmu o spojení s Osmanskou říší v červenci 1789 nepřinesla žádné výhody, a tak v srpnu 1790 podepsaly Rusko a Švédsko mírovou smlouvu ve finském městě Värälä. Byl obnoven status quo ante bellum, ruská carevna si rychle potřebovala uvolnit ruce pro další vedení války s Turky, proto přistoupila na kompromis – uznala švédskou ústavu z roku 1772 (obnova panovnického absolutismu) a dokonce se zavázala nezasahovat do vnitřních záležitostí Švédska.¹⁸⁷ Komplikace se Švédským a Pruskem donutily carevnu ke střízlivému posuzování vlastní síly.

Rakousko podle spojenecké smlouvy s Ruskem muselo vstoupit do války, což Josef II. učinil v únoru 1788. Císař, který rozhodl, že sám bude velet své armádě, jako vojevůdce příliš neuspěl, neboť neprokázal dostatečnou rozhodnost. Později povolal do čela armády maršála Gideona Laudona. Rakouský panovník byl natolik znepokojen neúspěchy své armády

---

¹⁸⁶ Část švédských důstojníků (Finů) se vzbuřila a odmítla se zúčastnit bojů, protože podle švédské ústavy neměl král právo vést útočnou válku. Tato akce zastavila postup Švédů, což pomohlo Rusům narychlo soustředit všechny volné síly k obraně severu. STEGNIJ, P. V., *Razdely Pol'sy i diplomatija Jekateriny II*, Moskva 2002, s. 211.

¹⁸⁷ CEGIELSKI, T., KADZIELA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990, s. 174.

a slabou podporou ruského spojence (ruská a rakouská vojska spolupracovala jen ve velmi omezené míře), že již koncem roku 1788, navzdory Kounicovu nesouhlasu, zahájil jednání o míru.¹⁸⁸ Situaci ale změnila smrt sultána Abdülhamida 6. dubna 1789. Nový sultán Selim III. (1789-1807) rozhodně odmítl uzavřít mír a obnovil válečné akce. Selim III. věděl, že obě země jsou zaneprázdněny událostmi v Evropě (povstání v jižním Nizozemí, ambiciózní politika berlínského dvora, rusko-švédská válka), proto nepovažoval válku ještě za prohranou a navíc nemohl v prvním roce své vlády kapitulovat.¹⁸⁹

V roce 1789 došlo po řadě úspěchů protiturecké koalice k zásadnímu obratu ve válce. Po habsburských vítězstvích v Srbsku následovala v srpnu ruská, kdy talentovaný ruský generál Alexandr Suvorov zvítězil v desetihodinové bitvě u Foçsan a krátce na to porazil Turky u řeky Rymniku. V říjnu a listopadu obsadili Rusové také Akkerman, Bendery a Bukurešť. K největším rakouským úspěchům patřilo dobytí Bělehradu generálem Laudonem v říjnu 1789. Zdálo se, že nic nemůže zabránit spojencům, aby dosáhli konečného úspěchu a značných územních zisků. Nebyl to však odpor sultánových armád, ale dramatické události v Evropě, které zabránily Rusku a Rakousku rychle zvítězit ve válce a získat odměnu.¹⁹⁰

3. Prusko – rakouský antagonismus a konvence v Reichenbachu

V roce 1786 zemřel pruský král Fridrich Veliký. Na pruský trůn nastoupil jeho synovec Fridrich Vilém II. (1786-1797). Nový král se před nástupem na trůn se stal členem společenství rosenkruciánů (Bratří Růžového kříže), k němuž patřili i jeho oblíbenci – bývalý pastor J. Ch. von

---

¹⁸⁸ LORD, H.R., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973, s. 213.

¹⁸⁹ PALMER, A., *Úpadek a pád Osmanské říše*, Praha 1996, 56-58.

¹⁹⁰ PAVLENKO, N. I., *Jekaterina Velikaja*, Moskva 1991, s. 127.

Wöllner a saský důstojník J. R. von Bischoffswerder, kteří se stali ministry a získali velký vliv.¹⁹¹ Fridrich Vilém II. ve všech ohledech představoval pravý opak Fridricha II. Byl jemný, poddajný, neukázněný, ale na druhé straně, jako všichni Hohenzollernové, statečný a šlechetný. Jako mladý ambiciózní panovník skoncovat s opatrnou a zdrženlivou politikou svého předchůdce, a začal provádět mnohém útočnější a agresivnější zahraniční politiku. Cílem Fridricha Viléma II. bylo realizovat testament Fridricha II. Jeho snem bylo dokonce předstihnout svého velkého strýce.¹⁹²

V Berlíně soudili, že díky válce na východě má Prusko uvolnění ruce k velké velmocenské politice a dokonce se viděli v roli arbitra Evropy. Po vypuknutí občanské války v Nizozemí v roce 1787 zasáhlo Prusko do tohoto konfliktu na straně oranžistů. Velkým úspěchem pro Prusko bylo podepsání v srpnu 1788 obranného traktátu mezi Velkou Británií, Pruskem a Nizozemským. Nově vzniklý trojspolek, jehož cílem kterého bylo udržovat rovnováhu sil v Evropě, nebyl ještě zaměřen výlučně protirusky, ale po válečných vítězstvích Ruska nad Portou k tomu již směřoval. Ještě před podepsáním smlouvy doufal Berlín, že tlak Londýna na Petrohrad může vest k obnově dřívějšího spojení s Ruskem, které právě v roce 1788 vypršelo, ale Kateřina odmítla alianci prodlužovat. Carevna věděla, že za spojeneckou smlouvou musela zaplatit nepřiměřenou cenu.¹⁹³

Paralelně s událostmi v Nizozemí pruský ministr zahraničí Hertzberg na přelomu let 1787-1788 předložil králi ke schválení přepracovaný plán na získání částí polského území. Tento plán měl dva cíle – získat na úkor Polska Gdaňsk, Toruň a část Velkopolska, a přinutit Rakousko vrátit Polsku Halič.¹⁹⁴ Podle Hertzbergova záměru mohlo Rakousko jako odškodnění za Halič anektovat Valašsko a Moldávii (původně to mělo být Bavorsko), a

---

¹⁹¹ LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland. 1772, 1793, 1795*, London-New York 1999, s. 187.

¹⁹² CIGIELSKI, c. d., s. 174.

¹⁹³ MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherina the Great*, London 1981, 293.

¹⁹⁴ MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherina the Great*, London 1981, s. 295.

Rusko Besarábii a Očakov, ale za to bude muset vrátit Osmanské říši Krym. Těchto cílů se snažil dosáhnout bez války, pouze s pomocí diplomatického nátlaku.¹⁹⁵ Po schválení tohoto těžce uskutečnitelného plánu panovníkem, byl tento dokument rozeslán všem pruským diplomatům, kteří působili v hlavních městech Evropy, a stal se hlavní direktivou pruské politiky.

Kateřina II., která odmítla Hertzbergův plán, informovala Prusko koncem srpna 1788 o spojenecké dohodě s Polskem. V Berlíně to vyvolalo velké pobouření vůči Rusku, především proto, že v traktátu se zdůrazňovala nedělitelnost polského území, což pro pruské expanzní záměry nebylo moc příznivé. Pruský vyslanec ve Varšavě Buchholtz obdržel neodkladné instrukce, aby zabránil polskému sejmku přijmout tuto smlouvu. K tomu musel pruský vyslanec také co nejrychleji vytvořit silnou propruskou stranu v Polsku a šířit mezi polskou šlechtou informace o „skutečných úmyslech Ruska“.¹⁹⁶ Prusko, v naději, že si vyslouží „odměnu“ v podobě územních zisků, začalo podporovat Poláky v jejich odporu proti Rusku. V lednu 1790 přibyl do Varšavy pruský vyslanec Lucchesini s novými instrukcemi a nabízel za odstoupení Toruně a Gdaňska alianční smlouvu, s pomocí které by mohli Poláci znovu získat Halič a obnovit pozici nezávislého státu.¹⁹⁷ A dne 20. března 1790 byla skutečně podepsána mezi Pruskem a Polskem obranná aliance, namířená proti Rakousku.

Stejně jako za vlády Fridricha Velikého spatřoval dvůr Fridricha Viléma II. hlavního nepřítele v habsburské monarchii. Obavy z přílišného posílení habsburské monarchie, donutily Prusko co nejrychleji omezit rakouské zisky s pomocí diplomatického nátlaku a hrozby válkou. V lednu 1790 uzavřel pruský vyslanec Diez s Tureckem smlouvu, v níž Prusko slíbilo, že vypoví válku Rusku a Rakousku a bude pokračovat, pokud Turecko nezíská nazpět Krym a jiné své državy. I když pruský vyslanec

---

¹⁹⁵ Tamtéž, s.298.

¹⁹⁶ LORD, c. d., s. 176.

¹⁹⁷ Tamtéž, s.182.

v jednáních s Tureckem překročil své pravomoce (podle jeho instrukcí Krym měl zůstat v rukou Rusů) a byl za to odvolán z funkce, aliance s Tureckem ale zůstala v platnosti.¹⁹⁸ Za to Turecko slibovalo, že udělá vše proto, aby Halič byla vrácena Polsku a Prusko získalo odškodnění. Tento dokument vyvolal obrovskou senzaci po celé Evropě a Rakousko se ocitlo v nezáviděníhodné situaci.

Turecká válka, do níž Josef II. vstoupil, značně vyčerpávala hospodářské a vojenské síly habsburských držav. Nespokojenost s válečnou politikou císaře se rozšířila v průběhu roku 1789 skoro na všechny vrstvy obyvatelstva. Částečný obrat ve válce, když rakouská vojska dobyla Bělehrad, nemohl již přispět k uklidnění vnitropolitické situace. Alarmující zprávy z Francie, kde v květnu 1789 byly svolány do Versailles generální stavy (v červnu se třetí stav prohlásil za národní shromáždění) a v červenci padla Bastila, zatím nechávaly Josefa II. chladným.¹⁹⁹ Ale vypuknutí revolty v Rakouském Nizozemí a hnutí v Uhrách přinutily Josefa II. k přehodnocení dosavadní politiky. Čas ale nebyl na jeho straně. V únoru 1790 vyčerpaný a zklamaný Josef II. umírá a na habsburský trůn nastupuje jeho mladší bratr, Leopold II. (1790-1792).

Nový císař, který předtím od roku 1765 vládnul v Toskánsku a byl považován za velice zkušeného panovníka, rychle pochopil v jakém ohrožení je rakouská monarchie. Jeho hlavními cíli se stala stabilizace v říši, uklidnění v Jižním Nizozemsku, nejrychlejší uzavření míru s Tureckem a rozumná dohoda s Pruskem, které Rakousko hrozilo válkou.²⁰⁰

Pruský král, ve skutečnosti toužící po válce, předložil Rakousku Hertzbergův plán jako kompromisní řešení obou velmocí pro odvracení možné války. Na to Leopold II., k překvapení svého kancléře Kounice, odpověděl souhlasem, ale všechna jednání se snažil oddálit nebo co nejdéle

---

¹⁹⁸ LORD, c. d., s. 187.

¹⁹⁹ MAGENSCHAB, H., Josef II. Revolucionář z boží milosti, Praha 1999, s. 143.

²⁰⁰ CEGIELSKI, T., KĄDZIELA, L., Rozbiory Polski 1772-1793-1795, Warszawa 1990, 187-189.

protahovat, aby včas vyřešil část svých problémů a nebyl by nucen ve velkém dělat ústupky Prusku.²⁰¹

S ohledem na realizaci svých záměrů požádal rakouský panovník oficiálně Velkou Británii o prostředkování mezi Pruskem a Rakouskem, s čímž Londýn souhlasil, a tím podráždil svého pruského spojence. Cobenzlovi, pruskému vyslanci v Petrohradě, byly poslány instrukce, ve kterých císař žádal o vojenskou pomoc od Kateřiny II. (aby vyslala jeden sbor do Haliče), v případě vypuknutí rakousko-pruské války. Pro rakouského vyslance Cobenzla nebylo jednoduché splnit instrukce, protože se tento problém týkal polské otázky, která se nedala řešit bez knížete Potěmkina, který kromě provádění oficiální politiky carevny měl ještě své tajné plány s Polskem (chtěl vytvořit vlastní „kozácké království“ v polské Ukrajině nebo vytvořit konfederaci ve východních částech Polska a s její pomocí řídit stát).²⁰² Konečně v dubnu přišla z Ruska odpověď, že v případě vypuknutí prusko-polsko-rakouské války, Rusové obsadí tři polská vojvodství – kyjevské, braclavské a podolské, což prý pomůže odlákat polskou armádu. Tato alianční podpora měla však spíše podobu rozdělení Polska, než aby představovala reálnou pomoc.

Takové zdržování se moc Fridrichu Vilému II. nelíbilo, ale už v květnu 1790 musel zmírnit svůj postoj, především proto, že se vyskytly problémy s mobilizací a přípravou bojeschopnosti pruské armády.²⁰³ Proto Berlín nabídl umírněnou rezoluci, tzv. kompromisní řešení tohoto „nedorozumění“. Hertzberg pozměnil svůj projekt. Místo polského území měli Habsburkové odstoupit území dobytá na Turecku.

Nakonec Leopold II. poslal svého vyslance Antona Spielmanna do Slezska, aby začal vyjednávat s Hertzbergem. Spielmann byl, na rozdíl od stárnoucího Kounice, který byl vždycky proti jakémukoliv dorozumění

---

²⁰¹ KNJAZEVSIIJ, L. M., Leopold II, Moskva 1999, s. 136.

²⁰² MADARIAGA, d.c., s. 421.

²⁰³ CIGIELSKI, c. d., s. 180.

s Pruskem, ochotný k ústupkům a kompromisům. V červnu 1790 podepsaly habsburská monarchie a Prusko za britského a nizozemského prostřednictví konvenci ve slezském Reichenbachu (Dzierżoniów). Prusko se muselo vzdát expanzivních plánů na úkor Rakouska a souhlasit s Leopoldovou císařskou korunovací, zatímco habsburská monarchie na oplátku rezignovala na výboje vůči Osmanské říši. Také Rakousko souhlasilo s ukončením války s Tureckem. V září 1790 bylo uzavřeno příměří s Tureckem a o necelý rok později podepsalo mírnou smlouvu ve Svišťově. Státní kancléř Kounic sice považoval tento ústupek Hohenzollernům za pokořující, ale Leopold II., chránil svůj stát před válkou, tuto konvenci podepsal.²⁰⁴

Prusové měli morální vítězství na své straně, i když nezískali žádné odškodnění nebo územní výhody. Politika Fridricha Viléma II., se obrátila na východ, proti Rusku, aby mu vnutila tvrdší podmínky budoucího uspořádání východní Evropy.

4. Očakovská krize a konec rusko-turecké války

Kateřina II. po řadě vítězství nad Osmanskou říší, byla naprosto přesvědčená, že Potěmkin zanedlouho ovládne Konstantinopol a vytlačí Turky z Evropy. Ambice Ruska stále jen vzrůstaly, což vyvolávalo velkou nespokojenost v evropských diplomatických kruzích, především v Londýně, který se houževnatě snažil udržovat rovnováhu sil na kontinentě. Aliance Velké Británie, Pruska a Nizozemska, která vznikla v roce 1788 původně zaměřená jen proti Francii, vnutila své podmínky Rakousku, které se snažilo rozšířit své državy na úkor Turecka. Po Reichenbachu se soustředila pozornost diplomatů severní aliance, především britských, na Rusko.²⁰⁵

---

²⁰⁴ KNJAZEVSIIJ, L. M., Leopold II, Moskva 1999, s. 137-140.

²⁰⁵ MADARIAGA, de I., Russia in the Age of Catherina the Great, London 1981, 432.

William Pitt ml. (1783-1806), který se v roce 1783 v pouhých čtyřiaadvaceti letech stal, nejmladším ministerským předsedou Velké Británie, se aktivně zajímal o východní Evropu. Přes svoje mladí byl dost zkušený a schopný, aby pevně řídil vnitřní i zahraniční politiku Velké Británie. Nejvíce Pitta ml. zajímaly veřejné finance, které spravoval s velkou efektivitou. Na konci 80. let začal z politických důvodů uvažovat, že Rusko z hlediska obchodních zájmů Británie může nahradit Polsko, které v té době intenzivně komunikovalo s aliancí tří. Tuto ideu také podporoval i James Ewart, britský vyslanec v Berlíně. Ewart, naladěný velice nepřátelský vůči Rusku, po dobytí pevnosti Očakov Potěmkinem, začal tvrdit, že Očakov v ruských rukou vážně ohrozí integritu Osmanské říše a tím i obchodní zájmy Británie.²⁰⁶ Pro Velkou Británii se stalo prvořadým úkolem přesvědčit Rusko, aby co nejrychleji ukončilo válku s Tureckem a s pomocí britsko-pruského prostřednictví uzavřelo mír na zásadě *status quo ante*. V podstatě pro Pitta ml. a britské politiky to znamenalo, že se Rusko musí vzdát všech svých území, které ruští generálové dobyli po roce 1774 (především se to týkalo Krymu a Očakova na černomořském pobřeží). William Pitt ml., abych omezil moc Ruska a udržel v této části Evropy mír a rovnováhu sil, byl dokonce připravený kromě diplomatického nátlaku pohrozit Petrohradu i válkou.²⁰⁷

Na rozdíl od Británie, Prusko, jako druhý nejvlivnější člen severní aliance, chápalo situaci v Evropě trochu jinak, proto se aktivita jeho diplomacie podstatně lišila od kroků spojence. Fridrich Vilém II. prostřednictvím svého vyslance aktivně sledoval náladu na petrohradském dvoře a čekal na vhodnou příležitost, aby nabídl Kateřině II. své návrhy na zmírnění napětí ve východní Evropě. Pruský král byl ochoten souhlasit s tím, že carevna připojí k Rusku Očakov a další území v severním

---

²⁰⁶ JOHNSON, P., Dějiny anglického národa, Praha 1992, s. 187-192.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 197.

Černomoří, Kateřina II. za to „přesvědčí“ Polsko, aby dobrovolně odstoupilo Prusku Gdaňsk a Toruň. Další perspektivu v pruských plánech představovaly návrat k rusko-pruskému spojení. Neméně důležitým v plánech pruského panovníka se stalo i Rakousko. Po Reichenbachu, pruští diplomati sondovali ve Vídni možnost většího sblížení mezi oběma německými dvory, nebo dokonce i možnost spojení. Důvodem k tomu bylo hrozící nebezpečí z revoluční Francie a také snaha oddělit Habsburky od Ruska.²⁰⁸

Rakousko, které se muselo na nátlak severní aliance a s chabou podporou Ruska před Reichenbachem vzdát všech svých tureckých výbojů, začalo přehodnocovat svoji diplomatickou politiku a začalo uvažovat o možnosti sblížení s Ruskem. Leopold II., který v září 1791 byl zvolen německým císařem, během tohoto roku značně upevnil postavení Rakouska jako velmoci a zmírnil napětí v Uhrách a Jižním Nizozemí. Po vypuknutí revoluce ve Francii bylo Rakousko přinuceno poohlédnout se po bližších spojencích, protože dosavadní spojenec - Rusko, bylo příliš vzdálené.²⁰⁹

Na začátku roku 1791 přijel do Vídně pruský vyslanec s velkými pravomocemi, plukovník Johan Bischoffwerder, který začal vyjednávat o možném spojení německých států. Cílem spojení Pruska s Rakouskem měl být pokus přinutit Rusko uzavřít kompromisní mír s Portou, zbavit Rusko vlivu na vnitřní situaci v říši a podstatně omezit vliv Petrohradu v Polsku. Tajným úkolem Bischoffwerdera bylo zjistit postoj Vídně k případnému vypuknutí války mezi Ruskem a severní aliancí.²¹⁰ Bischoffwerder naléhal na Leopolda II., aby se Vídeň nestavěla proti Gdaňská a Toruň, pokud Poláci budou tomuto řešení nakloněni, tento krok by umožnil oběma partnerům rychleji se dohodnout na válečné spolupráci proti Francii. V únoru 1791 Leopold II. oficiálně souhlasil s pokračováním

---

²⁰⁸ LORD, H.R., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973, s. 231.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 197.

²¹⁰ Tamtéž, s. 201.

jednání s Pruskem, i když velice protiprusky naladěný kancléř Kounic se všemi silami tomuto spojení bránil. Mise pruského vyslance uspěla jen částečně, sice došlo ke sblížení mezi německými panovníky, ale nepodařilo se odtrhnout Rakousko od Ruska. Bischoffwerder po návratu domů mohl být ale spokojený a vyjádřil v rozhovoru se svým panovníkem, že v případě konfliktu Pruska a Británie s Ruskem se Leopold II. zdrží válečných akcí.²¹¹

Informace Bischoffwerdera vedly k tomu, že v Berlíně a Londýně došlo ke konečnému rozhodnutí o vzniku protiruské koalice. Velká Británie, poněkud dezinformovaná zprávami svého vyslance v Petrohradě séra Charlese Whitwortha, byla přesvědčená, že Rusko po čtyřleté válce je natolik vyčerpané, že snadno podlehne diplomatickému tlaku severní aliance. Na základě této skutečnosti z 21. na 22. března 1791 britský kabinet jednohlasně přijal ultimatum Ruska. Jménem všech členů trojspolku, bylo požadováno, aby Kateřina II. uzavřela mír s Tureckem na základě status quo ante, tj. předválečného stavu bez územních zisků. Carevna mohla souhlasit s ultimátem do deseti dnů. Paralelně s tím mělo několik desítek britských a nizozemských válečných lodí odplout do Baltického moře a jiná eskadra se měla připravit na vyplutí do Černého moře. Pruska armáda měla být připravena zaútočit na Livonsko. Každým dnem napětí stoupalo a hrozilo skutečným vypuknutím války.²¹²

Ruská carevna Kateřina II. po celou zimu roku 1791 čelila výhrůzkám Londýna a Berlína, přála si uzavřít mír s Tureckem podle vlastních podmínek. Na hrozbu ultimata řekla, že „se nikdy nepodrobí britskému a pruskému vydírání“.²¹³ Čekala na příjezd knížete Potěmkina, který se v té době nacházel v Jassích a přesouval jižní armádu k polským hranicím proti možné hrozbě z Pruska a Polska. Na konci února 1791 dorazil vrchní velitel do Petrohradu, kde se ihned setkal s carevnou. Kníže si uvědomoval, že

---

²¹¹ Tamtéž, s. 203.

²¹² MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherina the Great*, London 1981, s. 437.

²¹³ Tamtéž, s. 439.

seskupení nepřátel Ruska je příliš silné. Přesvědčil proto Kateřinu II., že musí s Pruskem tajně jednat a přijmout kompromisní řešení, pokud chce získat něco z tureckého území. Kateřina II. nakonec souhlasila i vedením tajných jednání s Pruskem prostřednictvím vyslance v Berlíně.²¹⁴

Již 24. března přijala carevna propozice Berlína a hodlala, využít pomoci Pruska při získání Očakova a přilehlého území, výměnou za obnovení aliance s Fridrichem Vilémem II. Také začalo jednání mezi ruským vyslancem Aloupeusem a Hertzbergem o možném dělení Polska, což mělo přispět ke zmírnění napětí v rusko-pruských vztazích. Kateřina II. sice souhlasila s pruským ziskem Gdaňská a Toruň, ale pouze po uzavření pro Rusko výhodného míru s Tureckem, se kterým pruský král měl souhlasit. V Berlíně byl však král i většina ministrů pro válku. Proto se berlínský kabinet rozhodl přijmout podmínky Velké Británie (týkaly se britsko-pruského obchodu a také britsko-polského, kde Prusové museli udělat řadu ústupků polskému obchodu) a odložit tajná jednání s Petrohradem.

Kateřina II. se ale nevzdávala a pokračovala houževnatě ve svém odporu. Proti britsko-pruskému tlaku carevnu především povzbuzoval její vyslanec v Londýně S. R. Voroncov, který věřil, že Velká Británie skutečně uvažuje o vyslání flotily do Baltického moře.²¹⁵

V Londýně existovala silná opozice proti politice Williama Pitta ml. Británie měla s Ruskem dlouhodobě významné obchodní styky, a většina obchodníků, pro kterých vzdálená a skoro neznámá pevnost Očakov nic neznamovala, nechtěla ztratit toto spojení. Nikdo z nich si nepřál britsko-ruskou válku a tím i ztrátu zisků. Především opoziční whigové, v listu

---

²¹⁴ Částečně se dohodli, že po podepsání míru s Tureckem, dovolí Kateřina II. Prusákům obsadit Gdaňsk a Toruň, na což Berlín musí souhlasit se všemi dohodami, které dříve podepsalo Rusko s Tureckem. JELISEJEVA O. I., Geopolitičeskije proekty G.A. Potěmkina, Moskva 2000, s. 58-66.

²¹⁵ MADARIAGA, de I., Russia in the Age of Catherina the Great, London 1981, s. 441.

Morning Chronicle intenzivně útočili na zahraniční politiku Pitta ml., snažili se využít tento konflikt a získat podporu v parlamentu.²¹⁶

Hrabě Voroncov se snažil využít vzniklých konfliktů ve prospěch Ruska. Podpořil whigy a začal je zásobovat informací o obchodních vazbách mezi oběma státy a také zorganizoval velkou publikační činnost v populárních novinách, časopisech a brožurách. Na různých setkáních strašil obchodníky uzavřením ruského trhu pro britské výrobky. V parlamentě vznikla široká opozice, premiér postupně začal ztrácet hlasy na podporu své zahraniční politiky. 10. dubna rozhodl britský kabinet o odstoupení od politiky předválečného statu quo, což v podstatě znamenalo i definitivní ztroskotání Pittovy východní politiky.

William Pitt ml. byl nucen ustoupit od svého ultimáta a podobný postup doporučil i svému spojenci, pruskému králi. Pro Fridricha Viléma II., který dokonce stihнул mobilizovat 88 000 vojáků na svých východních hranicích, změna politické situace ve Velké Británii byla velkým rozčarováním. Prusko, které nemohlo samotné bojovat s Ruskem, muselo stejně jako Velká Británie, ustoupit od požadavku tzv. *přísného* statu quo a nabídlo Petrohradu tzv. *modifikovaný* status quo, který ještě ponechával Turecku oba břehy Dněstru. Změna v pruské zahraniční politice znamenala začátek konce Polska, které 3. května 1791 přijalo svou novou ústavu, jenž podle Ruska byla velice revoluční a „jakobínská“. Prusko, které cítilo, že Velká Británie ho opustila, začalo hledat odškodnění v dohodě s Ruskem, což později výústilo v druhé dělení Polska.

V Londýně se změnilo vedení na ministerstvu zahraničních věcí a do Petrohradu byl vyslán zvláštní britský vyslanec William Fawkener, který měl vyjednat kompromisní řešení na zásadě tzv. *modifikovaného* status quo. Již 28. července 1791 se pruští a britští vyslanci shodli během jednání

---

²¹⁶ LORD, H.R., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973, s. 246.

s ruskými představiteli na tom, že si Rusko může ponechat Očakov a území mezi řekami Bugem a Dněstrem. V podstatě byly Kateřině II. ponechané volné ruce k realizaci svých záměrů na úkor Turecka.

Pro Kateřinu II. to byl velký diplomatický triumf, kterým se, paralelně s dalšími vítězstvími na válečném poli, přiblížil konec rusko-tureckého konfliktu. Legendou se stalo dobytí pevnosti Izmailu generálem Suvorovem v prosinci 1790, který se poté stal jedním z nejproslulejších ruských vojevůdců. O urputnosti turecké obrany Izmailu svědčí to, že z 35 000 obránců pevnosti jich padlo 26 000.²¹⁷ Další ruská vítězství, která přinesl rok 1791, byla na moři. Ruské loďstvo pod velením admirála Ušakova vybojovalo vítězné bitvy s Turky na Černém moři. Tyto ruské úspěchy donutily Turky začít hledat cestu k míru. V Konstantinopoli pochopili, že další pokračování války může jen zhoršit stávající situaci a podmínky míru budou mnohem těžší. Kateřina II., která byla velice znepokojená aktivitami Pruska v polské otázce, také usilovala o co nejrychlejší uzavření míru. Kníže Grigorij Potěmkin dostal plnou moc, aby zahájil mírová jednání s Turky. Do Jassů byla svolána mírová konference, ale Potěmkin již do jednání o míru nezasáhl.²¹⁸ „Nejvěrnější a nejvděčnější poddaný“ ruské carevny zemřel 6. října 1791, asi 40 kilometrů od Jassů.

K vedení mírových jednání byl poslán vicekancléř Alexandr Bezborodko, který uzavřel (29. prosince 1791/ 9. ledna 1792) s Turky mír, jímž byla stvrzena platnost míru z Küçük-Kainardži z roku 1774, připojení Krymu k Rusku a ruské držení severního pobřeží Černého moře. Rusko vrátilo Turecku Besarábii, Moldavsko a Valašsko, kterým ale byla

---

²¹⁷ ŠVANKMAJER, c. d., s. 172.

²¹⁸ Po celý život neukázněný kníže Potěmkin byl nestřídmy téměř ve všem. A zejména v jídle. Dokázal sníst na posezení celou husu a až do svých posledních dní nebyl schopen se vzdát – přes varování lékařů – tučných jídel a přemíry masa, přestože měl již dříve velké potíže. K mírovému jednání s turky v Jassech přijel Potěmkin v beznadějném stavu. A zde také nadiktoval svůj poslední list carevně: „Nejmilostivější matičko panovnice. Není sil dál snášet má muka. Jediná záchrana je opustit toto město. Prikázal jsem, aby mne vezli do Nikolajeva“. Na cestě do Nikolajeva dal Potěmkin asi 40 verst od Jassů zastavit a nechat se vynést z kočáru na vzduch. A zde, na mezi u cesty, s ikonou v rukách zemřel. JELISEJEVA O. I., Geopolitičeskije proekty G.A. Potěmkina, Moskva 2000, s. 23-35.

poskytnuta větší autonomie. Tento mír a smrt knížete Potěmkina započaly novou fází v ruské zahraniční politice. Carevna Kateřina II. po dlouhé přestávce opět soustředila svoji pozornost k Polskému království, které bylo opět neklidné a bouřilo se proti své „ochránkyni“.²¹⁹

---

²¹⁹ SOLOVEJČIK G., Potěmkin. A picture of Catherine s Russia, London 1938, s. 213.

Kapitola IV.

Polsko v době tzv. Čtyřletého sejmu (1788–1792).

Cesta ke druhému dělení.

1. Počátek Velkého nebo tzv. Čtyřletého polského sejmu

V době, kdy ve východní Evropě Rusko společně s Rakouskem začalo válčit proti Turecku a Prusko se začalo orientovat na Velkou Británii, mohlo si Polsko, které se ocitlo na periferii evropských zájmů, hlouběji vydechnout a využít této „příznivé“ situace pro reformování svého státu a vymanění se z vlivu ruské carevny. To mělo vést k upevnění jeho pozic na mezinárodní scéně.

Stanislav Poniatowski, po nepřiliš úspěšném vyjednávání v Kanevi (1787) s Kateřinou II. o polsko-ruském spojení obdržel v létě 1788 oficiální odpověď z Petrohradu. Carevna sice nepřistoupila na hlavní požadavky polského krále (zvětšení polské armády a uznání za rovnocenného spojence), ale bylo mu povoleno svolat nový polský sejm, na kterém by mohl přijmout omezené reformy, které by se ovšem nedotýkaly tzv. kardinálních práv.²²⁰ Svolání nového sejmu bylo stanoveno na říjen 1788, a v Rzeczypospolité začala bouřlivá volební aktivita, která se především rozhořela mezi stoupenci reformy a jejich odpůrci. Schůze volebních sejmíků byly velmi dramatické a všude se ozývalo volání po zvýšení počtu stálého vojska a úpravě ústavy. Obecná nespokojenost se projevila intenzivně především u mladšího pokolení, odchovaného již novými školami, reformovanými na základě osvícenských představ. Potřebu určitých správních reform si tehdy uvědomovali dokonce i mnozí jedinci

---

²²⁰ ZIENKOWSKA, K., Stanisław August Poniatowski, Wrocław, 1998, s. 311.

v konzervativních šlechtických kruzích, i když v nich jako obvykle hledali vlastní prospěch.²²¹

Za největší problém polského království bylo považováno státní zřízení, které podle reformátorů neodpovídalo představám tzv. moderního osvícenského státu. Nově vzniklé reformní hnutí, ve kterém sílil především podíl intelektuálů neurozeného původu, formulovalo mnohem radikálnější programy a cíle než bylo ve východní Evropě na tu dobu obvyklé.

Do popředí zřetelně vystoupili dva polští osvícenští ideologové, kteří již v této době formulovali požadavky zrušení nevolnictví, politického zrovnoprávnění šlechty a měšťanstva, centralizace moci v konstitučním státě a provedení moderních ekonomických opatření. Zatímco první z nich, měšťan Stanislav Staszic,²²² byl stoupencem absolutistické osvícenské doktríny, druhý, kněz Hugo Kołłątaj,²²³ byl inspirován anglickým a americkým parlamentarismem a polskou budoucnost viděl především v reformovaném sejmu. Staszic a Kołłątaj byli představiteli nové intelektuální generace přímo podporované králem Stanislavem Augustem. Kołłątaj viděl politické zrovnoprávnění měšťanů a šlechty v možném vytvoření šlechtické a měšťanské komory sejmu, Staszic již navrhoval spojení voleb do sejmu se zavedením majetkového censu.

Dne 6. října 1788 zahájil svou činnost nový sejm, který v polských dějinách přes jeho dlouhé trvání dostal jméno *čtyřletý* nebo podle jeho historické důležitosti *Velký*. Varšava byla přeplněna. Zdálo se, že se celé Polsko sjelo do jednoho města. „Senátoři i vyslanci sejmíků se svými

²²¹ LUKOWSKI, J., *Liberty's Folly. The Polish Lithuanian Commonwealth in the eighteenth century, 1697-1795*, London-New York. 1991, s. 322-331.

²²² Stanisław Staszic (1755-1826) – původem pomořanský měšťan, v Poznani vystudoval na kněze, dále studoval na německých a francouzských univerzitách přírodní vědy. Stal známým polským osvícencem. Věnoval se hodně publicistické činnosti, kde ve svých spisech navrhoval nové uspořádání Polska – silná dědičná monarchie, zrušení liberum veto, nadat práva měšťanům, zvětšit armádu, reformovat sejm. Ostře vystupoval proti magnátům. ZAŠKILŇAK, L., KRYKUN, M., *Istorija Polšči*, Lviv 2002, s. 236.

²²³ Hugo Kołłątaj (1750-1812) – původem volyňský šlechtic, vystudoval Krakovskou univerzitu na filosofa, dále pokračoval studium v Itálii, kde se z něj stal kněz. Známý osvícenec a politik v době Velkého sejmu. Navrhoval společenské reformy. V porovnání s reformami Staszice byl mnohem radikálnější a také podporoval zrušení poddanství a omezení robot. ZAŠKILŇAK, L., KRYKUN, M., *Istorija Polšči*, Lviv 2002, 238.

rodinami, magnáti s velkým počtem svých klientů a služebníků, davý šlechty, avanturisté, diváci, vyslanci..., všichni čekaly jak dopadnou volby do sněmu. Všude se mluvilo o politice, v soukromých salonech a klubech, v ložích a tržištích, dokonce i voznice a lokajové se dělili na „patrioty“ a „pečeněhy“ (označení stoupců Ruska – pozn. V.S).²²⁴ Většina politických sdružení byla špatně organizována a nedisciplinovaná, pokud nepočítáme málo početnou královskou stranu. Královská opozice se také rozdělila na dvě uskupení – reformátory (tzv. „patrioty“) a konzervativce (tzv. „republikány“).

Volby dopadly tak, že se do sejmu poprvé dostalo významné množství poslanců, kteří byli „povznesení nad soukromé zájmy a skutečně uvažovali o prospěchu svého království“.²²⁵ Sejm a tehdejší Varšava se tak dlouhodobě staly prostorem zápasu různých, vzájemně ne vždy jasně vymezených sil a táborů od magnátské opozice (Ksawery Branicki, Seweryn Rzewuski, Kazimierz Nestor Sapieha, Szcześny Potocki) přes královskou stranu (Jacek Małachowski, králův bratr hnězdenský arcibiskup Michal Poniatowski) a reformní aristokracii (Adam Czartoryski, Staniaw Małachowski, Ignacy Potocki), kteří v zásadě s královskou stranou spolupracovali a vytvořili tak pod heslem „patriotismu“ základ tzv. vlastenecké strany. Byli tu však ještě radikální stoupcí dalekosáhlých reforem, kteří v této době rozvinuli nejsilnější a nejpůsobivější agitaci a propagandu ohlašující nástup moderní doby. Centrální postavou tohoto radikálního hnutí se stal Hugo Kołłątaj a jeho tzv. Kołłątajovská kovárna (*Kuźnica Kołłątajowska*), do jejíž aktivit se později zapojilo také měšťanstvo a inteligence. Právě skupina lidí kolem Kołłątaje se postupem doby stále více prosazovala mezi patrioty,

---

²²⁴ LORD, c. d., s. 267.

²²⁵ Z historického výzkumu Jerzego Koweckiego vyplývá, že v středním 50,4 % sejmu...vyplývá, že střední sejm byl tvořen poslanci, kteří byli zvoleni poprvé. tvořili poslanci, kteří byli zvoleni poprvé ve svém životě - ve volbách v roce 1788 se dostalo do sejmu zhruba 38,9 % nových poslanců, a v roce 1790 už 61,5 %). Cegielski , s. 184

domáhajícími se radikálních změn, jež měly učinit z Polska konstituční monarchii podle západních vzorů.²²⁶

V průběhu čtyřletého zasedání tzv. Velkého sejmu docházelo přirozeně k různým zvratům i proměnám ve složení sil. Způsobovaly je vlivy ze zahraničí, jako byl zejména mocný vliv událostí Francouzské revoluce a stejně i závažné jevy vnitropolitické, k nimž patřilo například revoluční hnutí mezi vesničany a nevolníky na Ukrajině. K radikalizaci reformního programu přispěl i nástup měšťanstva do politického života a jeho požadavky směřující k účasti na každodenních polemikách.

V podstatě se dá říci, že během sejmového zasedání v letech 1788-1792 se postupně zformovaly dvě velké soupeřící strany – reformátorská, tzv. „patrioti“, a konzervativní, tzv. „republikáni“, kteří podporovali pouze část reforem.

Maršálkem sejmu byl po společné dohodě stran zvolen Stanislaw Małachowski, magnát zachovávající dosud ve vnitřních zápasech postoj spíše neutrální, ale názorově patřil k patriotům. Na společné schůzi senátu i sněmovny poslanců navrhl Malachowski vytvoření generální konfederace, aby sejm mohl rozhodovat většinou hlasů, což bylo jednohlasně schváleno. Maršálkem polské konfederace byl opět zvolen Malachowski, a maršálkem litevským pak Kazimierz Nestor Sapieha. Stackelberg, který byl přesvědčený že nebude mít převahu na sejmu, uvažoval o tom, aby sejm nemohl volit většinou.²²⁷ Ale Stanislaw Poniowski, uvědomující si, že pouze na konfедераčním sejmu může prosadit své reformy, přesvědčil ruského vyslance, aby přiklonil část opozice na jeho stranu.

V zahraniční politice patrioti a vlastenecká strana usilovali o získání nezávislosti a o získání silných spojenců, kteří by jim umožnili úspěšné provedení vnitřních reforem. Hleděli využít příznivé situace, která souvisela

---

²²⁶ LEŚNODORSKI, B., Dzieje Sejmu Czteroletniego 1788-1792. Studia historyczno-prawne. Wrocław 1951, s. 125.

²²⁷ STEGNIJ, P. V., Razdely Poľšy i diplomatija Jekateriny II, Moskva 2002, s. 209-211.

se skutečností, že mocnosti, které se podílely na prvním dělení Polska, stály znesvářeny proti sobě. Jejich diplomati působili především ve státech severní aliance, především v Prusku a Velké Británii, které podle patriotů jediné měly dost sil, aby se postavily proti Rusku.²²⁸

Konzervativcům, kteří tvořili mnohem početnější skupinu na sněmu, šlo spíše o zachování starého systému šlechtické republiky tzv. „zlatých svobod“.²²⁹ Ve svých útocích se zaměřovali především na tzv. *Stálou radu* nebo jak jí pejorativně říkali - „*stálou zradu*“, která byla příliš vlivným centrem výkonné ústřední moci. Prosazovali proti ní nezávislost jednotlivých oblastí, která byla výhodná především pro místní magnáty. Ale stejně jako patrioti, počítali i republikáni se zahraniční pomocí. Konzervativní frakce soustředěna kolem hetmana Branického, který byl velkým přítelem knížete Potěmkina a měl styky u carského dvora, počítala s ruskou podporou a věřila ve své vítězství.

Na sejmu většinou převládala myšlenka o nutnosti provedení vnitřních reforem, především zvětšení polské armády a regulování daní, ale zásluhou pruské diplomacie se celá akce hned od samého počátku proměnila ve velký zápas s Ruskem.

2. Polsko-pruská aliance z roku 1790

Podle dohody carevny a polského krále muselo být nové „spojenectví“, které bylo vyjednáno v Kanevi, ratifikováno co nejdříve na nově zvoleném sejmu. Ale toto spojenectví nebylo u polských vlastenců moc populární, čehož brilantně využil pruský vyslanec ve Varšavě Buchholz. Jménem svého panovníka předal Buchholz 13. října polské vládě nótu, v níž na jedné straně protestoval proti spojenectví Polska s Ruskem, a

---

²²⁸ LUKOWSKI, J., *Liberty's Folly. The Polish Lithuanian Commonwealth in the eighteen century, 1697-1795*, London-New York. 1991, s. 348-352.

²²⁹ Viz. první kapitola, s.

na druhé straně, nabídl Polákům pruské spojení, jímž měla být zabezpečena územní celistvost a nezávislost Polska. Současně oznámil, že Prusko se staví sympaticky k možnému zvětšení polské armády s podmínkou, že nebude použita proti Turecku.²³⁰ Najednou se tedy Polsko ocitlo v situaci, kdy si svobodně mohlo vybírat spojence. Vyvolalo to velký dojem a rozšířila se protiruská nálada. Prusko se v rekordní době stalo nejpopulárnějším „přítelem“ a „ochráncem“ Rzeczypospolité. Málokdo z Poláků ale tušil skutečné důvody, které Fridricha Viléma II. vedly k tomuto rozhodnutí. Velkou oblibu získalo pruské prohlášení především u vlastenecké strany, která chtěla využít této nabídky pruské pomoci v případě, že by Rusko překáželo reformám.²³¹

Protiruské snahy sejmu nezůstaly bez povšimnutí a Stackelberg se záhy dostavil s výhrůžnou nótou, ve které varoval, že jakékoliv změny ve společenském zřízení shledá carevna porušením spojeneckých smluv, a to zapříčiní ochlazení vztahů mezi Petrohradem a Varšavou. Na to však poslanci přes varování Poniatowského nebrali ohled. Skutečnost, že Rusko bylo právě zaneprázdněno válkou s Tureckem a nemohlo se jako v minulosti zabývat polskými záležitostmi, vedlo v polské společnosti ke klamně představné o ruské bezmocnosti.

S pocitem bezpečí a jistoty, které cítili patrioti z pruské diplomatické podpory, odpověděli dvěma nótami na výhrůžky hraběte Stackelberga. V nich vyslovili očekávání, že Kateřina II. pochopí polské snahy o zlepšení ústavy a přijme žádost, aby ruské vojsko (jeho zbývající část na Ukrajině po roce 1781) opustilo polské území.²³²

Mezitím se Prusko, které už mnohem aktivněji vyjednávalo se sejmem, snažilo protiruskou náladu ještě více rozdmýchat. Za tím účelem

---

²³⁰ LORD, H.R., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973, s. 267.

²³¹ ZIENKOWSKA, K., *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław, 1998.

²³² LEŚNODORSKI, B., *Dzieje Sejmu Czteroletniego 1788-1792. Studia historyczno-prawne*. Wrocław 1951, s. 101.

předal Buchholz v listopadu 1788 polskému sejmu novou nótu, v níž bylo uvedeno, že: „smlouvy z roku 1773 a 1775 nezakazují provádět Polákům reformy ve státním zřízení, a král pruský chápe nutnost těchto změn i přes to, že z toho mohou vzniknout vážné následky“.²³³ Tato nóta vyvolala skutečně nový výbuch nadšení u většiny poslanců a přes výstrahy, jež vyslovili Felix Potocki, biskup Massalski a tehdejší primas Poniatowski (pozdější stoupenci Targowické konfederace), se začal polský sejm, na kterém iniciativu převzali propruští patrioti, rapidně sbližovat s Pruskem. Reformátoři se najednou cítili jako vítězové a počínali si dál, jakoby žádné carevny již nebylo. Obrat, který proběhl na sejmu, zvýšil napětí a nestabilitu v Polsku. Král Stanisław II. a jeho stoupenci se obávali vypuknutí nové občanské války, která by zmařila všechny úspěchy, dosažené za posledních dvacet let.

Snahy pruských diplomatů směřovaly k tomu, aby se vztahy mezi Polskem a Ruskem staly co nejvíce nepřátelské. Skutečným cílem Fridricha Viléma II. bylo zrychlit napětí v Polsku a zopakovat tak situaci, jež se udála v letech 1768-1772. Tehdy nepokoje a občanská válka posloužily Hohenzollernům jako záminka anexe částí polského území. Teď chtěli situaci napodobit. Úspěchem pruského vyslance bylo to, že se podařilo vytvořit vlivnou propruskou stranu a získat tím pozornost polské veřejnosti. V dalších zasedáních přesvědčili Prusové sejm, aby požádal Rusko o stáhnutí jejich jednotek z Polského království. Doufali, že Rusko se proti tomu bude vzpírat a Poláci budou muset požádat o pomoc pruskou armádu, kterou později bude velice těžko vytlačit pryč.²³⁴

Také prušští diplomaté spoléhali na to, že v samém Petrohradě existuje vlivná skupina lidí, kteří jsou stoupenci dialogu s Pruskem. Byli to dočasný milenec carevny Mamonov, ministři Osterman a Šuvalov, velkokníže Pavel

---

²³³ MÜLLER, A., Konec samostatnosti polské a pokusy o její obnovení, Praha 1906, 123-125.

²³⁴ LUKOWSKI, J., The Partitions of Poland. 1772, 1793, 1795, London-New York 1999, s. 176.

a především kníže Potěmkin, který po dobytí Očakova přijel v té době (únor-květen 1789) do hlavního ruského města. Po setkání s pruským vyslancem, mu sdělil své přesvědčení, že „by bylo bývalo lepší rozdělit celé Polsko již během jeho prvního dělení ale to se ještě dá provést, jestli o to Prusové mají o zájem“.²³⁵

Carevna ale nedůvěřovala Prusku a stála na svém - raději válku s Pruskem než rozdělení Polska.²³⁶ Po dlouhém přesvědčování rakouským vyslancem v Petrohradě Cobenzlem, který nechtěl, aby Vídeň válčila na obou stranách, rozhodla se ruská panovnice stáhnout své jednotky z polské části Ukrajiny (květen 1789).²³⁷ Tímto krokem bylo zamezeno rusko-pruské válce a to pravděpodobně nakrátko odsunulo druhé dělení Polska.

Velice zřídka můžeme najít v historii evropské diplomacie tak obrovské rozpory, jaké existovaly mezi tajnými instrukcemi pruským diplomatům, a oficiálními sliby, které putovaly do Varšavy. S tak komplikovanými cíli pruské politiky v Polsku si Buchholz už nemohl poradit, proto mu byl na pomoc poslán markýz Lucchesini (1751-1825), který zanedlouho nastoupil na jeho místo.²³⁸ Italský šlechtic Girolamo Lucchesini, bývalý učitel Fridricha Viléma II., mistr diplomatických intrik, byl skutečným spoluvůrcem politiky hohenzollernského dvora vůči Polsku. Byl natolik obratný, že dokázal rychle proniknout do polského prostředí a získat si důvěru polských pánů.

Pruské pokusy vyprovokovat Rusko, aby vystoupilo proti Polsku, se nezdařily. Jediným úspěchem pruské politiky v Polsku bylo to, že vznikla

---

²³⁵ LORD, c. d., s. 179.

²³⁶ MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherina the Great*, London 1981, s. 445.

²³⁷ Rakouskému vyslanci Cobenzlovi se podařilo zachytit několik dopisu Hertzberga, ve kterých pruský ministr zahraničí psal, že berlínský dvůr je připraven najít takové instrumenty, aby v Polsku vypukla anarchie, což se dá použít jako záminka. Doufal, že pruská armáda bude v Polsku už v červenci. Cobenzl proto přesvědčil Kateřinu II., že to nejlepší jak se postavit proti plánům Pruska, je v tichosti vyvést ruskou armádu z Polska a tím odvrátit chaos. LORD, c. d., s. 178.

²³⁸ Girolamo Lucchesini (1751-1825)- markýz, narozený ve městě Lucca. V roce 1778 přijel do Berlína, kde začala jeho kariéra diplomata. V roce 1788 byl jmenován vyslancem do Varšavy, kde i přesvědčil sejm i nutnosti prusko-polského spojení. Byl známý svým protirakouským postojům. CEGIELSKI, T., KADZIELA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990, 197-203.

početná propruská strana, která se spíše chtěla věnovat vnitřním reformám a posílit zemi zevnitř, což si Berlín příliš nepřál. Pokud Prusové nechtěli ztratit svůj vliv ve Varšavě, museli pozměnit svůj postoj vůči Polsku. Lucchesini začal diskrétně angažovat ve prospěch Poláků, zdůvodňuje to tím, že to bude velice prospěšné pro Prusko. Vděční Poláci pak pomohou Berlínu bojovat proti Rakousku, a to na druhou stranu oslabí Rusko, které předtím bylo jediným pánem v Polsku. Naopak Hertzberg byl velice skeptický vůči polskému válečnému umění, a obával se uskutečnění politických cílů patriotů.²³⁹

První zmínky o záměru spojení s Polskem se objevují v pruské diplomatické korespondenci už na konci roku 1788. Již v prosinci toho roku o něm začal mluvit markýz Lucchesini s polským králem. Pruský diplomat pomýšlel získat od Polska smlouvou Gdaňsk a Toruň, přistoupil proto na menší ústupky. Jeho prostřednictvím dal Berlín souhlas, aby polská vláda v Prusku zakoupila 30 000 ručnic. Začal také slibovat Polákům, že s pomocí Pruska může Rzeczpospolita získat zpět Halič, buď cestou diplomatickou nebo dokonce pomocí zbraní.²⁴⁰

K samotným jednáním však ještě dlouho nedošlo. Prusové spíše vyčkávali, doufaje, že se ještě mohou dohodnout s Petrohradem. Pruští politikové byli přesvědčeni, že vypuknutí Francouzské revoluce a vznik vnitřního napětí v Rakousku, nahrává interesům hohenzollernské monarchie. Situace vylučovala Francii jako potenciálního spojence Rakouska a možná také i Ruska, a to oslabovalo Habsburky a tím i jejich východního spojence.

K jednáním došlo až na konci roku 1789, kdy po velkých vítězstvích Rusů nad Turky, začalo Prusko vyjednávat o spojení s Konstantinopolí a v Berlíně definitivně pohasly naděje na blízké dorozumění s Ruskem

---

²³⁹ Tamtéž, s. 204-205.

²⁴⁰ LUKOWSKI, J., *Liberty's Folly. The Polish Lithuanian Commonwealth in the eighteenth century, 1697-1795*, London-New York. 1991, s. 271.

(pomocí rozdělení Polska). Král polský, považovaný za stoupence Ruska, se pod tlakem Stackelberga bránil proti prusko-polskému spojení.²⁴¹ Kvůli velkému ohlasu a podpoře této otázky u polské veřejnosti, musel však ustoupit a dokonce nakonec uznal výhody právě tohoto spojení. Jedním z nejožehavějších problémů budoucího spojení nebylo pouze odstoupení Gdaňská a Toruně, o němž věděli jenom zasvěcení, ale také obchodní problémy. Stanislavu Poniatowskému šlo o stabilizování obchodních vztahů mezi dvěma královstvími, doufal, že za pomoci Velké Británie Prusko ustoupí především v celní politice, a naléhal na podepsání obou traktátů (politického a obchodního) současně.²⁴²

V lednu 1790 přijel do Varšavy Lucchesini s novými instrukcemi. Za dobrovolné odstoupení Gdaňska a Toruně nabízel přímo spolek na „výboj“ a „odboj“ a snížení cla na Visle o polovinu. Vlastenecká strana sice souhlasila s odstoupením pomořanských měst, ale obávala se, že nezíská většinu na sněmu. Podle polských šlechticů, především podle její konzervativní části, to přece znamenalo nové dělení Polska, akceptované samými Poláky. Pruské podmínky o podepsání spojení dokonce nikdy nebyly oficiálně předloženy na plenárním zasedání sejmu. Hertzberg byl velice zklamaný touto polskou „tvrdohlavostí“, ale Fridrich Vilém II. se ve shodě s konečnými návrhy Lucchesiniho, rozhodl v jednáních pokračovat a co nejrychleji podepsat alianci s Polskem. Pokud šlo o obchodní otázky a o územní „odškodnění“ (pro Prusko Gdaňsk a Toruň, pro Polsko Halič), řešení těchto otázek bylo odloženo na vhodnější chvíli.²⁴³

---

²⁴¹ Největší překážky podepsání této alianční smlouvy však kladl právě Stanislaw August Poniatowski. Polský král byl přesvědčený, že osvobození jeho státu od útlaku muže přijít pouze z ruské strany. K tomu ještě napomáhal ruský vyslanec Stackelberg, který neustále přesvědčoval krále, že Rusko odpustí Polsku všechno, kromě spojení s Pruskem. LORD, c. d., s. 237.

²⁴² ZIENKOWSKA, K., Stanislaw August Poniatowski, Wrocław, 1998, s. 366.

²⁴³ LUKOWSKI, J., Liberty's Folly. The Polish Lithuanian Commonwealth in the eighteen century, 1697-1795, London-New York. 1991, s. 297.

Zdálo se, že válka s Rakouskem bezprostředně hrozí, proto sněmovní poslanci po velkých debatách, když se oficiálně nabízela pouze vojenská aliance (Prusové to ale chápaly jako de facto souhlas s odstoupením území), uzavřeli na konci března 1790 polsko-pruský spolek. Traktát zaručoval oboustrannou garanci nedělitelnosti dvou států s klausulí o možné dobrovolné dohodě v této záležitosti. Předvídal také vzájemnou vojenskou pomoc v případě útoku kterékoliv strany. Poláci měli dát k dispozici 8000 mužů jízdy a stejný počet pěšáků. Prusko jízdu o 4000 a pěchotu o 14 000 mužích. Výhodou pro Polsko byl také 6. článek traktátu, který se týkal tzv. *bona officia* Pruska – v podstatě šlo zase o válečnou pomoc ze strany Pruska v případě, že nějaký stát se bude vměšovat do vnitřních záležitostí Rzeczypolite.²⁴⁴ Šlo především o Rusku, které podle smluv z let 1768 a 1775 bylo garantem tzv. kardinálních práv, a pravděpodobně po válce s Tureckem by obrátilo svou pozornost zpět na Polsko.

Podepsání této aliance podpořil britský předseda William Pitt. ml. Viděl v tom především nástroj nastolení rovnováhy sil ve východní Evropě a zastavení ruské expanze. Jen tato aliance netrvala dlouho.

Když polský sejm v letě schválil zásadu nedělitelnosti polského státu, padla tím reálná možnost polsko-pruské spolupráce a sama smlouva s Pruskem, které se mezitím smířilo s Rakouskem v Reichenbachu, ztratila veškerý význam. Vedla jen k tomu, že Poláci v následujícím kritickém období zůstali v naprosté mezinárodní izolaci a druhé dělení jejich státu se stalo nevyhnutelným.²⁴⁵

---

²⁴⁴ CEGIELSKI, T., KADZIĘLA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990., s. 196.

²⁴⁵ LEŚNODORSKI, B., *Dzieje Sejmu Czteroletniego 1788-1792*. *Studia historyczno-prawne*. Wrocław 1951, s.156.

3. Vnitřní reformy v Polsku a ústava 3. května

Reformy, které navrhovala různá politická seskupení, byly velice rozdílné a občas velice těžko uskutečnitelné. Hlavními otázkami, které vznikly už před zasedáními sejmu, byly vojenské reformy (zvětšení armády), zřízení nové centralizované vlády a vytvoření dědičné monarchie, přijetí nové ústavy a vytvoření vlastní zahraniční politiky.²⁴⁶

Myšlenka o zvýšení stavu vojska v Polsku byla velice populární. Dokonce si potřebu této reformy uvědomovali i mnozí jedinci z konzervativních šlechtických kruhů, protože se tím pro šlechtickou mládež otevírala možnost určité životní kariéry. Dne 20. října 1788 schválili polští poslanci s velkým nadšením a aklamací návrh Michala Wałeského, aby byla zřízená polská armáda čítající 100 000 mužů. Jenomže po přijetí tohoto důležitého zákona, na kterém závisela další existence Polska, se objevil problém jak tento zákon vlastně uvést do praxe. Otázky odvodu branců a finančních opatření na udržování rozsáhlé armády nemohl sejm řešit rychle. Jakmile totiž dospěly věci k hmotným obětem, bylo po nadšení, protože polská šlechta stejně nerada platila daně, jako se nerada zbavovala robotníků.²⁴⁷

Vedle toho zorganizoval ruský vyslanec, který nebyl zainteresovaný na zvětšení polské armády, mezi poslanci a senátory svou vlastní skupinu, která protahovala jednání sejmu planými vlasteneckými deklamacemi. Silnou podporu také našel Stackelberg i ve svém osobním protivníku hetmanovi Xaveru Branickém, který nechtěl ztratit svou vládu nad polskou armádou. Výsledkem jednání Branického a jeho stoupenců byly měsíce

---

²⁴⁶ K tomu ještě patřila hospodářská reforma, především centralizace a reforma daňového systému. V roce 1789 sejm schválil sbírat tzv. almužnu tj. 5 % důchodu z duchovních statku a 10 % ze šlechtických. Také byla vytvořena zvláštní Komise, která i měla řídit centralizovaně tento proces. ZAŠKILŃAK, L., KRYKUN, M., *Istoriija Polšči*, Lviv 2002, s. 240.

²⁴⁷ MÜLLER, A., *Konec samostatnosti polské a pokusy o její obnovení*, Praha 1906, s. 178.

trvající debaty o tom, jaké příjmy mají mít budoucí generálové, nebo jaké knoflíky, výložky a řemení mají mít pluky, jež nakonec nikdy zřízeny nebyly.²⁴⁸ Hetman dokonce šel tak daleko, že prosazoval místo pěších pluků, formovaných podle moderních evropských vzorů, domácí jezdecko, u šlechty sice oblíbené a pro ni existenčně výhodné, ale z hlediska vojenského však příliš nákladné a svou palební silou málo účinné. Pro Branického a jiné konzervativní magnáty bylo ovšem rozhodující, že tyto oddíly mohli považovat za vhodný prostředek pro prosazování vlastních sobeckých zájmů. Naopak plebejská pěchota a dělostřelectvo byly označovány za nástroj panovnického absolutismu. Také žádal aby nebyli přijímáni do polské armády cizí důstojníci, bez nichž se ale nedala rychle zformovat armáda.²⁴⁹

Ani po roce nebyl sejm schopen dokončit organizaci armády, nakonec snížil její počet do 65 000 mužů, což se ve skutečnosti také nikdy nestalo. Slabost polské armády byla zřejmá, a záborové velmoci z ní neměly valné obavy.

Paralelně s tím, jak „republikáni“ zdržovali vyřešení problému armády, zaútočili „patrioti“ na válečný departament *Stálé rady*, který kontrolovali proruští hetmani. V rámci sejmu byla zřízena nová válečná komise a pod její kontrolu přešly všechny válečné síly Rzeczypolité. Postupně byl také zrušen i departament zahraničních věcí a jeho úkoly převzala sejmová Deputace pro zahraniční věci. Již 10. prosince 1788 schválil sejm návrh na jmenování polských vyslanců k cizím dvorům, předtím bylo Polsko zastupováno ruskými vyslanci. Koncem ledna 1789 byla definitivně, přes odpor královské strany, zrušena Stálá rada, symbol

---

²⁴⁸ LUKOWSKI, J., *Liberty's Folly. The Polish Lithuanian Commonwealth in the eighteenth century, 1697-1795*, London-New York. 1991, s.365-374.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 372.

ruského vlivu v Polsku. V podstatě vláda přešla do rukou sejmu a jejích neaktivnějších členů – „patriotů“.²⁵⁰

Vypuknutí Francouzské revoluce v letě 1789 povzbudilo vlasteneckou stranu, která začala pomýšlet na mnohem radikálnější ústavní změny, než jaké původně chtěla provést. Z iniciativy Hugo Kołłątaja a městského prezidenta (starosta) Staré Varšavy Jana Deckerta se v listopadu 1789 uskutečnil sjezd zástupců 141 měst, který vyslovil kategorický požadavek účasti na politickém životě země.²⁵¹ Tento sjezd vypracoval pamětní spis, v němž od sněmu žádal nejen obnovení starých privilegií měst, jako bylo například vysílání vlastních poslanců do sněmu, ale udělení osobní nedotknutelnosti měšťanům, získání práva k nabytí statků, stejně jako povolení zvláštní sněmovny. Tento krok, připomínající rázné vystupování třetího stavu ve Francii, vzbudil mezi konzervativci ve sněmovně ohromné pobouření. Teprve po dlouhých debatách se podařilo vlastencům, jako byli Ignacy Potocki, J. U. Niemcewicz a jiní, prosadit zákon o městech, který řadu klíčových požadavků měšťanských elit kodifikoval.

Spolu s tím, jak se rýsovalo připuštění měšťanstva do politické reprezentace státu, z ní měla být naopak vytlačena nemajetná drobná šlechta, která bývala při volbách na sejmících povolným nástrojem magnátů. To mělo nejen podlomit mocenskou základnu magnátů, ale i omezit politický vliv početné, nevypočitatelné šlechtické „holoty“, která byla známá svým úzkým horizontem a neochotou něco měnit ve své „sarmatské republice“.²⁵²

Během léta a částečně i podzimu 1790 se sejm zabýval nejvíce změnou ústavy a sice v první řadě otázkou zavedení dědičné monarchie. Kandidátů na polský trůn byl velký počet, mezi něj například patřili -

---

²⁵⁰ LEŚNODORSKI, B., *Dzieje Sejmu Czteroletniego 1788-1792. Studia historyczno-prawne*. Wrocław 1951, s. 243.

²⁵¹ Ulicemi Varšavy prošlo kolem 100 tisíc představitelů měst, kteří měli na sobě černé oblečení (dostali název tzv. černá procese), a předali Stanisławu Poniatowskiemu své požadavky. Vedl je prezident staré Varšavy Dekert. Získali pravo vlastní nedotknutelnosti, účast na sejmech. ZAŠKILŃAK, L., KRYKUN, M., *Istorija Polšči*, Lviv 2002, s. 240.

²⁵² ROSTWOROWSKI, *Hospodarka Polski v XVIII wieku*, Kraków 1977, s. 67.

synovec polského krále Josef Poniatowski, britský kandidát vévoda z Yorku, vévoda Brunšvický aj. Také král švédský Gustav III. si přesvědčil sám sebe, že chce být polským králem a podněcoval proto svého vyslance ve Varšavě, ať rozšíří tuto ideu mezi polskou šlechtou.²⁵³ Dokonce nechyběl ani pruský kandidát, princ Ludvík, mladší syn Fridricha Viléma II., s jehož případnou kandidaturou ale pruští ministři nesouhlasili. Nakonec se v Polsku přiklonili k saské kandidatuře Fridricha Augusta, který ale váhal a bez větších záruk záborových mocností odkládal svoji odpověď.

Po řešení této záležitosti bylo po tuhých debatách schváleno prodloužení konfедераčního sejmu a také prodloužení platnosti poslaneckých mandátů (pouze 67 poslanců bylo zvoleno nově), protože zůstávalo ještě mnoho dalších zákonů, které bylo nutně schválit a zbývalo málo času na jejich úplatnění. S jistotou se dalo očekávat, že Rusko ihned po skončení rusko-turecké války začne opět zasahovat v Polsku.

Primární otázkou zůstávalo co nejrychlejší přijetí nové ústavy, bez které si Polsko nemohlo ubránit svojí nezávislost. Za tímto účelem vznikl v prosinci 1790 tajný spolek, jenž si vytkl za úkol, vypracovat novou ústavu a získat pro ní v tajnosti většinu poslanců. Autory tohoto plánu byli Ignacy Potocki, Hugo Kołłątaj, Stanisaw Małachowski, k nim se pak přidali i jiní.²⁵⁴ Důležitou podmínkou pro úspěšné uskutečnění tohoto projektu bylo získání polského krále pro něj a to se v plné míře podařilo pomocí králova tajemníka, italského kapucína Piattoliho, vzdělaného a politický vyškoleného muže. V jeho kabinetě v palaci Radziwiłłowých se konaly porady poslanců a senátorů se Stanisławem Augustem, jenž sem přicházel potají v průvodu hluchoněmého pažete.²⁵⁵ Když počet zasvěcených a získaných vzrostl tak, že bylo možno pomýšlet na schválení tohoto zákona,

---

²⁵³ ZIENKOWSKA, K., Stanislaw August Poniatowski, Wroclaw, 1998, s. 377.

²⁵⁴ Kromě výše přecíslených patřili k tomuto spolku ještě J. U. Niemczewicz, Tadeáš Mostowski, Josef Weissenhof a Jan Sniadecki, MÜLLER, A., Konec samostatnosti polské a pokusy o její obnovení, Praha 1906., s. 109.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 109-110

bylo ustanoveno, aby návrh na změnu ústavy byl podán po velikonočních prázdninách a sice 5. května 1791, při čemž se s tím počítalo, že někteří odpůrci nebudou ve Varšavě přítomni. Celý projekt měl pak být schválen jako jeden dokument, bez diskuse o jednotlivých člancích. Naděje, že se náskok před protivníky dá zatajit, se nepotvrdily. Stanislaw Poniatowski, který se nezbytně nutně cítil zavázány vůči Rusku, informoval o tomto projektu korunního kancléře Jacka Malachowského, bratra Stanisława Malachowského. Ten však jako stoupenec konzervativního tábora a odpůrce nové ústavy věc prozradil novému ruskému vyslanci Michailu Bulgakovovi,²⁵⁶ nastoupil místo hraběte Stackelberga do Varšavské rezidence v dubnu 1790. Na té výměně trval především Potěmkin, který soudil, že Stackelberg nebyl dost obratný a rozhodný, což způsobilo v Polsku revoluci.

Bulhakov vyslal na všechny strany kurýry, aby varovali všechny proruské a informovali je o zasedání 5. května. Král, který se o tom dozvěděl, naléhal na urychlené přijetí ústavy. Což vedlo k urychlení o dva dny.

Dne 3. května 1791 za nátlaku pouličních demonstrací a pod ochranou vojska, kterému velel králův synovec kníže Josef Poniatowský, byla vyhlášena nová ústava. Jednání probíhala ve velice napjatém ovzduší, argumentováno bylo dokonce i hrozbou dalšího rozdělení země, jež může být účinně odvráceno jen základní přestavbou státního zřízení. Přes velký odpor konzervativních zástupců byla pak konstituce přijata a hned vyhlášena. Spolu s vyhlášením ústavy bylo přijato usnesení, které již vycházelo z její platnosti a jakýkoliv pokus o zrušení prohlašovalo za čin nepřátelský vůči vlasti.

Rzeczpospolita se stávala dědičnou monarchií, vycházející z principu dělby moci. Po smrti Stanislava Augusta Poniatowského měla nastoupit

---

²⁵⁶ Dlouhodobě byl vyslancem v Konstantinopoli a úspěšně prosazoval tam ruské zájmy.

saská dynastie Wettinů.²⁵⁷ Král jmenoval ministry (odpovědné sejmu) a spolu s radou („stráž zákonů“) vykonával plnou výkonnou moc. Skutečným suverénem nového státu se stával vlastně sejm, považovaný za projev vůle národa. Každé dva roky se měl scházet, teď měl charakter stálého orgánu, na němž bylo zavedeno většinové hlasování a zásada *liberum veto* byla definitivně zrušena. Šlechtě byla ponechána základní stavovská privilegia, napříště však již nerozhodoval samotný původ, ale držba majetku, což vytvářelo podmínky pro rozvoj kapitalismu. Dosavadní stavovské dělení na šlechtu, měšťany a selský lid zůstávalo zachované, ale změnilo se chápání pojmu „národ“. Od teď nikoliv pouze šlechta ale všechny stavy vytvářely národ, což podle Petrohradu byl čistý „jakobinismus“.²⁵⁸ Zavedené změny měly nepochybně revoluční dosah a pro konzervativní šlechtické masy bylo obtížné je akceptovat.

Ústava ze 3. května ale byla přirozeně kompromisem, který vycházel z daných poměrů a vytvářel podmínky pro další vývoj. Tento zákon byl především namířen proti magnátské oligarchii a navenek vůči silám, jež z Polska činily stát závislý na příkazech přicházejících zvenčí.²⁵⁹

Na začátku sejmu zahraniční velmoci sledovaly události v Polsku velice skepticky a s ironickou lhostejností. V Evropě existoval názor o Polácích, že jsou „hlasití, infantilní, omezení a neschopní velkých činů“.²⁶⁰ Vzniklo přesvědčení, že tento národ se může obrodit, pokud sousední velmoci nechají tento stát jeho vlastnímu osudu.

Tehdejší politikové, pokud nenáleželi k táboru zjevných nepřátel Poláků, se vyslovovali o ústavě vesměs příznivě. Papež Pius VI., revolucionář abbé Sieyès, nejslavnější členové anglického parlamentu jako

---

²⁵⁷ Obava z Petrohradu byla asi důvodem k tomu, že saský kurfiřt vůbec nespěchal dát svůj souhlas k přijetí polské koruny. nýbrž kladl si takové podmínky, jejichž splnění na polské sejmu vůbec nezáviselo. LEŚNODORSKI, B., *Dzielo Sejmu Czteroletniego 1788-1792*, Wrocław 1951, s.53.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 72.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 94.

²⁶⁰ LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland 1772, 1793, 1795* London – New York 1999, s. 83-87.

Burke, Mac-Intosh, Fox, Volney i Tomáš Payne a pruský ministr Hertzberg, všichni, i přesto, že byli stoupci mnoha rozličných názorů a příslušníci nejrozličnějších táborů, souhlasili s tím, že tato konstituce je velkým pokrokem pro Polsko a velkým posunem dopředu v moderním evropském světě.²⁶¹

Méně příznivě byla přijala nová ústava u sousedních dvorů. Přátelsky jí uvítal jen císař Leopold II., který se také snažil, aby Prusko a Rusko dokonáný převrat uznaly, ale jeho náhlá smrt v únoru 1792 způsobila, že Poláci ztratili jediného svého stoupence za hranicemi.²⁶² Prusko Polákům do očí lichotilo a uznávalo navenek zákonitost a prospěšnost této ústavy, v zákulisí však si nepřál posílení Polska a začal přesvědčovat Petrohrad, že s tím nemá nic společného. Po neúspěšném pokusu zbrzdit ruskou expanzi na jihu (válečná a diplomatická vítězství Ruska nad Tureckem v roce 1791 se zdála být nezpochybnitelná) obrátil hohenzollernský dvůr svou pozornost na Rusko a využil později polskou ústavu jako záminku porušení spojeneckých dohod z Polskem.²⁶³

Ruská carevna Kateřina II., které změna ústavy ani úředně oznámena nebyla, čekala jen na mír s Tureckem, aby mohla obrátit svojí pozornost na Polsko. Když zprávy z Polska došly do Petrohradu, vyvolalo to velký hněv a nesouhlas carevny a jejích ministrů. Začalo se mluvit o tzv. velkých nepokojích, které Kateřina II. srovnávala s Velkou francouzskou revolucí, a vzhledem k blízkosti Ruska je považovala za mnohem nebezpečnější než události ve vzdálené Francii.²⁶⁴ Proto si co nejdříve přála nastolit pevnou rukou nový pořádek v Polsku. Nepochybné ale je, že polská ústava posloužila jako katalyzátor velkého mezinárodního napětí a narušení evropské rovnováhy sil, což uspořádalo druhé dělení a neblahý konec Polska.

---

²⁶¹ KOWECKI, J. (ed.) Konstytucja 3 maja 1791. Statut Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji, Warszawa 1791, s. 117-120.

²⁶² LEŚNODORSKI, c. d., s. 105-112.

²⁶³ Tamtéž, s. 132.

²⁶⁴ KOCÓJ, H., Wielka rewolucja francuska a Polska. Zarys stosunków dyplomatycznych polsko-francuskich w okresie Sejmu wielkiego i powstania kościuszkowskiego, Warszawa 1987, s. 54-67.

4. Targowická konfederace

Zatímco v Polsku patrioti společně s královskou stranou se snažili prosadit novou ústavu, změnila se vnitřní situace takovým způsobem, že začala vzbuzovat vážné obavy vlastenecké strany ze vzniku občanské války. Ruský vyslanec Bulgakov, který podle instrukcí carevny dosud jen pasivně sledoval polskou vnitřní situaci, razantně vystoupil na jaře 1790, kdy se už dal očekávat konec války s Tureckem.²⁶⁵ Začal nanovo formovat proruskou stranu, což nebylo o tolik obtížné, protože opozice proti dalekosáhlým ústavním změnám ve skutečnosti byla velice silná, a vyslanec nešetřil hrozbami ani přímými úplatky. Tak se podařilo Bulgakovovi získat zejména bratry Kossakowské,²⁶⁶ dále bratra maršálka Stanislava Małachowského Jacka, a také nejproslulejší konzervativce své doby – velkého korunního hetmana Xaveri Branického, polního korunního hetmana Severina Rzewuského a generála artilerie Szcześného Felixe Potockého, s nimiž měl časté tajné porady. Boj proti nové ústavě byl zahájen.

Již v červenci roku 1791 sdělil poslanec Soltyk sejmu, že „dle určitých zpráv bylo posláno do Polska 100 000 rublů na zakoupení zrádců“.²⁶⁷ Hned poté bylo prozrazeno, že „se před každým zasedáním sněmu konají tajné porady u ruského vyslance“.²⁶⁸ Nedlouho na to poslal Felix Potocki králi i sněmovnímu maršálkovi z Vídně list, v němž oznamoval, že „nechce žít v nevolnictví, prodá svoje statky a vystěhuje se do zahraničí“²⁶⁹ a nedlouho na to pak přišly zprávy, že Sewerin Rzewuski se snaží přimět císaře Leopolda II. k zakročení ve prospěch starých řádů v Polsku.²⁷⁰ Oba, když svou

---

²⁶⁵ LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland 1772, 1793, 1795* London – New York 1999, s. 94.

²⁶⁶ Livornský biskup Josefa Kossakowski, který se stal duší Targowické konfederace a Szymon Kossakowski dobře známý z dob Barské konfederace, nyní již však generál v ruských službách. LEŚNODORSKI, s. 104.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 167.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 168.

²⁶⁹ ZIENKOWSKA, s. 348.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 249-350.

diplomacii nic ve Vídni nepořídili, se odebrali do Jassů k Potěmkinovi, kterého však již nenašli mezi živými. Místo toho se tam setkali s Branickým, jenž přijel do Jassů pod záminkou dědictví po zemřelém, s ním se pak spojili a začali jednat o zachování starých pořádků v Polsku.²⁷¹

Sewerin Rzewuski, dřívější senátor, vyhnaný Ruskem z Polska a vězněný Ruskem společně s Repninem a jinými stoupenci „anarchické ústavy“, byl z této skupiny nejtvrdohlavější. Szcześny Potocki byl nesmírně bohatý magnát, zvyklý na královský způsob života, byl typickým místním „kralíkem“, nestrpěl žádná omezení své moci a nikomu se nechtěl podřizovat. Byl tvrdohlavým „sarmatem“, který chtěl obnovit v Polsku staré „volnosti“. Naopak Xaveri Branicki byl velkým dobrodruhem, posedlým kariérou, po celý svůj se ohlížel jenom na své vlastní zájmy.²⁷²

Do Jass byl poslán kníže Bezborodko, jako ruský plnomocník pro uzavření míru s Tureckem. Polští magnáti se proto setkali s Bezborodkem, s nímž se domlouvali na zrušení polské ústavy s ruskou pomocí. Polský sejm, jenž se o jednáních dozvěděl, vyzval pak Potockého a Rzewuského, aby se - vrátili do Varšavy. Ostatní neuposlechli, a byli zbavení svých hodností v polské armádě.

Pohnutky, jež tyto tři muže přivedly k tomu, aby se spikli proti své vlasti, je nutno hledat ve slabostech jejich povah a v jejich konzervativním politickém přesvědčení.

Názory na uskutečnění jejich plánu v Polsku se lišily. Například Rzewuski chtěl pozměnit ústavu tak, aby v „republice“ vládli čtyři hetmani. Potocki ale chtěl reorganizovat celou vládu a stát a vytvořit z ní „federativní republiku“.²⁷³ Kníže Bezborodko pozorně poslouchal návrhy polských oligarchů, ale nebyl nadšený z jejich plánů na budoucí vývoj polského státu.

---

²⁷¹ KALINKA, W., Sejm Czteroletni, t. 1., Warszawa 1991, s. 156-157.

²⁷² V historii Polska jsou tyto tři politikové známi jako zakladatelé Targowické konfederace. A již ve své době byli považováni za největší zrádce své vlasti. CEGIELSKI, s. 185.

²⁷³ Viz druhou kapitolu str.

Informoval carevnu, že otázkou zůstává jenom postoj Pruska a Rakouska. Podle jeho názoru „by bylo lepší odškodnit Prusko polským územím a tím natrvalo vyřešit polský problém. Podle Bezborodka, „kdyby Rusko neodškodnilo hohenzollernský dvůr, tak Prusové by mohli přijít na pomoc Polsku. Rusko si teď nemůže dovolit válku, protože je vyčerpané po turecké válce.“²⁷⁴

Ruský ministr zahraničí se obával, že pokud vyjednává s Tureckem, tak mezitím kolem carevny aktivně intrikuje opoziční klika, která podporovala plán dělení Polska. K této skupině lidí patřili mladý favorit carevny Platon Zubov, člen zahraničního kolegia A. I. Morkov a bývalý šéf kanceláře knížete Potěmkina M. P. Popov. Právě tito politikové na petrohradském dvoře prosazovali co nejrychlejší zahájení jednání s německými velmocemi o dělení Polska.²⁷⁵

Carevna ale víc důvěřovala úsudkům svého ministra zahraniční Bezborodka, který se obával Pruska, proto radil carevně, aby s invazí do Polska nespěchala.²⁷⁶ Osobní postoj Kateřiny II. vůči Polsku byl ale nekompromisní v diplomatickém vyjednávání. Například v korespondenci s evropskými panovnickými dvory, pokud se jednalo o záležitosti Polska, carevna používala většinou diktátorský styl, protože považovala polský problém za záležitost vnitřní politiky Ruského impéria.²⁷⁷

Na konci ledna 1792 Rusko oficiálně oznámilo hraběti Cobenzlovi, rakouskému vyslanci v Petrohradě, a baronu Goltzovi, jeho pruskému protějšku, svůj oficiální postoj vůči Polsku. Osterman osobně přednesl německým diplomatům návrh spolupráce všech třech mocností ve věci navrácení „šlechtických svobod“ v Polsku. Kateřina se snažila přesvědčit Rakousko a Prusko k návratu k dřívější politice udržování „anarchie“

---

²⁷⁴ LORD, c. d., s. 206.

²⁷⁵ MADARIAGA, c. d., s. 430.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 431.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 432.

v Polsku. Podle mínění carevny v Polsku by mohla vzniknout mnohem nebezpečnější revoluce než ve Francii. S tím císař Leopold II. stejně jako kancléř Kounic nesouhlasili.

Nečekaná smrt Leopolda II. 19. února 1792 ulevila Kateřině II. a zjednodušila realizaci jejího plánu. Mladý císař František II. neměl tolik talentu jako jeho strýc Josef II. a zkušeností jako jeho otec. Nástupem nového panovníka na habsburský trůn došlo k oslabení centrální moci a osmdesátiletý Kounic již neměl tolik duševních sil aby upevnil centrální moc a postupně se stával jenom formální hlavou ministerstva zahraničních věcí. Jeho žáci Philip Cobenzl a Anton Spielmann převzali řízení zahraniční politiky do svých rukou.

Spielmann začal připravovat nový plán vyřešení polské otázky pro všechny zainteresované dvory: nová ústava měla zůstat v platnosti, ale poněkud upravená s ohledem na dědické nároky Saska. Podle názoru Spielmanna, kdyby se tři německé dvory (Vídeň, Berlín a Drážďany) dohodly, tak by mohly svůj plán vnutit carevně.²⁷⁸ Ale jeho plán se nepodařilo uskutečnit především proto, že Kateřina II. vůbec nesouhlasila s ústavou 3. května a za žádných podmínek jí nechtěla tolerovat.²⁷⁹

Do Petrohradu na konci března také přišla informace z Berlína z informací, že král Fridrich Vilém II. nebude podporovat Spielmannův plán a přiklání se k ruskému projektu. Pruský král očekával od Kateřiny II., že carevna jako odměnu nabídne Prusům část polského území. Ale v Rusku na depeši nereagovali, a Prusové marně čekali na signál z Petrohradu ku společném vyřešení polské otázky. Carevna ještě nebyla připravena vzdát se celého Polska, proto samostatně začala realizovat svůj polský program, jednoduše řečeno válečné řešení problému.

---

²⁷⁸ LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland 1772, 1793, 1795* London – New York 1999, s. 145-148.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 163.

Proto aktivity Potockého, Branického a Rzewuského přišly Kateřině II. velmi vhod a pozvala je do Petrohradu, aby s nimi osobně vyjednávala. Carevnězáleželo jen na tom, aby jí polští nespokojenci požádali o pomoc sami. Sotva se tak stalo, nařídila Bulgakovovi, aby stoupencům starých poměrů přislíbil ruskou pomoc. Bulgakov odpověděl carevně, že Rusko „se může úplně spolehnout na 15 senátorů a 36 poslanců“.²⁸⁰ A zároveň zdůraznil, že „existuje skupina váhajících, která při nejmenší naději na ruský úspěch se bez meškání přidá na jejich stranu“. Dále oznamoval, že „ve Varšavě nemůže být proveden převrat, protože pozice vládnoucí strany jsou příliš silné“.²⁸¹

Ve Varšavě vzbudily tyto přípravy, o nichž informoval polský vyslanec v Petrohradě Deboliz, velké obavy a prostředky s pomocí kterých se chtělo Polsko proti nim ubránit, byly opět nedostatečné nebo zůstaly pouhým projektem na papíře. Tak například navrhoval jeden z lídrů „nového“ Polska, Ignat Potocki, vedle všeobecného vyzbrojení národa a osvobození sedláků také podpoření vzpoury běloruských rolníků proti ruské vládě, což byla velmi radikální myšlenka na tehdejší poměry v Polsku.²⁸²

V samotném Rusku dál probíhala jednání o případné „pomoci“, a bylo rozhodnuto zakročit vojensky v Polsku, bylo oznámeno ruskému velvyslanci ve Varšavě Bulgakovovi, že „mezi prvním a desátým květnem 1792 vkročí ruské vojsko do Rzeczpospolite a bude předem vytvořená nová konfederace, účelem které bude nastolit starý pořádek“.²⁸³ A již 21. května 1792 byla doručena deklarace polskému králi Stanislavu Augustovi, ve které vyčítala carevna Polákům, co vše od počátku čtyřletého sejmu oni proti ní podnikli. Poukazovala jak na pronásledování ruských poddaných, kteří ve skutečnosti jen vstoupili na polské území za „obchodním“ účelem, tak i na násilnické

---

²⁸⁰ SMOLEŃSKI, W., Ostatni rok Sejmu Wielkiego, Warszawa 1987, s. 408.

²⁸¹ MÜLLER, c. d., 108-109.

²⁸² LEŠNODORSKI, s. 213.

²⁸³ Tamtéž, s. 215.

pronásledování pravoslavného obyvatelstva, které bylo pod patronací Ruska.²⁸⁴ Dále Polsku vyčítala carevna i spojenecké vyjednávání s Tureckem namířené proti Rusku, což považovala Kateřina II. za osobní zradu.

Záhy přišly zprávy, že ruské vojsko překročilo hranice. Pod vlivem těchto událostí se sejm rozhodl na konci května odložit svojí zákonodárnou činnost a udělil králi plnou moc a jmenovat ho vrchním velitelem. Stanislaw Poniatovski prohlásil ve svém univerzálu z 30. května 1792, že „Polsko se nachází ve válečném stavu s Ruskem,“ a vyzýval národ k obraně vlasti.²⁸⁵

Také Branicki, Rzewuski a Potocki vstoupili společně s ruskou armádou na polské území (18. května) a oznámili, že dne 14. května založili v městečku Targowici na Ukrajině generální konfederaci k obnovení starého pořádku.²⁸⁶ Toto klamné tvrzení o dřívějším založení Targowické konfederace před útokem ruské armády bylo učiněno z toho důvodu, aby Rusko mohlo ukázat evropské veřejnosti, že není agresorem a vůbec nezasahuje do vnitřních záležitostí Polska a pouze vstřícně reaguje na targowickou prosbu o pomoc nastolit pořádek v polské „republice“.²⁸⁷

Generálním maršálkem této konfederace byl jmenován Felix Potocki, Rzewuski společně s Branickim působili jako jeho rádčové s velitelskými pravomocemi. Ústava ze 3. května byla označena v konfедераční listině za neplatnou a hlavním cílem konfederace bylo prohlášeno obnovení „zlaté svobody“ a navrácení k předústavnímu polskému politickému systému.

---

²⁸⁴ Konkrétně carevna poukazovala na „pronásledování ruských poddaných, kteří jen za obchodem přijeli na polské území (poz. aut.- ve skutečnosti působili jako propagátoři a agitátoři , částečně špionáž), jak prý z těchto obchodníků polští soudcové vynucovali mučením doznání, načež je na smrt odsuzovali, jak násilnický zacházeli s perejaslavským biskupem, považovaným v Petrohradě za ruského poddaného, který v té době stále zůstával ve varšavském vězení. LEŚNODORSKI, s. 221-228.

²⁸⁵ KALINKA, W., Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta, t. 2, Kraków 1981, s. 44.

²⁸⁶ Targowická konfederace v polském historickém vědomí se na další staletí stala synonymem zrady a národní katastrofy. SMOLEŃSKI, W., Konfederacja targowicka, Kraków 1903, s. 317.

²⁸⁷ Právě od Josefa Kossakowského vzešla formální prosba carevně Kateřině II. o pomoc při znovunastolení řádu a spravedlnosti SMOLEŃSKI, W., Konfederacja targowicka, Kraków 1903, S. 367-369.

5. Rusko-polská válka roku 1792

Válka započala za okolností pro Poláky velmi nepříznivých. Poláci mohli postavit jen 45 000 nezkušených, nedostatečně vyzbrojených mužů na rozdíl od Ruska, které ze svých jižních hranic přesunulo na polské východní hranice bezmála 100 000 armádu, zocelenou dlouholetými boji s Turky. Velení polské armády nebylo příliš zkušené a zaostávalo svými válečnými schopnostmi za ruským důstojnickým sborem.

Poláci mohli jen marně doufat v pomoc Pruska jako jediného válečného spojence. Když se Stanislaw Poniatowski odvážil požádat Fridricha Viléma II. o splnění spojeneckých závazků, obdržel od pruského krále zamítavý a ponižující dopis. V něm pruský panovník protestoval proti této „nereálné“ žádosti a odmítal, že by se byl zavázal k pomoci, za takových okolností, jež nastaly následkem ústavy, kterou stavovská republika přijala prý „bez jeho vědomí“ a souhlasu. Tato odpověď zbavila krále veškeré naděje a odvahy.²⁸⁸ Žádný z evropských států politicky nepodpořil Polsko, dokonce ani saský kurfiřt se neodvážil přijmout polskou korunu. Jisté sympatie pro reformisty se objevily v Anglii a ve Francii, pro nadcházející konflikt to ale nemělo velký význam.

Ruský vpád probíhal ve dvou hlavních proudech, 64 000 mužů zaútočilo pod vrchním velením generála Kutuzova na Volyň a Podolí a armáda v počtu 32 000 vojáků pod vrchním velením generála Krečetnikova na Litvu. Polské vojsko bylo rozděleno takovým způsobem, že na jihu stálo 30 000 mužů polské armády pod vrchním velením králova synovce knížete Josefa Poniatowského a na Litvě velel malému sboru vojáku v počtu 15 000 kníže Ludvík Wirtemberský. Vedle těchto sil byl vytvořen pod velením generála Arnolda Byszewského ještě pětitisícový sbor, společně s kterým měl odejít na bojiště i vrchní velitel, polský král Stanislav II.

---

²⁸⁸ PONIATOWSKI, c. d., s. 183.

Nejlepším a nejzkušenějším polským generálem této nedobudované, nedisciplinované a nevyycvičené armády byl Tadeusz Ksciuszko,²⁸⁹ který považoval toto rozdělení polských sil za špatné rozhodnutí, protože byl přesvědčený, že Poláci umístění takovýmto způsobem jsou strategicky mnohem slabší než Rusové. Jeho názory se potvrdily. Rozptýlené polské vojsko muselo před ruskou přesilou na všech stranách rychle ustupovat.

V takovéto situaci docházelo mezi Rusy a polskou armádou k častým malým střetnutím jejichž výsledkem byl neustálý ústup Poláků do vnitrozemí. Dosáhli jistého úspěchu v bitvě u Zieleńců (červen 1792), ale to byly ojedinělé případy.²⁹⁰ K větší bitvě došlo u městečka Dubienky v červenci 1792, kde se Polákům jen na krátkou dobu pod velením generálů Poniatowského, Kosciuszka a Kochowského úspěšně se dařilo zdržovat přechod Rusů přes řeku Bug. Ale početní převaha Rusů je nakonec donutila k ústupu.

Po této smutné události dostihla polskou armádu zpráva, že král Stanislav August Poniatowski přestoupil na stranu Targowické konfederace a nařídil polské armádě složit zbraně. Tato zpráva zapůsobila na armádu jako blesk z čistého nebe. I když Josef Poniatowski a jiní generálové přesvědčovali krále, že armáda je odhodlána pokračovat v boji na život a na smrt, vše bylo marné, nic se již nedalo vrátit zpět. Poté složili generálové Poniatowski, Kosciuszko, Kochowský, Mokronowski a Wielhorski svoje

---

²⁸⁹ Tadeusz Kosciuszko (1748-1817) pocházel ze staré, ale nebohaté šlechtické rodiny z území dnešního Běloruska. Vzdělání obdržel na kadetní škole ve Varšavě. Jako vynikající student byl v roce 1769 poslán za účelem dalšího vzdělání do Francie, odkud se vrátil r. 1774. Pobýval v Prusku, Itálii a studoval na vojenské akademii ve Versailles. Ve Francii byl silně ovlivněn osvícenskou filozofií. Po návratu do Polska byl jmenován kapitánem dělostřelectva a současně se stal učitelem dcer magnáta Josefa Sosnowského. Po neshodách s touto šlechtickou rodinou odjel opět do Francie a v roce 1778 se vydal na vlastní náklady do Ameriky, kde se jako dobrovolník zapojil do války amerických osad za nezávislost. Během této dlouholeté války získal bohaté vojenské zkušenosti a po jejím skončení byl povýšen na generála. Dokonce získal i americké občanství. Po návratu domů stál se záhy generálem v polské armádě. SZYNDLER, B., Powstanie kościuszkowskie 1794, s. 24-32.

²⁹⁰ Na památku vítězství u Zieleńců byl založen nejstarší polský vojenský řád Virtuti militari. Kateřina II. ho po roce 1794 zakázala, ale po roce 1807 byl zase obnoven. Je těsně spjat s historií Polska 19. století, kde byl jako symbol boje Poláků za nezávislost. ZAŠKILŃAK, L., KRYKUN, M., Istorija Polšči, Lviv 2002, s. 257.

hodnosti a velení nad armádou se ujali důstojníci Targowické konfederace.²⁹¹

Obrat v politice Stanislava Poniatowského byl způsoben několika důležitými příčinami. Polský panovník vykonával politickou činnost spojenou s přípravou a přijetím nové ústavy jen z donucení a neochotně se odklonil od Rusko v naději, že nalezne pomoc u svého nového spojence – Pruska. Skutečnost, že Prusko odmítlo splnit své závazky, způsobilo velké zklamání a vedlo krále k pokusů hledat kompromisní dohodu s carevnou. Stanisław Poniatowski však nezískal ruskou panovnici ani nabídkou polského trůnu pro jejího vnuka Konstantina. Carevna byla neústupná a nemínila se smířit s květnovou ústavou a kladla si jako podmínku, aby král přistoupil k Targowické konfederaci.²⁹²

Stanislav August Poniatowski, od přírody váhající a nesmělý, se souhlasem většiny vlády tomuto ultimátu vyhověl, a přestoupil na opačnou stranu. Mínil tím zachránit alespoň část polských reforem, což se ale nepodařilo. Moci v zemi se ujali vůdcové Targowické konfederace, kteří zrušili usnesení čtyřletého sejmu a mstili se nejrůznějšími způsoby svým politickým protivníkům. Politická situace v Rzeczpospolite byla ale vzdálená představám o stabilitě. Rusům se sice podařilo situaci v Polsku do jisté míry uklidnit, ale zdaleka to neodpovídalo jejich představám. Neviděli nadále reálnou možnost dlouhodobě udržovat Polsko pouze ve svých rukou, a tak bylo jediným východiskem podělit se o něj se svými sousedy.²⁹³

---

²⁹¹ SMOLEŃSKI, W., *Konfederacja targowicka*, Kraków 1903, S. 384.

²⁹² STEGNIJ, P. V., *Razdely Poľšy i diplomatija Jekateriny II*, Moskva 2002, s. 273.

²⁹³ LORD, H.R., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973, s. 312.

Kapitola V.

Druhé dělení Polska roku 1793

1. Sbližení Pruska a Rakouska a první protifrancouzská koalice

Pád Bastily v roce 1789 nevyvolal tak velký ohlas a rozruch na evropských dvorech, jako průběh Velké francouzské revoluce o dva roky později. Události ve Francii se mnoha současníkům nejevily významnějšími a dramatičtějšími než například situace v Rakouském Nizozemí, v Uhrách nebo v Polsku. Ve Francii zatím ještě nebyl ohrožen monarchický režim ani bezpečnost královské rodiny, proto se pozornost Evropy v letech 1789-1791 nesoustředovala jen k francouzským událostem. Pro evropské panovníky bylo důležité, že se francouzská „nákaza“ do zahraničí moc nešířila a tím pořádek v jejich státech nebyl ohrožený. Teprve neúspěšný pokus Ludvíka XVI. v červnu 1791 o útěk z Francie vyvolal příslušnou reakci a evropský zájem o francouzský problém se podstatně změnil. Panovníci skutečně pochopili vážnost situace, včetně skutečnosti, že se Ludvík XVI. stal zajatcem nového režimu a Francouzi „jsou schopni pověsit svého krále na lucerně“.²⁹⁴ Nebo jak se také vyjádřila carevna Kateřina II. „věc Ludvíka XVI je věcí všech králů“ a vyzývala k intervenci ve Francii: „Je čas jednat a chopit se zbraní“.²⁹⁵

Nejvýrazněji na situaci ve Francii reagovalo Rakousko, které bylo dynasticky spojeno s francouzským vládnoucím domem a mělo řadu spojeneckých dohod s monarchickou Francií. Otázka intervence se stala pro Habsburky nevyhnutelnou. Hrozilo vypuknutí války mezi Rakouskem a Francií, proto Vídeň, musela najít spojence. Zásah také opakovaně

---

²⁹⁴ ŠVANKMAJER, M., *Kateřina II. Lesk a bída impéria*, Praha 2001, s. 176.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 176.

zdůrazňoval i pruský král Fridrich Vilém II., který ale nebyl ale ochoten vystoupit proti Francii sám a zadarmo, protože na prvním místě v jeho zahraniční politice šlo o zisky v Polsku. Paradoxně se tak pod vlivem událostí ve Francii začaly sblížovat dva dosti nepřátelské státy.²⁹⁶

Sblížení Rakouska a Pruska ovšem nebylo snadné a jednoduché. Po ponížení v Reichenbachu, kdy Rakousko bylo donuceno vzdát se všech územních zisků z turecké války, a po skončení Očakovské krize začala zdlouhavá jednání mezi Pruskem a Rakouskem o možném spojení. Ještě na konci května 1791 do Milána, kde v té době přebýval císař Leopold II., odjel pruský vyslanec s mimořádnými pravomocemi plukovník Bischoffwerder. Podle tajných instrukcí měl pravomoc podepsat dohodu o spojení s Rakouskem, pokud císař uzavře mír s Tureckem jak stanovila reichenbašské dohody. Jednání mezi Bischoffwerderem a Leopoldem II. netrvala příliš dlouho a v důsledku francouzských událostí došlo 25. července 1791 k podepsání smlouvy o spojení. Na nesnadných jednáních, která později byla přesunuta do Vídně, byla přijata tzv. vídeňská deklarace, obsahující dohodu o společných vojenských akcích proti Francii o možném „odškodnění“ na úkor Francie. Prusku se nepodařilo odtrhnout Rakousko od Ruska, a v důsledku snah Leopolda II. se Rusko mohlo v budoucnosti také připojit k tomuto spolku. Měla být zachována celistvost a nedotknutelnost Polska pod novou Květnovou ústavou, s čímž Bischoffwerder velmi neochotně souhlasil. Pruský král nebyl proti intervenci a uvažoval o ziscích ve Francii, i přes odpor svých ministrů tuto dohodu ratifikoval. Spojení bylo skutečnou diplomatickou revolucí a bylo srovnatelné se spojením Francie a Rakouska z roku 1756.²⁹⁷

---

²⁹⁶ CEGIELSKI, T., KĄDZIELA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990, s. 268.

²⁹⁷ Pruský vyslanec Bischoffwerder překročil své pravomoci. V jeho instrukcích nebyly pokyny ohledně společných akcí proti Francii. Cílem bylo pouze odtrhnout Rakousko od Ruska a přinutit ho dodržet Reichenbašské dohody. KNJAZEVSIIJ, L. M., *Leopold II*, Moskva 1999, s. 176.

Důsledkem sblížování Vídně a Berlína byla tzv. Pilnická deklarace ze 27. srpna 1791, v níž císař a pruský král vyzvali ostatní evropské panovníky k akci na záchranu Ludvíka XVI a označili obnovení monarchického režimu za obecný zájem. Přesto i po Pilnici odkládaly obě strany ještě dlouho ozbrojenou akci, protože jejich vzájemná nedůvěra byla ještě velmi silná a nebylo dosaženo přesné dohody o příštích ziscích na úkor Francie.

Ruská carevna Kateřina II. vítala deklaraci z Pilnice a všemožně usilovala o to, aby vznikla co nejdříve protifrancouzská koalice. Plánovala, že Francouzská revoluce bude potlačena cizím přičiněním a bude odvrácena pozornost Rakouska a Pruska od Polska.²⁹⁸ Na konci roku 1791 řekla svému sekretáři Chrapovickému: „Lámu si hlavu, jak zapůsobit na vídeňský a berlínský dvůr, aby zasáhly do záležitostí ve Francii... o mnoha příčinách se nedá mluvit. Nedokončila jsem mnoho podniků a proto je zapotřebí, aby tyto dvory byly zaměstnány a nestály mně v cestě“.²⁹⁹ Právě v této době probíhala jednání s Tureckem a carevna s netrpělivostí čekala na jeho ukončení, aby mohla zasáhnout proti polským patriotům.

Leopold II. a opatrný Kounic chápali plány Kateřiny II. a také tušili, že pruský král, rychle zapomene na alianci s Polskem, a bude chtít po společné dohodě s Ruskem podruhé dělit Rzeczpospolitą. Obávali se, že při této úmluvě budou vynecháni, jestliže se zapletou do války s Francií. Alarmující zprávy z Paříže nenechávaly Rakušanům moc času na diplomatické manévry a nutily je k tomu, aby si pospíšili s uzavřením rakousko-pruské aliance. Především proto, že vznikla hrozba útoku ze strany Francie³⁰⁰ a také vzrůstalo napětí a nespokojenost v Rakouskem Nizozemí, kde hrozilo vypuknutí revoluce. K tomuto se ještě přidaly stížnosti Marie Antoinetty na nečinnost jejího císařského bratra a žádost Ludvíka XVI.

---

²⁹⁸ Dějiny diplomacie, Praha 1961, s. 362.

²⁹⁹ Tamtéž, s.362.

³⁰⁰ Girondisté v čele s Jacquesem Brissotem byli horlivými stoupenci aktivní zahraniční politiky a války s Rakouskem. Doufali, že válka probudí všeobecné vlastenectví, odpoutá masy od dalších požadovaných vnitřních reforem a vítězství upevní jejich moc. KOCÓJ, H., Francie a upadek Polski, Kraków 1976, s. 134.

v prosinci 1791 k evropským dvorům o pomoc. Nebezpečí války se přibližovalo a pokud chtěla Vídeň uzavřít válečné spojenectví s Berlínem, musela udělat vážné ústupky v otázce „odškodnění“ a především v polské otázce.

V Berlíně začala intenzivní jednání mezi Prusy a Rakušany v lednu 1792, polská otázka se stala nejožehavějším problémem. Pruští diplomaté neustále mluvili o „kompenzacích“ neboli o „odškodnění“ za válečné ztráty, které utrpí při intervenci. Prusko kromě otázky zisků usilovalo o dohodu s Rakouskem o nové polské ústavě, s níž, na rozdíl od Vídně, Berlín nesouhlasil a oficiálně chtěl v Polsku proti ní zakročit. Také z Petrohradu do Vídně přišla odpověď ohledně Polska, v níž se uvádělo, že „carevna by si přála, aby císař v této otázce nepodnikal žádné kroky, které by se mohly é otázce stát překážkou pro další společná jednání“.³⁰¹ Rakušané pochopili, že jim v polské otázce hrozí izolace v polské otázce a současně existuje vážná hrozba ze strany Francouzské revoluce, proto nezbývalo mnoho času na jednání a Habsburkové museli ustoupit. V nově aliančně dohodě mezi Pruskem a Rakouskem byl pozměněn jen jeden článek, týkající se Polska. Podle ní se oba dvory zavazovaly, že nebudou vystupovat proti jakékoliv „svobodné“ ústavě v Rzeczypospolité, ovšem květnové ústava podle Prusů „svobodnou“ nebyla. Konečně byla 7. února 1792 nová prusko-rakouská dohoda podepsána a protifrancouzská koalice „byla na světě“. Rakousko a Prusko se zavázaly, že do Francie pod společným vedením vyšlou každý 20 000 vojáků a co se týče otázky „odškodnění“, nebyla ještě definitivně vyřešena a byla odložena.³⁰²

---

³⁰¹ LORD, c. d., s. 172.

³⁰² V otázce odměny Prusko zamýšlelo anektovat Alsasko a Lotrinsko a pod záminkou „odškodnění“ za válku s Francií plánovalo vymáhat na Rusku souhlas k novému dělení Polska. Rakousko se chtělo zmocnit francouzských Flander, Artois, Pikardie až po Sommě a Bavorska nebo vyměnit Jižní Nizozemí za Bavorsko s menšími přídávky. LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland. 1772, 1793, 1795*, London-New York 1999, s. 243.

2. Polsko-bavorský plán a válka s Francií

Dne 1. března 1792 nečekaně zemřel císař Leopold II. a na trůn usedl nezkušený, ale bojovný František II., který celkově obrátil pozornost habsburské zahraniční politiky na boj s Francií a východní politika se postupně posunula na okraj zájmu. Změna zahraniční politiky také souvisela s poklesem vlivu stárnoucího kancléře Kounice a růstem vlivu Cobenzla³⁰³ a Spielmanna.

Právě v této době přišla oficiální odpověď z Petrohradu ohledně Polska. Carevna Kateřina II. informovala středoevropské velmoci o svém nesouhlasu s květnovou ústavou v Polsku a bylo zřejmé, že zvažuje útok na Polsko, aby mohla být zrušená nová ústava. Ve Vídni se už také vědělo, že pruský král Fridrich Vilém II. se přiklání k ruskému plánu vyřešení polského problému a za oplátku pruský král doufal v územní zisky v Polsku. Rakouští politikové, i když nesouhlasili s případnou rusko-polskou válkou, pokud nechtěli zůstat v izolaci, nemohli si dovolit ztratit tuto příležitost a nechat Polsko na pospas Rusku a Prusku. Vídeň si nepřála zisky v Polsku, což dobře věděli v Rusku a Prusku, a proto musela přejít na nový plán, který by úplně vyhovoval jejím zájmům.³⁰⁴

Ministr Spielmann začal rozpracovávat staronový projekt výměny Rakouského Nizozemí za Bavorsko. V Berlíně Bischoffwerder již jednání s ruským vyslancem Aloupeusem v otázce výměny Bavorska za Nizozemsko opatrně poodhalil karty v březnu 1792. Právě v této době dostal nové instrukce od svého krále, na jejich základě Prusko dávalo souhlas s touto výměnou, pokud získá území v Polsku (Gdaňsk a Toruň), přistoupí

---

³⁰³ Philipp Cobenzl (1741-1810)- hrabě, diplomat a státník Rakouska. V letech 1779-1792 byl vicekancléřem a později se stal kancléřem (1792-1793). Podporoval plán výměny Bavorsky za Jižní Nizozemí a po druhém dělení Polska byl odvolán, za neschopnost. Později odjel jako vyslanec do Paříže (1801-1805). Jeho bratranec Ludwig Cobenzl (1753-1809) byl dlouholetým vyslancem v Petrohradě (1779-1797) a právě on jednal o třetím dělení Polska. LORD, H.R., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973.

³⁰⁴ MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherina the Great*, London 1981, s. 453.

na to, aby Rakousko dostalo za jejich výměnou Nizozemí Bavorsko. Dokonce existuje názor, že polsko-bavorský plán výměny Bischoffwerder sám nenápadně podsunul rakouským diplomatům.³⁰⁵ Protože se Rusko zatím nevyjadřovalo, zpráva o odškodnění na úkor Polska byla na nějaký čas odložena. Když Habsburkové začali chápat, že zachránit polskou květnovou ústavu se nepodaří, Kounic se nevzdával a napsal do Petrohradu carevně, aby zatím nic nepodnikala proti Polsku pokud se tři východní mocnosti nedomluví. V době, kdy probíhala tato intenzivní jednání, vyhlásila Francie 20. dubna 1792 válku Rakousku.

Příliš mladý František II., který ještě nebyl zasvěcen do všech tajemství zahraniční politiky, se dychtivě snažil zahájit válku s Francií, aniž by uvažoval o jiných možných řešeních k potlačení Francouzské revoluce. Rakouský panovník také odmítl požadavek girondistického ministerstva, aby byl zrušen spolek s Pruskem a nebyla nadále poskytována podpora ozbrojeným royalistickým emigrantům, kteří připravovali tažení proti Francii.

Také v Paříži se vychýlily mísky vah ve prospěch stoupenců války, zvláště aktivní v tomto směru byl generál Dumouriez. V této době měli girondisté převahu v Národním zákonodárném shromáždění, které pod jejich vlivem slavnostně přijalo návrh Ludvíka XVI. na vypovězení války.³⁰⁶ Ze strany girondistů šlo pouze o taktický krok, jímž mělo být zabráněno okamžitému střetu s říšskými knížaty. Tento předpoklad se nenaplnil a již 21. května 1792 vyhlásilo Prusko na základě spojenecké smlouvy s Rakouskem válku Francii.

---

³⁰⁵ LORD, c. d., s. 347.

³⁰⁶ Francouzský král doufal, že pokud Francie zahájí válku s Rakouskem a Pruskem, nemůže dlouho odolávat přesile nepřátel a válku brzo prohraje, čímž bude znovu nastolena absolutní monarchie. Ale na druhé straně Girondisté byli přesvědčeni, že se národy v zemích protivníků přidají na stranu francouzských „osvoboditelů“ a odpor nepřátel se zhroutí. HARTMANN, C., Francouzští králové a císaři v novověku. Od Ludvíka XII. k Napoleonovi III. (1498-1870), Praha 2005, s.282-290.

Zpočátku postupovala koaliční armáda velmi rychle proti francouzské revoluční armádě, která nebyla schopna ihned organizovat odpor a situace ve Francii se stávala kritickou. Napětí se ještě více zvýšilo po manifestu velitele spojeneckých sil vévody brunšvického ze dne 1. srpna 1792, který požadoval záruky bezpečnosti pro královskou rodinu a hrozil zničením Paříže.

Mezitím probíhala složitá jednání mezi Pruskem, Ruskem a Rakouskem o odškodnění Berlína a Vídně za boj proti Francii. František II., po zdoluhavém přesvědčování svého ministra Spielmanna souhlasil, že Prusko bude hledat kompenzace v Polsku a Rakousko v Bavorsku v souvislosti s výměnou Rakouského Nizozemí. V červenci 1792 se sešel František II. s králem Fridrichem Vilémem II. v Mohuči, kde byl bavorsko-polský plán oficiálně přijat. Rakousko ale chtělo provést výměnu hned a domáhalo se zisku dodatečných území (Ansbach a Bayreuth), což se Berlínu příliš nelíbilo a mezi spojenci po krátké době zase došlo k vzájemné roztržce. Ruská carevna spory mezi německými velmocemi jenom vítala, protože pro ní bylo mnohem výhodnější dohodnout se v polské otázce s každým zvlášť než čekat, až spojenci společně vystoupí se svými nároky vůči Polsku, jímž by se musela Kateřina II. podřídit.³⁰⁷

Zatím na konci léta roku 1792 došlo na francouzském bojišti k obratu. Revoluční vůdcové po masakru v Paříži a uvěznění královské rodiny překonali vnitřní kritickou situaci v zemi a podstatně zlepšili morálkou armády. Jejich armáda následně porazila rakousko-pruské síly v bitvě u Valmy 20. září 1792 a o dva dny později byla Francie prohlášena za republikou. Prusové se po porážce stáhli za Rýn a nechtěli dále pokračovat ve válce pokud nedostanou své polské „odškodnění“. Rakušané, kteří zůstali osamoceni na válečném poli, šli od porážky k porážce. Francouzská vítězství kulminovala 6. listopadu ve velké bitvě u Jemappes a vzápětí

---

³⁰⁷ LORD, H.R., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973, s. 240-252.

Francouzi obsadili celé Rakouské Nizozemí. Naděje Habsburků na výměnu Jižního Nizozemska za Bavorsko zkrachovala a tím se jejich závislost na Prusku ještě zvětšila. Rovnováha sil mezi třemi východními velmocemi byla podstatně narušena, čehož využily Prusko a Rusko ve svůj prospěch.³⁰⁸

3. Nóta z Merle a prusko-ruská tajná dohoda v lednu 1793

V Prusku po porážce u Valmy došlo k podstatné vnitřně politické změně. Stoupenci spojení s Rakouskem - Bischoffwerder a Schulenburg (ministr války) ztratili prozatím vliv na pruského krále, který byl velice zklamaný z válečných neúspěchů ve Francii. Naopak přízeň Fridricha Viléma II. získali jeho adjutant Manstein a královský důvěrník Lucchesini, autoři nové zahraniční politické koncepce Pruska. Přesvědčili krále, že prozatím musí zbrzdit svůj válečný zápal, stáhnout svojí armádu z bojiště a spíše preferovat jednání s Rakouskem o předběžných „odškodněních“. Berlín byl už unavený nejasnými signály z Vídně, která pořád jenom zdržovala a komplikovala jednání o polském „odškodnění“, a spíše mluvila o poválečném vyřešení všech těchto otázek. Proto pruský král, ovlivněný svými ministry, vnutil své požadavky rakouskému vyslanci Spielmannovi v tzv. nótě z Merle³⁰⁹ 25. října 1792. Hohenzollernové dali v podstatě Habsburkům ultimátum, že Prusko nepůjde do války s Francií, pokud Rakousko nedá definitivní souhlas s jeho předběžným „odškodněním“.³¹⁰

Anton Spielmann se ocitl v těžké situaci, kterou bez dalších instrukcí z Vídně nebylo možno řešit. Rakousko bylo v podstatě přitlačeno ke zdi a nemělo mnoho prostoru pro manévrování. Spielmann dokonce začal přemýšlet o novém plánu. Protože výměna Bavorska vzhledem ke ztrátě Jižního Nizozemí bylo nereálné, připouštěl alespoň částečné získání

---

³⁰⁸ Tamtéž, s. 252-256.

³⁰⁹ Německé městečko ve kterém v té době pobýval pruský král Fridrich Vilém II.

³¹⁰ CEGIELSKI, T., KADZIELA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990, s. 247-253.

kompenzace v Polsku. Otázkou pouze zůstávalo jak rychle přesvědčit Prusko k návratu do války a také neuškodit zájmům Rakouska. Fridrich Vilém II. otevřeně neprotestoval proti polským ziskům pro Rakousko, dával přednost bavorskému plánu, měl pouze jednu podmínku aby německé státy společně přesvědčily Petrohrad tom, aby Prusko mohlo vyslat svou armádu do Polska a anektovat toto území. Pouze za těchto podmínek hodlali Prusové pokračovat ve válce.³¹¹

Vídeň nechtěla ustoupit a podřídít se pruskému ultimátu z Merle a začala hledat jiná východiska. Pohrozila Prusům, že se obrátí na Velkou Británii a zasvěti je do těchto jednání. Především proto, že britský předseda Pitt ml. byl známý odpůrce dělení Polska a mohl proti tomu zasáhnout. Tyto hrozby vyvolaly v Berlíně jenom pobouření, ale Prusko se drželo dál svého ultimata. Rakousko, které potřebovalo ještě dokončit válku s Francií, už nemělo kam dál ustoupit a konečně v listopadu 1792 souhlasilo s tím, že Prusko může předem získat část polského území jako „odškodnění“ za pokračování ve válce s Francií. Vídeň varovala Berlín, že se musí ještě dohodnout s Ruskem o rozsahu svého zisku, tajně doufajíc, že carevna se nechce s nikým dělit o Polsko nebo že se jednání s Petrohradem protáhnou. Ruská panovnice po rychlém vítězství nad Polskem nechtěla o dělení Polska ani slyšet. Ale její postoj vůči polské otázce se postupně měnil. Když byl carevně poprvé představen bavorsko-polský plán (duben 1792), tak se zachovala zdrženlivě a snažila se raději obrátit pozornost Pruska a Rakouska na hledání kompenzace na úkor Francie. Ovšem počet stoupenců dělení Polska na petrohradském dvoře rostl a dokonce i Bezborodko společně A. R. Voroncovem souhlasili s anexí. Tlak na Kateřinu II. sílil. Podle názoru jejích ministrů, Rusko sice neválčilo přímo proti Francii, ale patřilo k protirevoluční koalici a hodně jí pomáhalo (především diplomaticky a

---

³¹¹ LORD, H.R., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973, s. 256-264.

finančně), proto také zaslouží odměnu. Tuto odměnu viděla petrohradská klika v polském území. Postupně na konci léta 1792 carevna ustoupila a souhlasila s dělením Polska. Otázkou pouze bylo jak dělení uskutečnit. Ruští politikové se domnívali, že dojde k jednáním mezi třemi východními mocnostmi a zopakuje se rok 1772. Petrohrad se obrátil rychle se žádostí na Berlín a Vídeň, aby co nejrychleji poslaly své zplnomocněnce do Ruska a jednání o rozdělení Polska mohla začít.³¹²

Prusko reagovalo na žádost ihned a poslalo instrukce svému vyslanci v Petrohradě, ale Vídeň se svou odpovědí otálela a spíše zdržovala kterékoliv jednání týkající se Polska. Pruský vyslanec v Petrohradě Goltz dokonce naléhal na Rusy, aby nečekali na odpověď stále váhajícího a nejistého Rakouska a podepsali rusko-pruskou smlouvu co nejrychleji.³¹³

Změna na carském dvoře přišla v době, kdy se carevna dozvěděla o porážkách spojenců na francouzské frontě. Pro Kateřinu II. neúspěch prusko-rakouské kampaně znamenal, že si nikdo nezaslouží odškodnění a k tomu se dokonce vyjadřovala: „Zdá se mi, že z pohledu pravdivých zásad spravedlnosti, ti, kteří nesplnili svoje závazky nemusejí mít žádné právo na kompenzace“.³¹⁴ Ale v prosinci stárnoucí carevna opět změnila svůj názor. Rádcí se přesvědčili, že otázka dělení Polska, která už byla veřejným tajemstvím v diplomatických kruzích Evropy, musí být uskutečněná vzhledem k její prospěšnosti pro Ruské impérium. Jedním z jejich argumentů pro carevnu bylo, že Polsko sami neudrží, protože spojení s „targowičany“ nikdy nebude tak stabilní a tak těžce vybojovaný mír v Polsku nikdy nebude dlouhodobě životaschopný, a proto bude lepší Rzeczpospolitou rozdělit. Rozhodnutí carevny ale nejvíce ovlivnily dva

---

³¹² Petrohradská klika se obávala, že carevna změní svůj názor vůči dělení Polska, a proto raději rychle informovala pruské a rakouské vyslance o souhlasu polského dělení. Doufali, že když začnou samotná jednání, carevna už nebude mít takovou možnost obrátit tento proces zpět. LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland. 1772, 1793, 1795*, London-New York 1999, s. 215.

³¹³ LORD, H.R., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973, s. 264-267.

³¹⁴ CEGIELSKI, T., KADZIELA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990., s. 265.

faktory. Za prvé, že pruský král Fridrich Vilém II. bez polských „odškodnění“ může přestat válčit s revoluční Francií, což si Kateřina II. vůbec nepřála, a za druhé, že tato „nejokázalejší“ anexe je pro Ruské impérium tou nejlepší šancí výrazně zvětšit své území a přiblížit se k Evropě jakou kdy Rusko mohlo provést.³¹⁵

Pro Rusko bylo mnohem výhodnější jednat o dělení Polska pouze Pruskem. V Petrohradě mysleli, že Berlín nebude proti příliš velkým požadavkům Rusů na polské území, na rozdíl od Vídně, která by se mohla proti jejich „hrabivým“ nárokům postavit (Habsburkově totiž nechtěli příliš zvětšovat území pruského státu a také si nepřáli mít společné hranice s Ruskem v Haliči). Proto carevna přesvědčovala Vídeň, aby raději nehledala kompenzace v Polsku a zůstala u svého dřívějšího plánu výměny Bavorska, které jí Rusko společně s Pruskem slibují definitivně zaručit, a také se bude snažit přesvědčit Prusko, aby zůstalo v koalici a dále pokračovalo ve válce proti Francii. V této situaci bylo rozhodnuto rychle jednat pouze o Prusy Petrohrad se obával, že se Vídeň může vzdát svého úsilí získat Bavorsko a hledat odškodnění v Polsku.³¹⁶

Ve druhé polovině prosince 1792 carevna konečně informovala pruského vyslance Goltze, že souhlasí s tím, aby Prusko vyslalo svou armádu do Polska a anektovalo takový podíl, který oni považují za správný a který celkově kompenzuje jejich válečné ztráty. Dohodli se, že podepíší tajnou smlouvu, pokud Prusko bude souhlasit s nárokovanými požadavky carevny. Berlín, i když byl hodně překvapen velikostí ruských záborů, neváhal a také zvětšil svůj podíl v Polsku.

---

³¹⁵ Dopis A. Markova k vyslanci S. R. Voroncovovi 19. listopadu 1792, MOTTAZ, E., Korespondencja dotycząca rozbiórów Polski, Warszawa 1901, s. 142-145.

³¹⁶ Ruští diplomati při porovnávání svých „odškodnění“ přesvědčovaly Rakušany, že jejich bavorský podíl mnohem větší a výhodnější, než ta jejich v Polsku. LORD, H.R., Drugi rozbiór Polski, Warszawa 1973, s. 283-289.

Dne 23. ledna 1793 byla podepsaná v Petrohradě tajná dohoda mezi Pruskem a Ruskem o druhém dělení Polska podobná smlouvě z roku 1772, která ale byla motivovaná domnělým ohrožením všeobecného klidu ze strany polského „jakobínství“. Prusko, kromě požadovaného Gdaňska a Toruně, obsadilo ještě vojvodství Poznaňské, Hnězdenské, Kališské, Sieradzské, Inowrocławské, Brestsko-kujawské, Plocké, dále pak Dobrzyňské a část Mazowska – celkem 58 000 km² s obyvatelstvem přes 1 milion. Carské Rusko získalo při druhém dělení vojvodství Kyjevské, Braclavské, Podolské a části vojvodství Volyňského, Brestskolitevského, Nowogrodského, Minského a Vilenského. Šlo tedy o většinu Ukrajiny a Běloruska, což znamenalo rozsáhlou oblast v rozloze asi 250 000 km² s obyvatelstvem přes 3 miliony.

Rakousko tentokrát vyšlo naprázdno a jeho diplomatická porážka byla naprostá. Ostatně o tom svědčila i skutečnost, že Vídeň byla o samotném dělení oficiálně informována až v březnu 1793 a musela se spokojit s neurčitým příslibem podpory případného získání Bavorska.³¹⁷

4. Sejm v Grodnu z roku 1793 a ratifikace druhého dělení Polska

V listopadu 1792, kdy carevna po neúspěších koaliční armády ve Francii zase začala váhat s dělením Polska, do Petrohradu přijeli vyslanci Targowické konfederace, především tři známí vůdcové – Branicki, Potocki a Rzewuski. Jejich cílem bylo dojednat s carevnou novou spojeneckou smlouvu mezi Ruskem a Polskem. Nekonečné hádky a spory mezi nimi byly jedním z důvodů, který přiměl Kateřinu II. opustit Poláky a dokončit jednání s Pruskem.³¹⁸ Představitelé Targowické konfederace se ještě nacházeli

---

³¹⁷ STEGNIJ, P. V., *Razdely Polšy i diplomatija Jekateriny II*, Moskva 2002, s. 287-295.

³¹⁸ Tamtéž, s. 304.

v hlavním městě Ruska, když carevna za jejich zady podepsala s pruským zplnomocněncem Goltzem dohodnuto druhé dělení Polska.

Dne 16. ledna 1793 pruský vyslanec ve Varšavě Buchholtz informoval vedení Targowické konfederace (její sídlo se na konci roku 1792 pod tlakem Petrohradu přeneslo do běloruského města Grodno, dále od francouzské „zkázy“ a blíže k ruským hranicím), že pruské vojsko vkročilo do Polska. Jako zaminka k tomuto činu posloužilo tvrzení, že „duch francouzského demokratismu a názory ukrutné sekty jakobínů se začínají šířit v polském království.“³¹⁹

Reakce Targowičanů byla rozpačitá a nejistá. Námitky konfederace, že má dostatek vojenské síly na zamezení všem jakobínským podnikům a poukazování na pomoc ruského vojska zůstaly bez účinku. Pruská armáda vtáhla do země, zmocnila se Poznaně, dobyla přes odpor měšťanů koncem ledna Toruň a jiná města v severozápadním Polsku. Vystrašení vůdcové konfederace se obrátili na nově jmenovaného zplnomocněnce Ruska barona Jakuba Sievers, který jako zástupce carevny, „ochránkyně“ Targowičanů, by měl jako první poskytnout pomoc. Sievers ale odjel rychle z Grodna do Varšavy aniž dal jakoukoli odpověď a Poláci se žádné pomoci nedočkali.³²⁰

Země se nacházela v nezáviděníhodném stavu. Polské vojsko bylo rozděleno mezi ruskými oddíly tak, že na nějaký odpor nebylo ani pomyslení. Pokus konfederátů nějak se proti Prusku vojensky bránit, byl na rozkaz Sieverse odvolán a Polákům jenom zbývalo doufat na velkomyslnost „matušky“ Kateřiny II. a zabezpečovat všechny obyvatele, aby „nevčasným bouřením se neuspíšili záhubu republiky“.³²¹ Informace o novém dělení Polska se mezi polskou šlechtou šířila jako blesk a počet emigrantů, nespokojených a rozčarovaných, se jen zvyšoval.

---

³¹⁹ LEŚNODORSKI, B., Polscy jakobini. Karta z dziejów insurekci 1794., Warszawa 1960, s. 37.

³²⁰ MÜLLER, A., Konec samostatnosti polské a pokusy o její obnovení, Praha 1906, s.132.

³²¹ Tamtéž, s. 133.

Vůdcové Targowické konfederace, zaskočení vývojem událostí, podali demisi a odjeli do emigrace. Branicki se vůbec v Polsku neukázal a Potocki sice odjel z ruského hlavního města do Polska, ale pouze proto, aby se dále zabýval svými osobními záležitostmi.³²² Rzewuski, jediný, který se vrátil do Grodna a pobýval tam až do června 1793 rychle ztratil veškerou autoritu a dále již v polských záležitostech nehrál žádnou významnější roli. Nepatrný vliv si udrželi pouze nejradikálnější proruští stoupenci – bratři Kossakowski, Simon a Josef, Michal Wałęwski a Anton Pułaski, naprosto závislí na vůli barona Sieverse a zdráhající se uvěřit ve „zradu“ Ruska.³²³

Mezinárodní situace nedávala v těchto letech Polsku žádnou šanci. Ani ze strany Velké Británie, na níž tajně spoléhal Stanislav August. Od doby, kdy Francie dobyla Jižní Nizozemí, se Londýn postupně sblížoval s protifrancouzskou koalicí a 25. března dokonce podepsal spojeneckou dohodu s Ruskem. Polsko se pro Pitta ml. ocitlo na periférii zájmu přesto, že v zemi existoval proti dělení Polska poměrně velký odpor.

Příliš toho neslibovalo Polsku ani Rakousko. Habsburkové přes svou komplikovanou diplomacii zůstali bez jakéhokoli „odškodnění“. František II. obvinil ze „všech chyb“ své nejbližší rádce - vicekancléře Philippa von Cobenzla a hlavního stoupence výměny Rakouského Nizozemí za Bavorsko Antona Spielmanna, kteří byli zbaveni všech vládních povinností a museli odejít do ústraní. Novým kormidelníkem rakouské zahraniční politiky se stal Johann Amadeus von Thugut,³²⁴ který se snažil napravit omyly svých předchůdců a zajistit Habsburkům nějaké územní zisky. Baron von Thugut se chybně domníval, že pokud chce Vídeň udržet Prusko co nejdéle

---

³²² Kateřina II. při audienci v květnu 1793 řekla Potockému, že „Vaši vlastní jest Rusko“, a den na to mu poslala stejnokroj ruského generála s příslušným diplomem. Obdarovaný magnát pak ještě doporučil svým krajanům poslušnost vůči carevně jako jedinou možnost ke spáse. MÜLLER, s.134.

³²³ LEŚNODORSKI, B., Polscy jakobini. Karta z dziejów insurekci 1794., Warszawa 1960, s. 42.

³²⁴ Johann Amadeus von Thugut (1736-1818)- baron, rakouský diplomat a později kancléř (1793-1800). Působil jako vyslanec v Osmanské říši a roku 1775 vyjednal pro Habsburky Bukovinu. V letech 1780-1783 byl velvyslancem ve Varšavě, poté v Itálii. V době svého předsednictví podporoval válku s revoluční Francií.

v protifrancouzské koalici, musí se Rakousko snažit získat pro něj „odškodnění“ v Polsku.

Navenek rakouský ministr zahraničí proti petrohradské dohodě moc neprotestoval, ale chtěl aspoň ze začátku ovlivnit velikost těchto územních záborů. Především se snažil zmenšit ruský a pruský podíl, protože Vídeň si nepřála mít společné hranice s Ruskem v Haliči a přílišné posílení Pruska. Kateřina II. společně s pruským králem na to ale reagovala velmi ostře a pohrozila vystoupením z koalice, načež Vídeň musela od svých pokusů ustoupit. Dalším záměrem kancléře Thuguta bylo přímo se připojit k petrohradské smlouvě, což si ani Prusko ani Rusko nepřálo. Petrohrad a Berlín odpovídaly Rakousku velice vyhybavě, čekající na ratifikaci této smlouvy v Polsku. Naděje Thuguta, že Rusko a Prusko sami nad Polskem zvítězit nedokážou a povolají na pomoc Rakousko, se nepotvrdily, a proto se prozatím musel vzdát svého záměru získat v Polsku vlastní podíl a odložit jej na vhodnější dobu.³²⁵

Na začátku dubna přijel do Grodna nejprve ruský vyslanec Sievers, za ním pak pruský vyslanec Buchholtz a konečně po marném odporu také polský král Stanislav August, který měl tak obrovské dluhy (32 milionů zl.), že byl přímo odkázán na milosrdenství ruského představitele v Polsku.³²⁶ Dne 9. dubna 1793 zástupci Ruska a Pruska oficiálně vyhlásili další rozdělení Polska a požádali Poláky, nebo jim spíše nařídili, svolat sejm, který musí dodatečně tuto dohodu schválit. Sievers se obrátil se na Michala Walewského, jenž byl v nepřítomnosti maršálka Potockého náčelníkem korunní konfederace, aby svolal sejm. Walewski byl jedním z předáků Barské konfederace a na Čtyřletém sejmu se zasazoval o zrušení Stálé rady a zachování „šlechtických svobod“. Když teď viděl, že všechno směřuje k novému dělení Polska důrazně se proti tomu postavil a dokonce vybízel

---

³²⁵ LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland. 1772, 1793, 1795*, London-New York 1999, s. 178.

³²⁶ ZIENKOWSKA, K., *Stanislav August Poniatowski*, Wrocław, 1998, s. 372.

k odporu i samotného krále. Poněvadž se svolání sejmu vzpírala i frakce Kossakovských, maršálské berly se za velký úplatek ujal Antonin Pulawski. Zpět byla také povolána Stálá rada, která měla podle Sieverse přinutit většinovým hlasováním Stanislava Poniatowského svolat sejm. Dne 6. května podepsal polský král „se slzami v očích“ universál, v němž svolával sejmíky a velký konfедераční sejm na 17. července. Aby se snad do nastávajícího sněmu nedostali patrioti a jiní odpůrci, zbavila konfederace celé kategorie svých politických protivníků volebního práva.³²⁷

Sejmíky pracovaly pod přísnou kontrolou ruského a pruského vyslance a za „asistence“ ruské armády, aby se do sejmu dostali pouze „správní lidé“. Poláci velice neochotně a zdlouhavě volili, ale s ještě větší nelibostí a zdráháním byli voleni do tohoto sejmu. Nakonec brutální ruský nátlak a úplatky přiměly svolat poslední sejm polské „republiky“, který se konečně sešel 17. července. Celá řada vojvodství, a sice těch, jež Prusko a Rusko odtrhly od Polska, nebyla vůbec zastoupena a chyběli také skoro všichni senátoři-biskupové, jinak účastníci každého sejmu. Maršálkem byl zvolen korunní číšník Stanislav Bieliński, málo známý polský poslanec, který byl již dlouhodobě závislý na ruských subsidiích. Všech poslanců bylo 120, senátorů pouze 12. Tento sejm se podle počtu poslanců spíše podobal nějakému sejmíku jednoho z vojvodství Rzeczypolitě. Sněmovní zasedání začala ve znamení hrubého násilí a zastrašování. Sievers dokonce zatýkal nevhodné odpůrce, jeho činnost se velice podobala Repninovi, který činil v letech 1767-1768 totéž a používal stejné prostředky, aby sejm podřídil své vůli.³²⁸

K překvapení celé Evropy a záborových mocností se polští vyslanci urputně a houževnatě bránili ruskému a pruskému nátlaku ratifikovat tuto dohodu. Sievers, který ze začátku doufal, že již do konce května splní

---

³²⁷ SMOLEŃSKI, W., *Konfederacja targowicka*, Kraków 1903, s. 132.

³²⁸ Tamtéž, s. 142.

očekávání ruské carevny, byl neméně překvapen sice marným ale dlouhotrvajícím polským odporem.³²⁹

Dne 20. června přečetli Sievers a Buchholtz poslancům své nóty, jimiž přinutili sejm zvolit zvláštní delegaci, která by musela projednat se záborovými mocnostmi smlouvy o dělení a pak je předložit ke schválení sejmů. Odpor a pobouření vůči Prusku, „hanebnému zrádci“, byl tak velký, že se dokonce proti zvolení těchto delegací postavil i sám král. Stanislav August a politikové kolem něj souhlasili vyjednávat pouze s Petrohradem v naději, že se snad po uspokojení Ruska podaří uniknout pruské anexi, nebo pokud to nepůjde, tak se pokusit zmenšit pruský podíl.³³⁰ Sievers neustoupil a povolal do města ruské oddíly, zatknul pět opozičních poslanců, sekvestroval královské důchody a statky litevského hetmana Ogińského a litevského maršálka Tyszkiewiczze, kteří podněcovali sejm k „nepořádku“ a k jakobínskému jednání. Z Petrohradu přicházely k Sieversovi nespokojené signály, že polský problém řeší věci příliš zdlouhavě. Konečně rozlícený ruský vyslanec s pomocí nových zatýkání a brutality zastrašil poslance natolik, že byla dohoda s Ruskem 17. srpna ratifikována.

Jednání s Pruskem však byla mnohem komplikovanější, dokonce hrozilo, že ani ruské zastrašování nebude stačit, aby přinutilo Poláky souhlasit s pruskou dohodou. Problematické bylo pro Prusy také to, že Buchholz neměl v Grodnu vlastní vojenské síly ani vlivnou propruskou stranu, proto byl v této záležitosti závislý na Rusku. Pouze po zásahu Sieverse a po ujišťování bratrů Kossakowských, že carevna pomůže Polákům proti Prusům, rozhodl sejm zplnomocnit delegaci k vyjednávání s Pruskem o obchodních záležitostech. Ve dnech 19. až 24. srpna trvala napínavá zasedání s Buchholzem, který ve snaze rychle přesvědčit Poláky, jim začal vyhrožovat, že pokud neratifikují dohodu o pruském podílu,

---

³²⁹ STEGNIJ, P. V., *Razdely Polšy i diplomatija Jekateriny II*, Moskva 2002, s. 2002.

³³⁰ CEGIELSKI, T., KADZIELA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990, s. 269.

armáda Fridricha Viléma II. postoupí dál do vnitrozemí a připojí ke své říši nová území, nepředpokládaná lednovou smlouvou. Avšak konfederáty slepě věřící v Rusko nepodlehli a obrátili se pro pomoc k baronu Sieversovi.³³¹

Ruský vyslanec zaujal dvojakou pozici, na jedné straně musel podporovat Prusko, vzhledem k rusko-pruským dohodám tykajícím se válečného konfliktu s Francií, na druhé straně podporoval i Poláky jako spojence Petrohradu. Nakonec částečně podpořil Poláky, kteří po Prusku žádali několik „dodatků“, aby Prusové stáhli armádu z polského území, které prý bylo anektováno navíc. Pozici Sieverse nejlépe charakterizoval sám Buchholtz, který psal 25. srpna 1793 do Berlína, že „Rusko využívá příležitosti spletité situace, v jaké se nachází náš dvůr a nutí nás, abychom draze zaplatili za dohodu o postoupení území (...).“³³² Na Sieversův tlak ustoupil pruský zástupce Polákům (šlo o několik desítek kilometrů v západním Polsku) a dne 2. září tento dokument Poláci podepsali. Buchholtz se jej ale zdráhal podepsat, neboť se tato dohoda podstatně lišila od té, jež byla původně sjednána v Berlíně, a tak raději požádal Berlín o další instrukce. Reakce Pruska však byla ostrá a nekompromisní. Fridrich Vilém II. žádal o ratifikaci dohody v původní verzi, bez žádných „dodatků“.³³³ Politici z Petrohradu, uvědomující si nekompromisní postoj berlínského kabinetu v této otázce, zaslali Sieversovi nové instrukce, aby pomohl Prusům co nejrychleji podepsat dohodu. Polské naděje usmlouvat pro sebe s pomocí Ruska menší ústupky byly marné.

Po těchto instrukcích Sievers znovu zastrašil konfederáty. Začal tvrdit, že jak spojenecká rusko-polská dohoda, tak i obchodní smlouva s Pruskem, budou podepsány pouze tehdy, když sejm ratifikuje postoupení svého území Prusku. K posílení svých slov ještě učinil několik praktických kroků. Oznámil totiž, že pod zamínkou chystaného útoku na králův život

---

³³¹ LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland. 1772, 1793, 1795*, London-New York 1999, s. 203.

³³² MÜLLER, A., *Konec samostatnosti polské a pokusy o její obnovení*, Praha 1906, s. 146.

³³³ LORD, H.R., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973, s. 356.

„dá sněmovnu zevně i uvnitř obsadit vojskem, jehož velitel generál Rautenfeld zaujme místo vedle krále, a že poslanci, u kterých bude při prohlídce šatů nalezena zbraň, budou odsouzení za pokus o královraždu“. Dále prohlásil, že „nikomu nebude dovoleno ve sněmovně hnout se z místa, ale každému bude ponechána úplná volnost slova“. V podstatě šlo o to, že nikdo neodejde dokud nebude pruská smlouva schválena. Paralelně s tím zatkl ještě čtyři nejhouževnatější odpůrce dohody s Pruskem³³⁴ a nejpodivnější zasedání v historii Polska dne 23. září 1793 začalo. Čas ubíhal za trapné nečinnosti a hlubokého ticha, zatímco se ruští vojáci tlačili do zasedací síně. Hodiny za hodinami mýjely, aniž by kdokoli promluvil. Konečně se ve čtyři hodiny ráno otázal maršálek sejmu Bieliński, souhlasí-li poslanci se smlouvou o postoupení území Prusku. Když pak nikdo neodpovídal, označil to jako jednomyslný souhlas a prohlásil pruskopolskou dohodu za schválenou. Konečně byla ratifikace dohod o druhém dělení Polska u konce a Rusko se zaměřilo na vnitřní záležitosti Polska a především také na podepsání spojenecké rusko-polské dohody.

Nyní začal sejm jednat o nové ústavě, kterou už před tím vypracovali baron Sievers s Fridrichem Moszyńským a Ludvíkem Tyszkiewiczem. Kateřina II., jež očekávala, že Targowičané jako fanatičtí stoupenci „šlechtické republiky“ budou stále protestovat proti udělení jakékoliv moci králi, nařídila svému vyslanci ve Varšavě, aby zrušil targowickou konfederaci a zřídil novou, poslušnější, na základě grodněnských poslanců. Dne 15. září byla zřízena konfederace grodněnská, která přijala novou ústavu, kde byly staré „šlechtické svobody“ sice zachovány, ale zůstala též i některá usnesení čtyřletého sejmu: práva měst, rozšířené pravomoci krále (právo veta v kardinálních právech). Byla také nově jmenována Stálá rada.

---

³³⁴ Sievers dal zatknout Szydłowského, Krasnodembského, Mikorského a Skarzyńského a deportovat je z města.

Vrcholem grodněnského sejmu byla ale rusko-polská spojenecká smlouva z 23. listopadu 1793, která ze zbytku Rzeczpospolité učinila de facto ruský protektorát – v zemi zůstaly ruské oddíly, Rusové měli pod kontrolou její armádu (byla zmenšená na 15 000 vojáků) a zahraniční politiku. Polsko, které ztratilo téměř polovinu svého původního území a zbytek království měl rozlohu pouze 212 000 km² s obyvatelstvem v počtu asi 4 miliony lidí, podepsáním této smlouvy již vlastně přestávalo být samostatným státem.³³⁵ Avšak ve Varšavě, Vilně, Grodně, v polské emigraci a ve vojenských jednotkách začala vznikat mocná střediska nespokojenosti, ve kterých početné skupiny vlastenců již nemohly souhlasit s takovým stavem věci a začaly připravovat nový odpor neboli povstání. Nové povstání se však od těch dřívějších podstatně lišilo.

---

³³⁵ CEGIELSKI, T., KĄDZIELA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990, s. 283.

Kapitola VI.

Finis Poloniae

1. Polská emigrace a příprava povstání v Polsku

Druhé dělení Polska bylo pro zemi naprostou katastrofou, nejenom politickou, ale i hospodářskou. Vnitřní a zahraniční obchodní kontakty byly rozervané, zkrachovaly banky, většina černozemně půdy, hlavní zdroj polské pokladny, se ocitla v zahraničí (Ukrajina, Velkopolsko a Litva). Zemi tak v blízké budoucnosti hrozil naprostý krach. Každodenní obtíže, nedostatek a stoupající drahota vytvářely příznivou půdu pro agitaci radikálů v řadách drobného měšťanstva a chudiny, zvláště ve Varšavě. V zemi narůstala velká nespokojenost a pobouření, které pociťovali nejenom privilegované vrstvy aristokracie ale také i města a rolnický stav. Konzervativní šlechta, vždy se tolik obávající panovnického absolutismu, měla teď příležitost poznat absolutní vládu. Vládu ovšem cizí, poněvadž žádná ze tří mocností nebyla ochotna na svých obsazených územích nadále tolerovat „zlaté svobody“, které šlechta tak urputně hájila.³³⁶

Mnozí začali chápat, že mocné sousedy se pravděpodobně nezastaví na učiněném dělení a budou pokračovat dále, což hrozí Polsku naprostým zničením. Pro záchranu státu bylo třeba svrhnout vládnoucí proruský režim ve Varšavě a zřídit novou vládu, která by zemi vyvedla z katastrofy. Jelikož se v Polsku nacházela ruská armáda, jediná cesta která zbývala pro záchranu vlasti, bylo ozbrojené povstání.

I v podmínkách všeobecné kontroly po druhém dělení Polska se podstatná část opozičního, reformního a protiruského hnutí zcela vymykala kontrole ruského vyslance Sieversa a jeho vojska. Prakticky záhy po

---

³³⁶ LEŚNODORSKI, B., *Polscy jakobini. Karta z dziejów insurekci 1794.*, Warszawa 1960, s. 54.

vítězství Targowické konfederace a druhém dělení Polska se rozvinula silná opoziční agitace v emigraci a rozsáhlá konspirativní činnost doma. Významnou roli v přípravě povstání a při uvedení Tadeusze Kościuszka do čela povstání sehrála právě polská emigrace, která se nacházela v saském Lipsku a Drážďanech.³³⁷ V čele těchto vlastenců v emigraci stáli čelní stoupenci květnové ústavy a zastánci dalších reforem, především magnát Ignacy Potocki, radikál Hugo Kołłątaj a velmi respektovaný generál Tadeusz Kościuszko.

Stejně jako i v době Barské konfederace, přikládali emigranti mezinárodní situaci velký význam a proto upínali většinou nepřiměřené naděje k vnější pomoci. Na prahu povstání se sondovaly postoje Pruska a velkými nadějemi především Rakouska, dlouho před povstáním se však pozornost upínala zejména k revoluční Francii. Plynulo to také přirozeně z politické konstelace v Evropě: Francie se nacházela v konfliktu s řadou evropských států včetně nenáviděného Pruska. Rzeczpospolita se tu nabízela jako možný spojenec v pruském a obecně říšském (německém) týlu, který může vázat velkou část protifrancouzských sil, a zároveň šířit francouzské revoluční ideje do východní Evropy.³³⁸

Po počátečních nadějích v možnost kompromisu s ruskou mocí (léta 1792-1793) se polská emigrace rychle obrátila k přípravě povstalecké akce a ke spolupráci s Francií (především po velkých vítězstvích Francouzů na konci roku 1792), což zapříčinilo postupnou radikalizaci velké části reformních a povstaleckých představitelů.³³⁹ Dokonce se šířily ideje likvidace monarchie a stavovství. S podobnými plány vyslali polští patrioti Tadeusze Kościuszka z Lipska do Francie, ale jeho vyjednávání nakonec nevedla k očekávanému úspěchu. Francouzský ministr zahraničí girondista Lebrun odbyl polského vyslance pouze neurčitými sliby peněžní podpory a vojenské pomoci

---

³³⁷ ŘEZŇÍK, M., *Za naši i vaši svobodu. Století polských povstání (1794-1864)*, Praha 2006, s. 90.

³³⁸ ŘEZŇÍK, M., *Za naši i vaši svobodu. Století polských povstání (1794-1864)*, Praha 2006, s. 97.

³³⁹ KOCÓJ, H., *Francie a upadek Polski*, Kraków 1976, s. 139.

(turecké), ale ke kontrélním opatřením ve prospěch připravovaného povstání se nedostalo. Také poselství Ignacyho Potockého k rakouskému ministru zahraničí Thugutovi v roce 1793 mělo stejný nulový výsledek.³⁴⁰ Zbývalo spolehnout se pouze na vlastní síly.

Vedle lipské a drážďanské emigrace měla zásadní význam také i domácí konspirace, která se naplno rozběhla ještě v roce 1792 a pokračovala během a pod dojmem druhého dělení Polska a jednání sejmu v Grodnu. Centrální úloha připadla varšavským spiklencům, v jejímž čele stanul velkopolský šlechtic a jeden z tvůrců Květnové ústavy Ingacy Działyński. Neméně důležitou byla konspirace i na Litvě, především v jejích hlavním městě Vilnisu, kde dvorní maršálek a významný aktér Velkého sejmu, Stanislav Sołtan udržoval kontakt s Lipskem. Ve Varšavě a Vilně se na tajných schůzkách vedle šlechty objevovali nejen členové městské rady a příslušníci inteligence, ale také i představitelé významných vesnic. Tajná konspirace se však vedle Varšavy a Litvy rozbíhala také v Krakově a jinde, zejména však v době probíhajícího sejmu v Grodnu, kde se tehdy shromáždila velká skupina odpůrců Targowické konfederace. Tato krakovská skupina se přímo podílela na přípravě k odporu. Zároveň věnovala pozornost politickým událostem v Grodnu a sledovala aktivity stoupenců Targowice, kteří měli být později obviněni z vlastizrady. Konečným podnětem k dlouho připravovanému výbuchu povstání se stala plánovaná početní redukce polského vojska.³⁴¹

2. Výbuch Kościuszkovského povstání v březnu 1794 a jeho průběh

Nový ruský vyslanec a současně i velitel ruského vojska v Polsku, generál Igelström, který nahradil Sieverse na konci roku 1793, začal

---

³⁴⁰ Tamtéž, s. 144.

³⁴¹ Se zmenšením polské armády řada šlechticů by tak ztratila naději na uplatnění v armádě, jež patřila k nejzákladnějším prostředkům seberealizace a zajištění přiměřeného životního stylu.

připravovat redukci polské armády na 15 000 mužů, která podle něj měla být uskutečněna do 15. března 1794. Rozkaz, který dal Stálé radě, byl neodvolatelný, ale jezdecká brigáda generála Antonia Madaliňského prohlásila, že „se nedá odzbrojit, dokud neobdrží zadržovaný dvouměsíční žold“.³⁴² Vlastně neuposlechnutí rozkazu této brigády i dalo podnět k povstání, které započalo, když Madaliński odtáhl 12. března z Ostrołęky do Krakova se svými jezdeckými oddíly. Carská posádka pod velením generála Bagrajeva, které bylo nařízeno potrestat „vzbouřence“, vytáhla vzbouřené brigádě z města Pultuska vstříc a toho využil Kościuszko, který byl informován o nastávajících událostech. Dne 23. března 1794 vyhlásil na krakovském náměstí povstání proti Rusku pod heslem „volnost, územní celistvost a nezávislost“ a jako všeobecně uznávaný vojevůdce byl jmenován diktátorem a vrchním velitelem všech polských vojsk. Jeho proklamace nenavazovala přímo na Květnovou ústavu a nezmiňovala se také vůbec o králi, kterého vrchní velitel později ignoroval. Kościuszko také dostal právo jmenovat členy do Nejvyšší národní rady (povstalecká vláda), která se měla zabývat správou země a obstarávat prostředky na válku. Jako výkonný orgán pro Krakovské vojvodství byla zřízená pořádková komise, jež měla opatřit nutný počet vojenských sil. Tyto byly zatím vskutku slabé – totiž 4 000 řadových vojáků, doplněných o 2 000 kosinierzů, odvedenců z řad selského lidu.³⁴³ Kościuszko, který se opíral o americké a francouzské vzory, věřil, že prohlášením obecné mobilizace (od 18 do 28 let) postaví stotisícovou armádu. Na jeho vyzvání k „válce s Moskaly na život a smrt“ se ale selské masy, žijící po staletí v nedůvěře k pánům, nepřidaly. Lid skutečně neprojevoval jednoznačnou ochotu k boji a považoval ho za šlechtickou záležitost.

---

³⁴² MÜLLER, A., Konec samostatnosti polské a pokusy o její obnovení, Praha 1906, s. 144.

³⁴³ Dne 28. března nařídil Kościuszko ozbrojit vesnické obyvatelstvo narovnanými kosami (budoucí kosinierzi) a také zabezpečoval rolníky, že vláda o ně bude pečovat. Zaváděl velké úlevy roboty a zbavoval rodiny těch, kteří stáli pod vojenským praporem, povinnosti k robotě na celý čas vojenské služby. ŘEZNÍK, M., Za naši a vaši svobodu. Století polských povstání (1794-1864), Praha 2006, s. 91.

Vrchní velitel dokázal ale s pomocí svého vojenského talentu využít i těchto málo sil, aby s nimi zvítězil 4. dubna u Raclawic nad 7 000 ruskou armádou, pod vedením generálů Denisova a Tormansova. Tento v podstatě dílčí úspěch měl mimořádný morální význam pro další průběh povstání.

Vzápětí se k němu přidaly polské posádky na Lublinsku a 17. dubna sama Varšava, kde propuklo velké povstání. Urputných bojů se účastnil zejména řemeslnické cechy vedené populárním ševcovským mistrem, Janem Kilińským. K nim se připojily polské oddíly i přes odpor některých vyšších důstojníků. Ruské patroly byly hnány ulicemi Varšavy a ti, kteří neunikli davu, byli pobiti. Polovina ze 7 000 mužů ruské posádky zahynula a ostatní, spolu s ruským vyslancem Igelströmem uprchli z města. Spolu s nimi prchali i „přátelé Ruska“, ale ne všem se podařilo uniknout. Biskup Kossakowski, hetmani Ożarowski a Józef Zaniela spolu s maršálkem targowické konfederace Josefem Ankiewiczem byli pověšeni. Obětí lidové nenávistí se stal i biskup Massalski. Bratr krále, primas Michal Poniatowski, spáchal sebevraždu dříve, než se ho mohl dav zmocnit.³⁴⁴

Dne 16. dubna, tedy v době, kdy povstání mělo stále ještě lokální charakter, se k němu přidala část litevského vojska a samo Vilno padlo do rukou povstalců několik dní po událostech ve Varšavě. Velení se tu ujal plukovník Jakub Jasiński, rozhodný radikál, který začal hon na vlastizrádce, na účastníky targowické a grodenské konfederace. Zřídil na Litvě po francouzském vzoru tzv. Výbor veřejného blaha,. Když se vilenský hetman Simon Kossakowski snažil uniknout z města, byl dopaden a urychleně oběšen.³⁴⁵

Radikální „jakobínské“ vlivy se projevíly právě nejvíce ve Varšavě a Vilně, kde docházelo k veřejnému krvavému zúčtování s lidmi

---

³⁴⁴ SZYNDLER, B., Powstanie kosciuszki 1794, Warszawa 1992, s. 158.

³⁴⁵ Dne 25. dubna zřídil Jasiński ve Vilně prozatímní vládu a vedle jiných úřadů také nový trestní soud, který generála Simona Kossakowského bez meškání odsoudil k smrti a ještě téhož dne dal oběsit. SZYNDLER, B., Powstanie kosciuszki 1794, Warszawa 1992, s. 167.

kompromitovanými úzkou spoluprací s Rusy a vedením Targowické konfederace. Proti radikálnímu křídlu tzv. jakobínů se postavili umírnění. Zneklidnění nekontrolovaným hnutím davů, prosadili v dohodě s králem na místo prezidenta varšavského magistrátu Ignacyho Zakrzewského, energického organizátora povstalecké správy, ale přitom rozhodného zastávce mírných metod. A podobně se podařilo vytlačit z vůdčích pozic levici i v Litvě. Vnitřní situace v řadách povstalců byla složitá a Kościuszko se pohyboval mezi radikály a umírněnými představiteli povstání, ve snaze o získání široké společenské podpory a zapojení venkovských mas do povstaleckých akcí. Počátkem května vydal dekret o zrušení nevolnictví, právu poddaných na držbu půdy a snížení robot, čímž vyvolal Kościuszka odpor velké části šlechty, která odmítala realizaci těchto opatření.³⁴⁶

Velmi brzy se však dostavily vojenské neúspěchy povstalců, zvláště když proti nim vojensky vystoupilo i Prusko. Aktivity emigrační diplomacie, která se snažila předejít vojenskému zásahu Pruska a Rakouska a omezit celý konflikt na boj pouze s Ruskem, nebyly úspěšné. Jejich naděje, že obě země jsou zaměstnány konfliktem s Francií a nebudou mít čas na polské záležitosti, se nepotvrdily. Rakousko, obávající se ruských a pruských zisků v případě své další neúčasti (a tedy i možnosti, že by se po druhém i třetí dělení stalo pouze rusko-pruskou záležitostí), porušilo svou neutralitu.³⁴⁷ Rakouské vojsko překročilo hranici v červnu směrem k Lublinu pod záminkou pokojné okupace, načež rakouský vyslanec de Caché 3. července odjel z Varšavy. Poláci se tvářili, jako by rakouskou okupaci nepovažovali za nepřátelský čin a proto neposílali v tu stranu žádného vojáka. Dne 5. června utrpěl Kościuszko od Prusů porážku u Szczekocin, a musel proto ustoupit směrem k Varšavě a nepřátelé mezi tím obsadili Lublinsko (Rakousko) a Krakov (Prusko). Prusové se snažili

---

³⁴⁶ SZYNDLER, B., *Powstanie kosciuszkowskie 1794*, Warszawa 1992, 174.

³⁴⁷ LORD, H. R., *The Third Partitím of Poland*, in: *The Slavonic Review*, 3, 9, 1925 s. 481-498.

obsazením vzdáleného Krakova, předejít možné akci Rakouska a vytvořit tím výhodný stav pro případ jednání o územním rozdělení Polska.

Vojenské neúspěchy vyvolaly další bouře v hlavním městě, které ani Kościuszko ani Národní rada nedokázali uspokojit. „Rozlícený dav vtrhl do varšavského vězení násilím a vyrval odtud osoby, jenž činil odpovědné za druhé dělení Polska, pověsil je venku na šibenicích hned v noci postavených“.³⁴⁸ Radikálové publikovali kompromitující údaje z písemností zabavených po útěku carského vyslance, a mezi těmi, kdo byli veřejně usvědčováni, nechyběl ani sám král Stanislav August, který se obával v této době, že zopakuje osud Ludvíka XVI.

Od července do září hájil Tadeusz Kościuszko úspěšně Varšavu proti carskému a pruskému vojsku. Úspěch především proto, že mezi Petrohradem a Berlínem existovalo velké napětí a nedůvěra. Obě strany se snažily dobýt Varšavu vlastními silami, aby později připojily toto město k vlastní říši nebo si alespoň vylepšily pozice při jednání o třetím dělení. Povstání ve Velkopolsku v druhé polovině srpna přinutilo Prusko stáhnout se a město tak bylo na krátkou dobu zbaveno obležení. Celková situace se tím příliš nezlepšila, spíše se dále komplikovala, protože roztržštěné polské síly musely bojovat současně na několika frontách.

Především se zásadně změnila ruská pozice na východě a jihovýchodě. Petrohrad byl nyní ujištěn, že se nemusí obávat válečného konfliktu s Tureckem, v nějž povstalci doufali. Rusko tak mohlo tak uvolnit část vojenských sil na Ukrajině, především však svého nejlepšího vojevůdce Alexandra Vasiljeviče Suvorova, jenž dobyl svoji slávu nejen ve válkách proti Osmanské říši, ale také rychlými pohyby a tvrdými údery při likvidaci Barské konfederace. Jeho nynější vyslání do Polska bylo zřetelným

---

³⁴⁸ MÜLLER, A., Konec samostatnosti polské a pokusy o její obnovení, Praha 1906, s. 158.

signálem, že Petrohrad je znepokojený dlouhým odporem povstalců a hodlá válku rázným postupem ukončit.³⁴⁹

Dne 9. října 1794 v bitvě u Maciejowic utrpěly polské oddíly od Suvorova katastrofální porážku, jejich vrchní velitel Kościuszko padl do zajetí. Morální dojem tohoto faktu znamenal pro povstání zlomový bod, a to z hlediska vojenského, tak i politického. Po Maciejowicích se rozšířily mezi povstalce nálady, že bez Kościuszka je další boj předem ztracen a „vlast zahubena“.

Nejvyšší rada se rozhodla pokračovat dále v odporu a na místo Kościuszkovo byl jmenován Tomasz Wawrzecki, sice přijatelný všem stranickým seskupením, ale málo schopný vojevůdce. Vojenské velení za něj vykonával generál Józef Zajaczek, jehož poslaní nebylo záviděním hodné, protože se k Varšavě pomalu blížily armády Ruska, Rakouska a Pruska. Když se pak Suvorov po krvavé řeži zmocnil varšavského předměstí Pragy,³⁵⁰ zahájil Stanislav August Poniatowski jednání o kapitulaci, která byla následně podepsaná 8. listopadu. Do konce roku 1794 bylo povstání rozdraceno, již nic nemohlo zabránit konečné zkáze Polska.

3. Diplomatická jednání záborových velmocí v roce 1794

Diplomatická jednání o třetím dělení Polska probíhala téměř od začátku povstání. Značnou aktivitu vyvíjelo především Rakousko, jenž ve druhém dělení bylo vynecháno a tím zůstalo vlastně neodškodněno. Ještě v době jednání Grodenského sejmku (srpen-září 1793) došlo k velké roztržce

---

³⁴⁹ SZYNDLER, B., Powstanie kosciuszkowskie 1794, Warszawa 1992, s. 179.

³⁵⁰ Dne 4. listopadu 1794 24 000 ruských vojáků dobylo Pragu, kterou hájilo necelých 14 000 vojáků a 5 000 měšťanů pod velením generálů: Zajaczka, Jabłonowského a Jasińskiego. V Praze ruští kozáci na rozkaz Suvorova „Dity, pohulejte sobi“, zahájili bezlitosné plenění a divoké vyvražďování obyvatel. Při tomto masakru zahynulo přes 13 000 lidí, další tři tisíce se utopily ve Visle nebo zemřely na následky zranění. Lidé, kterým se podařilo dostat přes řeku, svými svědectvími výrazně přispěli k rozšíření hrůzy a beznaděje mezi obyvateli Varšavy. ŘEZNIK, M., Za naši i vaši svobodu. Století polských povstání (1794-1864), Praha 2006, s. 137.

mezi Rakouskem a Pruskem. Především proto, že pro Berlín nebyl plán výměny Bavorska za Jižní Nizozemí moc vítaný. Prusové věděli, že Rakousko by se tím příliš posílilo své pozice v říši a obecně ve střední Evropě, proto v zákulisí se proti tomu stavěli a doufali, že Velká Británie, tento projekt nepodpoří. Navenek s tím však museli souhlasit, protože byli vázáni petrohradskou dohodou. Mnohem horší pro Hohenzollerny byla představa, že se Rakousko připojí k dohodě o druhém dělení Polska z roku 1793 a získá tak část polského území. Protože na rozdíl od odškodnění na západě, které bylo pro Rakousko skoro nemožné získat, byla polská odškodnění mnohem blíže.³⁵¹

Vídeň, které se moc nedařilo na francouzské frontě a vztahy z Berlínem se stávaly mnohem chladnější, po diskrétních jednáních s britským vyslancem odložila bavorský plán a zaměřila se na odškodnění v Polsku. V listopadu tohoto roku Thugut přímo deklaroval připravenost Rakouska přistoupit k lednové rusko-pruské dohodě, dokonce za ruských podmínek. Rusko, které se obávalo příliš velkého zesílení Pruska, se snažilo učinit z Rakouska protiváhu Prusům a proto se k žádosti Thuguta postavilo příznivě.³⁵² Habsburkové po tomto úspěchu obdrželi v březnu 1794, kdy začalo Kościuszkové povstání, od carevny zvláštní prohlášení, ve kterém Rusko souhlasilo s nároky Rakouska na odškodnění v Polsku a slíbilo pomoc „proti všem, kteří chtějí překážet císaři v realizaci jeho plánu“.³⁵³ Dokument byl ostře protiprusky zaměřený, a jeho význam byl o to větší, že stejně jak ve Vídni tak i v Petrohradě politikové chápali, že pokud pruská armáda vtrhne do Rzeczypospolité, nikdy jí už dobrovolně neopustí, následkem čehož pravděpodobně bude nové dělení Polska.

Pro Prusko nebylo na jedné straně povstání v Polsku vítané, hrozilo totiž přerůst v nespokojenost, či dokonce povstání ve Velkopolsku již

---

³⁵¹ LORD, H. R., The Third Partition of Poland, in: The Slavonic Review, 3, 9, 1925 s. 487.

³⁵² GÓRALSKI, Z., Austria a trzeci rozbiór Polski, Warszawa 1979, s. 34.

³⁵³ CEGIELSKI, T., KĄDZIELA, L., Rozbiory Polski 1772-1793-1795, Warszawa 1990, s. 297-301.

patřícím Prusku. Na druhé straně to byla dobrá příležitost získat nová území a při té příležitosti omezit rakouskou expanzi v Polsku. Klíčem tohoto řešení byl Krakov, bez kterého nebylo možné kontrolovat celou Západní Halič. V Berlíně bylo rozhodnuto dobýt nebo získat toto město, za použití veškerých prostředků.

Již 3. června 1794, po obdržení oficiálního souhlasu carevny, vstoupili Prusové do války proti Polsku. Hlavním cílem jejich armády nebylo pouze porazit polské „jakobíny“, ale také i obsadit co nejvíce polských vojvodství a tím získat převahu v budoucích jednáních o rozdělení Polska.

Také císař František II., na jedné straně překvapený polskými událostmi, přijal povstání z velkými obavami. Na druhé straně, polské povstání bylo zaměřené také i protiprusky, což našlo své sympatie i na vídeňském dvoře. Porážka Rakouska ve Francii 18. května 1794 definitivně obrátila vídeňskou diplomacii na východ. Polská otázka se stávala v habsburské zahraniční politice otázkou číslo jedna.³⁵⁴

Baron Thugut dospěl také k závěru, že Kościuszkovské povstání dává naději Rakousku na vlastní podíl v Polsku a cena, kterou bude muset za to zaplatit, je mnohem nižší a výhodnější, než ta, kterou by zaplatilo za zisky na úkor Francie. Také věděl, že rozhodující hlas v novém dělení Polska, bude mít ta mocnost, která obsadí co největší část polského území.³⁵⁵

Diplomatická bitva o posledním, třetím dělení Polska nabírala nové obraty a napětí mezi těmito mocnostmi stoupalo. V literatuře se objevuje tvrzení, že Prusko v posledním dělení Polska hrálo jen pasivní úlohu, což však dneska současní badatelé popírají a pohlížejí na tento problém jinak.³⁵⁶ Berlínští politikové již od 10. května 1794 měli vlastní projekt za další dělení Polska, které se týkalo především Ruska a Pruska. Podle tohoto

---

³⁵⁴ GÓRALSKI, Z., *Austria a trzeci rozbiór Polski*, Warszawa 1979, s. 50.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 52.

³⁵⁶ CEGIELSKI, T., KADZIELA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990, s. 334.

projektu za pomoc při potlačování povstání v Polsku, kterou Prusko poskytne Rusku, obdrží Berlín jako odměnu značnou část polského území, do kterého zahrnul také krakovské a sandomierské vojvodství společně z městem Krakov. Autor tohoto plánu byl ministr Karl A. Struensee, který ho konzultoval s Lucchesinim, známým diplomatem, který neměl Rakušany moc v lásce.³⁵⁷

Projekt Struenseeho byl odeslán do Petrohradu, ale carevna přímo neodpověděla a dne 27. května dala pouze souhlas Prusku s jeho účastí ve válce proti polským „vzbouřencům“. Pokud se týká samotného dělení, to neodmítala, protože věděla, že se v budoucnu někdy uskuteční. Kromě toho všeho naznačila, že Krakov a Sandomierz musejí získat Habsburkové, což pruští ministrové asi „zapomněli“.³⁵⁸ Proto král Fridrich Vilém II. sice začal válku, ale jeho jednání o polském dělení se zatím moc neposunula. Jeho velitelé dobyli Krakov, a plán Struenseeho se začal zviditelňovat. Ze začátku krakovský velitel Wienawski podle instrukcí Kościuszka nabízel město Rakušanům, ale císařský velitel Lanfrey, který s posádkou stál nedaleko od města, bez přímých rozkazů váhal přijmout toto řešení a raději čekal na další instrukce, dokud již nebylo příliš pozdě.

Po tomto neúspěchu, pozorovalo Rakousko značnou převahu Pruska v Polsku a rozhodlo také zakročit a obsadit potřebná území. Dne 15. června 1794 obdržel rakouský velitel Hanoncourt rozkaz obsadit Sandomierské vojvodství, a také pokud možno Lublinské a Chełmské. Paralelně s tím zaslal baron Thugut 21. června vyslanci Cobenzlovi nové instrukce do Petrohradu. Počítal s dělením Polska jako nevyhnutelnou skutečností a také v těchto dokumentech zdůrazňoval, která území musejí patřit Rakousku. Vyjádřil se také proti přistoupení svého státu ke druhému dělení, poukazuje, že s vypuknutím povstání a vtržením ruských a pruských oddílů do Polska,

---

³⁵⁷ CEGIELSKI, T., KĄDZIELA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990.

³⁵⁸ LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland. 1772, 1793, 1795*, London-New York 1999, 198-204.

to již není potřeba.³⁵⁹ Ve Vídni netrpělivě čekali na odpověď Ruska, které muselo také ještě stanovit svůj postoj ke třetímu dělení Polska.

Je obtížné říci, kdy přesně dal Petrohrad svůj souhlas k definitivnímu rozdělení Polska. Byl to spíše kontinuální proces, během kterého carevna dospěla k tomuto řešení. Na konci května 1794 A. Bezborodko, který byl nejdůslednějším stoupencem třetího dělení, měl již připravený nový plán. Jednalo se v něm o všechny záborové mocnosti a jejich polské podíly, přesně rozdělené podle ruských představ. Bezborodko společně s Ostermanem a Zubovem se chopili vhodné příležitosti (vypuknutí povstání v Polsku a následná intervence Prusů) a začali přesvědčovat stárnoucí carevnu o nevyhnutelnosti polského dělení, s čímž po nedlouhém váhání souhlasila.

Za takových podmínek rozhodl Fridrich Vilém II. poslat do Ruska Karla von Lindenaua se zvláštní diplomatickou misi. Oficiálně měl Lindenau informovat carevnu o pruském vítězství u Szczekocina. Prusové počítali, že se Kateřina II., když uslyší o válečných úspěších svého „bratrance“ Fridricha Viléma II., rozhodne začít jednat o konkrétnějších krocích, týkajících se polského území. Tajným cílem Lindenaua však bylo pokusit se najít porozumění s Rakouskem. Setkání, které se konalo tajně mezi Cobenzlem a pruským vyslancem, k ničemu nevedla. Rakušané, kteří málo důvěřovali Prusku, se na setkání chovali zdrženlivě a spíš se snažili vyhýbat se jasným odpovědím a raději čekali na zřetelné signály ze strany Ruska. Konečně se takového signálu dočkali.

Dne 22. července 1794 Rusko ve své deklaraci oznámilo oběma německým mocnostem, že „přišel čas, aby tři dvory přijaly opatření, nejenom aby uhasili poslední jiskru požáru, ale také předešli tomu, aby

---

³⁵⁹ GÓRALSKI, Z., *Austria a trzeci rozbiór Polski*, Warszawa 1979, s. 82.

z popelu již nikdy nepovstal nový plamen“.³⁶⁰ Od této deklarace definitivně začala oficiální jednání o třetím dělení Polska.

Na prvním zasedání Rakousko hned předložilo Rusku a Prusku návrh, aby na jednáních byla dodržena rovnováha sil, což podle něj v podstatě znamenalo, že Polsko musí být rozděleno na tři rovnocenné části. Cobenzl ještě připomněl Rusům a Prusům, že se jeho stát významně podílel na válce proti Francii a vlastně zůstal zatím bez odškodnění.³⁶¹ Rusko s rovnováhou sil sice souhlasilo, ale představovalo si ji trochu odlišně. Ruská „rovnováha sil“ se musí dodržovat pouze v případě pruského a rakouského polského podílu, ale nikdy v případě Ruska, které má prý zvláštní postavení.³⁶² Také Fridrich Vilém II. souhlasil se zásadou rovnováhy sil, domáhal se, aby přinejmenším zisky Pruska a Ruska nebyly menší než zisky Rakouska. Poté na jednáních Markova s Cobenzlem navrhli Rusové novou zásadu, tzv. proporcionálního podílu polských území, neboli podle velikostí (plochy) jednotlivé záborové mocností. Což oba němečtí představitelé v Petrohradě zásadně odmítli.

Hned v prvních dnech zasedání docházelo mezi mocnostmi k velkým sporům a střetům o jednotlivá polská vojvodství. Především se to týkalo Pruska a Rakouska, kdy si obě velmoci nárokovaly Krakov a Sandomierz. Hlavním sporným momentem mezi východními velmoci byla i otázka správného „ohodnocení“ účastí Rakouska na potlačení polského povstání. Prusové, kteří se podíleli nejvíce na potlačení polských „jakobínů“, a nekompromisně si nárokovali největší kus Polska. V případě Vídně, argumentovali vůči Rusům, že „vůbec neválčili, ale chtějí hodně území“. Rusko, které si v té době uvědomovalo silné postavení Pruska v Polsku (ruská armáda zde disponovala 14 000 vojáky, zatímco Prusové zde měli 25 000 vojáků), se obávalo jeho přílišného posílení. Kromě toho vyvolávala

---

³⁶⁰ LORD, R. H., The Third Partition of Poland, in: The Slavonic Review, 3, 9, 1925, s. 481-498.

³⁶¹ Tamtéž, s. 490.

³⁶² STEGNIJ, P. V., Razdely Polšy i diplomatija Jekateriny II, Moskva 2002, s. 367-370.

obavy v Petrohradě nová jednání mezi Pruskem a Velkou Británií o dalších subsidiích na válku proti Francii. Petrohrad se snažil přesvědčit Brity, že si tyto subsidie více zaslouží Rakousko, které obětovalo v této „strašlivé“ válce mnohem více než Prusko.

Pozornost Petrohradu se pak vrátila k polským záležitostem. Carevna již chápala, že událostí v Polsku jsou hrozbou nejen mocenským zájmům ruského impéria, ale i jeho vnitřní stabilitě. Proto se hned po turecké mírové deklaraci z 8. srpna 1794 rozhodla uvolnit částečně některé síly z jihu své říše a poslat je do Polska. Jmenovala proto generála Suvorova do čela těchto pomocných sil, aby tento proslulý vojevůdce situaci v Polsku zvrátil a současně zvětšil i velikost území, které by kontrolovala pouze carevnina armáda.³⁶³

Nedlouho poté, 19. srpna, do Petrohradu přijel Fridrich Tauentzien von Wittenberg, pruský vyslanec zplnomocněný pro jednání o dělení Polska. Nastoupil místo Goltze, kterého Kateřina II. neměla moc v lásce a jehož se již delší dobu chtěla zbavit. Tauentzien byl mladý a nezkušený diplomat, který si nepočínal příliš obratně. V diskusích se zkušenými ruskými a rakouskými diplomaty ne vždy dokázal najít dostatek argumentů, aby obhájil svoji pozici. Dostal instrukce, aby se zatím držel plánu Struenseeho a vyčkával na konkrétnější propozice ze strany Ruska.³⁶⁴

Mezitím byla v Petrohradě zdržována oficiální jednání, Rusové vyčkávali s ohledem na vývoj událostí v Polsku. Ve Vídni také nespěchali, když si uvědomovali, jak rozsáhlé polské území se momentálně nachází pod pruskou kontrolou, a v případě nového dělení by Rakousko bylo ve velké nevýhodě. Snažili se tajně získat určité sliby ze strany Ruska, že se přikloní na jejich stranu.³⁶⁵ To byla cesta k vylepšení pozic na oficiálních jednáních. Hlavním tématem zákulisních jednání mezi Cobenzlem a Markovem byla

---

³⁶³ MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherina the Great*, London 1981, s. 469.

³⁶⁴ LORD, H. R., *The Third Partitím of Poland*, in: *The Slavonic Review*, 3, 9, 1925 s. 481-498.

³⁶⁵ STEGNIJ, P. V., *Razdely Polšy i diplomatija Jekateriny II*, Moskva 2002, s. 371.

právě otázka Krakova mezitím obsazeného Prusy. Rusko sice podporovalo nároky Rakouska na Krakov, ale v té době se ještě necítilo v Polsku tak pevné a nechtělo zbytečně dráždit Prusko. Dokonce nabízelo Rakušanům pro případ jejich rezignace na Krakov část Mazovska a Podolí, což ale nepřineslo úspěch.³⁶⁶

K novému obratu v jednání o dělení Polska nastal obrat po nových zprávách z Polska. Povstání ve Velkopolsku a ústup pruské armády od Varšavy na jedné straně a četná vítězství generála Suvorova na druhé, změnila postoj Petrohradu ruská politika zdržování a vyčkávání byla u konce. Po vítězství Suvorova u Maciejowic prestiž a pozice Ruska prudce vzrostla, Kateřina II. konečně mohla začít diktovat podmínky oběma německým velmocím, především Prusku.³⁶⁷

Pruský vyslanec Tauentzien předal carevně 21. října oficiální memorandum, ve kterém předložil pruské požadavky. Tauentzien v memorandu překročil své instrukce a kromě plánovaného území (západní Polsko společně s Krakovským a Sandoměřským vojvodstvími) požádal také navíc Kuronsko a Žmuď. Carevna, překvapená nároky Berlína, odpověděla, že Prusko musí snížit své požadavky o polovinu.³⁶⁸ Především dala na srozuměnou, že Krakov a Sandoměř leží ve sféře zájmu Rakouska, a Rusko by se nemohlo obejít bez Kuronska a Žmudi. Načas tedy jejich jednání uvázla ve slepé uličce.

4. Dohody o třetím dělení Polska

V listopadu 1794 dobyl generál Suvorov Varšavu, a před velmocemi stál nelehký úkol dokončit jednání o třetím dělení Polska. První týden po potlačení polského povstání se velmoci snažily co nejrychleji obsadit dosud

---

³⁶⁶ GÓRALSKI, Z., *Austria a trzeci rozbiór Polski*, Warszawa 1979, s. 87.

³⁶⁷ MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherina the Great*, London 1981, s. 472.

³⁶⁸ GÓRALSKI, Z., *Austria a trzeci rozbiór Polski*, Warszawa 1979, s. 88.

volná území. Rakousko dokonce stáhlo část své armády z Čech a také z francouzské fronty.³⁶⁹ Docházelo k četným konfliktům a nedorozuměním. Krom prusko-rakouských konfliktů vznikaly také rusko-rakouské na Volyni a prusko-ruské v Kuronsku. Dne 14. listopadu Fridrich Vilém II. nařídil své armádě odporovat jakýmkoliv požadavkům Rakouska na levém břehu Visly, dokonce s pomocí zbraní, pokud Rakušané nepřijmou pruské podmínky.

Thugut, který věděl o ruském odmítnutí pruských požadavků v Polsku, se prozatím rozhodl omezit rakouské požadavky na území jen po linii Bugu, a s nároky na krakovské a sandoměřské vojvodství hodlal vystoupit později. Navíc doufal, že se mu podaří od Ruska smluvně vymoci Volyň. Toto své rozhodnutí odeslal s instrukcemi Cobenzlovi do Petrohradu.³⁷⁰

V Rusku netrpělivě očekávali odpověď Rakouska. Ruský kancléř Osterman se snažil zjistit, zda bude Rakousko souhlasit s uzavřením dohody pouze mezi Ruskem a Rakouskem a se vzájemnými zárukami společných zisků v případě, že se Fridrich Vilém II. postaví proti petrohradskému plánu dělení Polska. Paralelně s tím Osterman a Bezborodko pohrozili, že v případě nesouhlasu Rakouska, Rusko podepíše dohodu s Pruskem a nebude se na Rakousko ohlížet. Tato taktika se Petrohradu osvědčila.³⁷¹

Cobenzl neměl na vybranou, s ruským návrhem souhlasil, čekal pouze na odpověď z Vídně. Ta přišla velmi rychle, hlavní podmínkou podle Thuguta bylo, že hranici rakouského podílu musí být řeka Bug. Poté Cobenzl oznámil carevně a jejím ministrům, že je připraven dohodu podepsat. V konečné etapě ruských jednání s Cobenzlem, se ruští ministři rozhodli sjednotit dohodu o dělení se dvěma jinými dohodami, které se týkaly aliance namířené proti Turecku a připojení Rakouska ke druhému dělení Polska. Kvůli odporu rakouského diplomata, který namítal, že k tomu

---

³⁶⁹ Tamtéž, s. 97.

³⁷⁰ GÓRALSKI, Z., *Austria a trzeci rozbiór Polski*, Warszawa 1979, s. 94.

³⁷¹ CEGIELSKI, T., KĄDZIELA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990, s. 319.

potřebuje souhlas Vídně, Rusové zase pohrozili, že jednání odloží a obrátí se k Prusku.

Dne 3. ledna 1795 podepsaly Rusko a Rakousko tajnou dohodu o třetím dělení Polska. Oba státy se dohodly, že po ratifikaci těchto dokumentů, bude s touto smlouvou seznámen Berlín, který se k ní bude moci připojit. Jinak ale zaručovali jeden druhému společnou obranu proti případnému útoku Pruska. V podstatě to bylo ultimatum pro Fridricha Viléma II. Pokud Prusko chtělo získat nějaká území v Polsku, muselo s touto dohodou souhlasit. Naděje Vídně, že Prusko bude donuceno přijmout podmínky dohody o třetím dělení se opíraly především o pomoc Ruska. Thugut měl v plánu za pomoci Ruska přimět Prusko k odevzdání Krakova Rakousku výměnou za pruské držení Varšavy.³⁷² Čekání na pruský souhlas se ale protáhlo o necelý rok, během něhož se rozhořel skutečný diplomatický zápas mezi Ruskem a Rakouskem na jedné straně a Pruskem na straně druhé.

V zimních měsících probíhala jednání mezi ruskými ministry a Tautenzienem jen velmi pomalu. Pruský diplomat nabízel ústupky Rusku v otázce Kuronska, ale v záležitosti Krakova byl neoblomný. Nabídl Rakousku za Krakov kompenzaci ve formě sekularizovaných biskupství v říši nebo část Podolí. Cobenzl to ale odmítl. Velkým ústupkem ze strany Tautenziena bylo, že souhlasil s tím, aby Krakov získala Vídeň, ale na oplátku všechna ostatní sporná území mělo dostat Prusko. Cobenzlova toto řešení odmítl. Pragmatičtější Bezborodko nabízel německým mocnostem rozdělení krakovského vojvodství, na což Vídeň reagovala opět nesouhlasem.³⁷³

Zatím se mezi východními velmocemi začala šířit informace, že Prusko již několik měsíců tajně jedná o míru s Francií, aby následně mohlo

---

³⁷² CEGIELSKI, T., KADZIĘLA, L., *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990, s. 378.

³⁷³ LORD, H. R., *The Third Partím of Poland*, in: *The Slavonic Review*, 3, 9, 1925 s. 481-498.

přesunout všechny své síly na východ a omezit tak rakouský podíl v Polsku.³⁷⁴ Rusko a Rakousko, pobouřeny takovýmto chováním Pruska, začaly intenzivněji jednat s Velkou Británií, o možném těsnějším spojení, namířeném sice především proti Francouzům ale také částečně proti Prusům. Dne 18. ledna 1795 podepsali v Petrohradě Rusko s Velkou Británií alianční dohodu, na jejímž základě carevna vstupovala do války s Francií.

S Vídní se jednání o něco protáhla. Rakušané spatřovali nepřítele nejenom ve Francii, ale také v Prusku, proto nová alianční smlouva musela mít podle něj i protipruský charakter. Vídeň se obávala, že v případě podepsání míru mezi Berlínem a Paříží, dojde k dorozumění i v polské otázce. Napětí mezi Pruskem a Rakouskem rostlo. Rakouský kancléř Thugut předpokládal, že Prusko a Francie budou chtít z rakouského a ruského území vytvořit nezávislé Polsko. Proto nabídl Rusům vytvoření podobného projektu. Z území, které by mělo patřit Prusku, by bylo možné vytvořit jakési „zmenšené“ Polsko, které se dá v budoucnu zase rozšířit na úkor Pruska. Plán Thuguta ale v Petrohradě nenašel pochopení. Pro Rusko by to znamenalo nevyhnutelně válku s Pruskem, což si carevna nepřála. Kateřina II. věřila a přesvědčovala Rakousko, že za nějakou dobu diplomaticky přinutí Prusko připojit se k dohodě o Polsku, a tím i k míru.³⁷⁵ V května 1795 podepsaly Rakousko a Velká Británie dohodu namířenou proti Francii. Vídeň za britské subsidie slíbila postavit 200 000 vojáků. V polovině května se britsko-rakousko-ruská dohoda rýsovala již mnohem zřetelněji a konečně v září tohoto roku byla podepsána.

Impulsem ke vzniku britsko-rakouské aliance byl především Basilejský mír, který ještě v dubnu 1795 uzavřeli pruští emisáři s revoluční Francií. Obě země byly válkou vyčerpané a obě spatřovaly své nepřátele

---

³⁷⁴ KOCÓJ, H., Francie a upadek Polski, Kraków 1976, s. 187.

³⁷⁵ STEGNIJ, P. V., Razdely Poľšy i diplomatija Jekateriny II, Moskva 2002, s. 372.

především v Rakousku a Rusku. Ještě před podepsáním míru v Basileji, se Francie, která předpokládala návrat ke své politice „východní bariéry“, snažila přesvědčit Prusko o nutnosti existence nezávislého Polska, které by mohlo držet v šachu Rusko i Rakousko. Prusové ale nesdíleli francouzské představy o zachování polského státu. Po podepsání míru v Basileji a po odhalení britsko-rakouské dohody nabralo jednání o dělení Polska nové obrátky.³⁷⁶

Již bylo známo jaká je situace v Evropě. Rusko bránilo výbuchu rakousko-pruské války tím, že zdržovalo Vídeň, a zároveň ji v polské otázce podporovalo proti Prusku. Proto obě německé velmoci pod tlakem Petrohradu udělaly gesto na znamení nového porozumění. Protirakousky zaměřený Lucchesini byl odvolán, a Prusko s Rakouskem spolu začaly vyjednávat. Dne 8. srpna poslal Thugut nové instrukce Cobenzlovi, Rakousko souhlasilo s odstoupením části mazovského území, ležícího mezi Vislou a Bugem, Prusku. Paralelně s tím Rakousko informovalo Prusko o existenci dohody s Ruskem o dělení Polska. Když tato skutečnost vešla ve známost, začalo se Prusko pomalu přiklánět k ústupkům.

Na konci srpna obdržel Tauentzien návrhy nových rakouských ústupků. Výměnou za to nabídl, že se pruská armáda stáhne z vojvodství sandoměřského. O Krakově zatím nepadla ani zmínka. Cobenzl, podpořený ruskými ministry, to nepřijal. Po tomto neúspěchu se Tauentzien z vlastní iniciativy rozhodl, že navrhne odstoupení Krakova Rakousku, chtěl ale za to západní část krakovského vojvodství a zmíněnou část Mazovska. Tento ústupek zásadně změnil vývoj dalších jednání a od této chvíle se vše rozběhlo naplno. Fridrich Vilém II. nový plán svého vyslance neodmítl a tím mu dal volnou ruku. Také Rusko souhlasilo s tímto projektem, přesto, že mazovskou část Tauentzien podstatně zvětšil. V poslední fázi jednání se Rakousko rozhodlo souhlasit s těmito podmínkami. Dne 24. října 1795

---

³⁷⁶ LORD, H. R., The Third Partíím of Poland, in: The Slavonic Review, 3, 9, 1925 s. 481-498.

došlo k podepsání dohody o třetím dělení Polska, přitom si Tautentzien stále nebyl jist, jestli kvůli tomu neupadne v nemilost svého krále. Formálně za smlouvu o třetím dělení Polska byla uznána dřívější rakousko-ruská dohoda z 3. ledna 1795. Říjnová smlouva byla uznána jen jako demarkace hranic třech mocností v Polsku po již učiněném dělení.

Při třetím dělení Polska získalo Prusko část vojvodství krakovského a knížectví siewierského a zbytek Mazovska na pravém břehu Bugu s Varšavou (tedy částí Mazovska a Velkopolska), celkem 47 000 km² a 1 milionem obyvatel. Rakousko získalo zbytek vojvodství Krakovského s Krakovem, Sandoměřského a Lublinského až po řeky Pilici a Bug (také částí Mazovska a Malopolska), celkem 47 000 km² a 1,5 milionu obyvatel. Rusko získalo zbytek vojvodství Volenského, Novgorodského, Brestlitevského, Žmuď a Kuronsko, tedy zhruba území mezi Němenem a Bugem, celkem 120 000 km² a 1,2 milionu obyvatel.³⁷⁷

Tečkou za třetím dělením byla v listopadu 1795 abdikace polského krále Stanislava II. Augusta Poniatowského, který po smrti carevny Kateřiny II. odešel z Polska do Petrohradu. Poslední smlouvy, jež se týkaly posledního dělení Polska, byly podepsané na přelomu let 1796 a 1797 v Petrohradě. Východní velmoci se dohodly na detailech konečného rozdělení polského státu (vytýčení prusko-rakouských hranic v Krakovském vojvodství) a také se zavázaly, že „nikdy nebudou používat v titulech svých panovníků doplněk Polské království“.³⁷⁸

---

³⁷⁷ Celkem získalo Rusko 485 000 km² a 5,5 mil. obyvatelstva, Prusko 141 000 km² a 2,6 mil. obyvatelstva, Rakousko 120 000 km² a 4 mil. obyvatelstva, CIEGIELSKI, c. d., 326.

³⁷⁸ GÓRALSKI, Z., *Austrie a trzeci rozbiór Polski*, Warszawa 1979, s. 153-154.

Závěr

Polsko-litevský stát, který byl ještě před rokem 1772 jedním z nejrozlehlejších států v Evropě, v roce 1795 přestal definitivně existovat. Zmizení Polska po trojím dělení z politické mapy Evropy je jedním z mála „zázraků“, které se odehrály na starém kontinentě. Hlavní příčiny této katastrofy je třeba spatřovat ve vnitřním vývoji země i v mezinárodních spletených souvislostech druhé poloviny 18. století. Během tohoto osvíceného století se v Polsku stále zhoršovaly neurovnané vnitřní poměry a volitelná monarchie byla vydána na pospas z vůli magnátů, z nichž mnozí sledovali jen své sobecké zájmy a hledali pro ně oporu v Rusku. Špatná správa (archaický Sejm a ulatňování paralyzující zásady *liberum veto*), slabá armáda, neexistence „hajitelných“ hranic, náboženské rozpory, trvalé hospodářské i politické problémy – to vše nahrávalo sousedním velmocím. Slabost Polského království způsobila to, že ho ostatní státy přestaly považovat za mocnost, jediným důležitým aspektem zůstala geografická poloha Polska. Rusko, Prusko a Rakousko zacházely s Polskem ve svých diplomatických intrikách jako se svým pěšákem.

Velmi důležitou byla skutečnost, že mezinárodní postavení Francie, tradičního spojence Polska, byla v kritickém momentě vážně oslabena. Británie ve stejné době do značné míry ztratila zájem na vývoji ve východní Evropě a jak poznamenal jeden z britských politiků: „britské loďstvo nemohlo plout do Varšavy.“³⁷⁹³⁸⁰ Účast Rakouska na prvním a druhém dělení Polska nebyla žádným výrazným úspěchem jeho zahraniční politiky, spíše naopak, šlo o důsledek snahy nedopustit přílišné zesílení soupeřů. Na druhé straně Prusko rozvíjelo značnou diplomatickou iniciativu v této neblahé záležitosti, bylo proto patřičně „odškodněno“, jeho kořist rozhodně nebyla zanedbatelná.

---

³⁷⁹ LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland. 1772, 1793, 1795*, London-New York 1999. s. 73.

³⁸⁰ KAPLAN, c. d., s. 154.

Skutečným vítězem této diplomatické „loterie“ však bylo Rusko, které rozhodným způsobem posílilo své pozice v Evropě a územními zisky na úkor Polska (a také i Turecka) definitivně učinilo ze své říše dominantní velmoc v severní a východní Evropě. Právě po skončení třetího dělení Polska padla definitivně tzv. „východní bariéra“ a Rusko mělo volné ruce, aby se výrazněji zapojilo do boje proti revoluční Francii, a aby z něj po Napoleonově porážce vyšlo jako první kontinentální velmoc.

Význam dělení Polska spočívá v tom, že definitivně potvrdil nový evropský systém rovnováhy sil, který se zrodil po Sedmileté válce. Tzv. „systém pentarchie“ – vlády pěti velmocí v Evropě – Velké Británie, Francie, Ruska, Rakouska a Pruska. V tomto uspořádání se nejvíce prosadilo Prusko, hlavně z toho pohledu, že na úkor Polska pokračovalo v budování svého velmocenského postavení.

V Evropě 18. století bojovaly velmoci neustále mezi sebou, a také s menšími a slabšími státy. Pod záminkou zachování rovnováhy sil a dosažení všeobecného míru rozhodovaly silné mocnosti o osudech slabších nezávislých států. Mám například na mysli válku o španělské dědictví, války o rakouské dědictví, nebo osud Lotrinska, v němž se vystřídalo několik vládnoucích dynastií během pouhých padesáti let 18. století. Ale nikdy předtím v Evropě nenastala situace, podobná dělení Polska.

Na jedné straně můžeme říct, že trojí dělení Polska bylo pokračováním dynastické politiky „rodinné“ Evropy, kdy všichni evropští monarchové byli příbuzní a jenom si dělili mezi sebou to, co jim podle „božích“ zákonů patřilo. Také proto se snažili císařové a králové získat co nejrozsáhlejší nová území. Na druhé straně nikdy předtím neprobíhalo dělení tak hladce, tedy bez válečného konfliktu, a zároveň s takovou razancí a sobectvím. Brutální čin rozdělení nezávislého státu, a to jen pro sobecké zájmy evropských velmocí se rozcházel s dřívější kulturou a politickými praktikami „staré“ Evropy. Na základě tohoto precedentu musely také další státy a státečky počítat s tím, že

se mohou stát obětí bezohledné politiky velmocí a žádné právo je neuchrání. Sami účastníci dělení – Rusko, Rakousko a Prusko – brali za samozřejmé, že pro dosažení jejich státních zájmů jsou všechny prostředky povolené. Pruský král Fridrich II. psal o prvním dělení Polska, že „to je první příklad dělení, který nám přinesla jako dárek sama historie, a který byl urovnaný mírovou cestou mezi velmocemi.“³⁸¹

Na otázku, jaké byly hlavní příčiny dělení Polska, hledají odpověď polští a evropští historikové už skoro dvě století. Diskuze, která mezi nimi vznikla, o tom co více ovlivnilo dělení, zda vnitropolitický vývoj polsko-litevského státu a jeho slabost bránit vlastní území před agresorem, nebo velmocenská politika Ruska, Pruska a Rakouska, následkem které se dělení stalo nevyhnutelné.

Polsko v té době trpělo chronickým vnitropolitickým chaosem, slabostí královské moci a úplnou decentralizací, neexistencí dostatečně početné a silné armády, „šlechtickými svobodami“ a magnátskou svévolí, bezprývným postavením poddaných a náboženskou netolerantností. To byly závažné příčiny, ale je otázkou zda byly natolik závažné, aby se rozdělení státu stalo nevyhnutelným? Soudím, že nikoliv.

Na druhé straně stojí velmoci se svými zájmy o blaho státu, o „pořádek“ v Evropě, s „věčnými“ konflikty a rozpory, snahou rozřešit vlastní problémy na základě vzájemné pomoci, ale i na úkor ostatních. Myšlenka dělení Polska nebyla nová. Ještě v první polovině 18. století, v době tzv. interregna (1697,1733 a 1764) se pravidelně objevovala tato idea, ale nikdy nebyla brána vážně. Až nové rusko-turecké války, přinesly neočekávané důsledky. Především Prusko a Rakousko toho využily ve svůj prospěch.

Velmi dlouho se dělení Polska kladlo za vinu Prusku (první a druhé dělení) nebo Rakousku (třetí dělení). Podle mého názoru odpovědnost nesly všechny tři velmoci, které vnitřní problémy Polska využily pouze jako záminku pro své ambiciózní plány. Rusko, které se snažilo získat celé Polsko

---

³⁸¹ MÜLLER, A., Konec samostatnosti polské a pokusy o její obnovení, Praha 1906, s. 27.

výlučně pro sebe v podobě protektorátu, neuspělo a muselo se „podělit“. V Rakousku, kde císařové a kancléř Kounic nechtěli dopustit posílení Ruska a Pruska, jednali v zájmu zachování rovnováhy sil, nebo se snažili dosáhnout jakéhosi stavu „spravedlnosti“, když se neúčastnili druhého dělení a hledali za to kompenzace. Prusko, které se po Sedmileté válce definitivně zařadilo mezi evropské velmoci, zatím bylo tou nejslabší, potřebovalo vstoupit do nových aliancí a získat nová území, proto se pro ně stala cesta k rozdělení Polska nevyhnutelnou.

Důsledkem dělení Polska byl vznik jakéhosi dočasného spolku tří východních velmoci – Ruska, Rakouska a Pruska – i když si tyto státy byly ve své podstatě hodně zneprátelené. Princ Jindřich, bratr Fridricha II. předvídal, že v případě, že se spolek mezi velmocemi, který se začal formovat při příležitosti prvního dělení, dále udrží, bude moci „diktovat svoji vůli celé Evropě“. Společná snaha velmocí udržet podrobené Polsko tak podle jeho názoru mohla vést k nové konstelaci politických sil v Evropě. V jistém smyslu měl pravdu. Toto jejich podivné „přátelství“ vydrželo dlouhou dobu a přežilo i éru Napoleona a revoluční období v Evropě první poloviny 19. století navzdory jejich skrytému nepřátelství a jejich protikladným ambicím.

Bibliografie

Prameny vydané

BEER, A., Die erste Theilung Polens. Dokumente, Wien 1873.

DEMBIŃSKI, B., Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozboru Polski, t. I, Lwów 1902.

JEKATERINA II.: Bumagi imperatricy Jekatjeryny II. chranjaščijesja v Gosudarstvenom Archive Ministerstva Inostrannyh djel, in: Sbornik imperatorskogo ruskogo istoričeskogo obščestva, Sankt Peterburg:

- XX, Perepiska Jekateriny II. s Fridrichom II., 1877,

- XXXVII, Diplomaticeskaja perepiska pruskich poslannikov pri russkom dvore, 1767–1772, 1883.

MOTTAZ, E., Korespondencja dotycząca rozbiorów Polski, Warszawa 1901.

PONIATOWSKI, S., Stanislav Ponjatowskij, Memuary, Moskva 1995.

STEGNIJ, P. V., Razdely Polšy i diplomatija Jekateriny II. Priloženija: dogovornyje akty odnosjaščejisja k razdelam Reči Pospolitoj, Moskva 2002.

.

Odborná literatura - monografie

BEER, A., Die erste Theilung Polens, I-II. Wien 1873.

CEGIELSKI, T., Das Alte Reich und die erste Teilung Polens 1764-1774, Warszawa 1988.

CEGIELSKI, T., Rzesza Niemiecka a pierwszy rozbiór Polski, Warszawa 1979. CEGIELSKI, T., KĄDZIELA, L., Rozbiory Polski 1772-1793-1795, Warszawa 1990.

ČEČULIN, N. D. Vnešnjaja politika Rossii v načale carstvovanija Jekateriny II, Sankt Peterburg, 1896.

Dějiny diplomacie, Praha 1961.

JASIENICA, P., Rzeczpospolita obojga narodów. Warszawa 1967.

JELISEJEVA O. I., Geopolitičeskije proekty G. A. Potěmkina, Moskva 2000.

JOHNSON, P., Dějiny anglického národa, Praha 1992.

GAVRJUŠKIN, A. V., Graf Nikita Panin, Moskva 1989.

GÓRALSKI, Z., Austria a trzeci rozbiór Polski, Warszawa 1979.

HARTMANN, C., Francouzští králové a císaři v novověku. Od Ludvíka XII. k Napoleonovi III. (1498–1870), Praha 2005.

HORN, D., The British Diplomatic Service 1689–1789, Oxford 1961.

KALINKA, W., Sejm Czteroletni, t. 1., Warszawa 1991.

KAPLAN, H., The First Partition of Poland, New York-London 1962.

KOCHAN, L., ABRAHAM, R., The Making of modern Russia, Harmondsworth 1986.

KNJAZEVSКИJ, L. M., Leopold II, Moskva 1999.

KOCÓJ, H., Francie a upadek Polski, Kraków 1976.

KONOPCZYŃSKI, W., Konfederacja Barska, T. 1, 2, Warszawa 1935, 1938.

KONOPCZYŃSKI, W. L., Liberum veto. Studium porównawczo-historyczne, Kraków 1918.

KONOPCZYŃSKI, W., Fryderyk Wielki a Polska, Poznań 1947.

KRIEGSEISEN, W., Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do roku 1763), Warszawa 1995.

KORZON, T., Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego, T. 3, Kraków 1903.

KOWECKI, J. (ed.) Konstytucja 3 maja 1791. Statut Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji, Warszawa 1791.

LUBOMIRSKI, S., Pod władzą księcia Repnina (1764–1768), Warszawa 1971.

ŁASZEWSKI, R., Sejm polski w latach 1764–1793, Warszawa 1973.

LEŚNODORSKI, B., Dzieje Sejmu Czteroletniego 1788–1792. Studia historyczno-prawne. Wrocław 1951.

- LUKOWSKI, J., *The Partitions of Poland. 1772, 1793, 1795*, London, New York 1999.
- LUKOWSKI, J., *Liberty's Folly. The Polish-Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth Century, 1697–1795*, London, New York. 1991.
- ROSTWOROWSKI, *Hospodarka Polski v XVIII wieku*, Kraków 1977.
- LORD, H. R., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973.
- MAGENSCHAB, H., *Josef II. Revolucionář z boží milosti*, Praha 1999.
- MACISZEWSKI, J., *Szlachta polska i jej państwo*. Warszawa 1984.
- MADARIAGA, de I., *Russia in the Age of Catherina the Great*, London 1981.
- MELMUKOVÁ, E., *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999.
- MICHALSKI, J., *Sarmatyzm a europeizacja Polski v XVIII w.*, Warszawa 1973.
- MICHALSKI, J., *Dyplomacja Polska w latach 1764–1795*, in: *Historia dyplomacji polskiej 1572–1795*, T. 2, pod red. Wójcika Z., Warszawa 1982.
- MÜLLER, A., *Konec samostatnosti polské a pokusy o její obnovení*, Praha 1906.
- MÜLLER, G. M., *Die Teilungen Polens 1772-1793-1795*, München 1984.
- NEKRASOV, G. A. *Roľ Rossii v evropejskoj meždunarodnoj politike 1725–1739 gg.*, Moskva 1976.
- ROSTWOROWSKI, E., *Ostatni król Rzeczypospolitej*, Warszawa 1966.
- ROSTWOROWSKI, E., *Polska w układzie sil politycznych Europy*, Warszawa 1971.
- ROSTWOROWSKI, E., *O polską koronę*, Warszawa 1976.
- ŘEZNÍK, M., *Za naši i vaši svobodu. Století polských povstání (1794–1864)*, Praha 2006.
- PAVLENKO, N. I., *Jekaterina Velikaja*, Moskva 1991.
- SACHAROV, A. N., *Istorija Rossii s načala XVIII do konca XIX veka*. Moskva, 2001.
- SEREJSKI, M. H., *Evropa a rozbiory Polski*, Warszawa 1970.

- SOREL, A., Sprawa wschodnia w XVIII w., Pierwszy podział Polski i traktat Kainardżyjski, Lwów 1903.
- SMOLEŃSKI, W., Ostatni rok Sejmu Wielkiego, Warszawa 1987.
- SMOLEŃSKI, W., Konfederacja targowicka, Kraków 1903.
- SOLOVEJČIK G., Potěmkin. A picture of Catherine s Russia, London 1938.
- SOLOVJOV, S. M., Istorija padenija Polši, Moskva 1863.
- SOLOVJOV, S. M., Istorija Rossii s drevnejšich vremjon, XXVI, S.Peterburg, 1859.
- STANEK, R., Konfederacje generalne koronne w XVIII wieku, Toruń 1991.
- STASZEWSKI, J., August III Sas, Wrocław 1989.
- STASZEWSKI, J., August II Mocny, Wrocław 1989.
- STEGNIJ, P. V., Razdely Polšy i diplomatija Jekateriny II, Moskva 2002.
- STELLNER, F., Fridrich Veliký. Cesta Pruska k velmocenskému postavení, Praha 1998.
- STELLNER, F., Sedmiletá válka v Evropě, Praha 2000.
- SZYNDLER, B., Powstanie kosciuszkwskie 1794, Warszawa 1992.
- ŠVANKMAJER, M., Kateřina II. Lesk a bída impéria, Praha 2001.
- TAPIÉ, V. L., Marie Terezie a Evropa. Od baroka k osvícenství, Praha 1997.
- TOPOLSKI, J., Polska v czasach nowożytnych. Od środkowoeuropejskiej potęgi do utraty niepodległości (1501–1795), Poznań 1994.
- WANDYCZ, S. P., Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti, Praha 1998.
- WLASZAK, W., Hetmani Rzeczypospolitej obojga narodów, Warszawa 1995.
- WÓJCIK, Z., Historia dyplomacji polskiej. T. II.(1572–1795, Warszawa, 1982.
- ZIENKOWSKA, K., Stanislaw August Poniatowski, Wrocław, 1998.
- ZAŠKILŇAK, L., KRYKUN, M., Istorija Polšči, Lviv 2002.
- ZIELIŇSKA, T., Magnateria polska epoki saskiej. Funkce urzędov i królewsczyzn w procesie przeobrażeń warstvy społecznej. Wrocław 1977.

ZIELIŃSKA, Z., Walka o reformę Rzeczypospolitej 1743-1752, Warszawa 1983.

Odborná literatura – studie

ANDERSON, M. S., Great Britain and the Russo-Turkish war of 1768– 1774, in: *The English Historical Review*, 69, 1954, s. 39–85.

CEGIELSKI, T., Poglądy na rozbiory Polski, in: *Kwartalnik Historyczny*, LXXXIII, 1976, s. 636–642.

KONOPCZYŃSKI, W., England and the First Partition of Poland, in: *Journal of Central European Affairs*, 8, 1948, s. 1–18.

LORD, H. R., The Third Partition of Poland, in: *The Slavonic Review*, 3, 9, 1925 s. 481–498.

MICHALSKI, J., Historiografia polska wobec problematyki pierwszego rozbioru, in: *Przegląd historyczny*, 63, 1972, s. 425–437.

MICHALSKI, J., Plan Czartoryských naprávy Rzeczypospolitej, in: *Przegląd Historyczny*, 63, 1973, s. 29–43.

MOLEVA, N. M., „Potemkinskije derevni“, in: *Voprosy Istorii* 4, 1967. s. 212–215.

REDDAWAY, W. F., Great Britain and Poland 1762–1772, in: *The Cambridge Historical Journal*, 4, 1934, s. 223–262.

ROSTWOROWSKI, E., Podbój Śląska przez Prusy a pierwszy rozbiór Polski, in: *Przegląd Historyczny*, Tom LXIII, 1972, s. 389–412.

ROSTWOROWSKI, E., Na drodze do pierwszego rozbioru. Fryderyk wobec rozkładu przymierza francusko-austriackiego, In: *Roczniki Historyczne* 18 (1949), s. 181–204.

WASILEWSKI, T., Walka o zrównanie praw litewskiej z Koroną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku, in: *Zapiski Historyczne* 51, 1986, s. 45–62.

PŘÍLOHY

- 1) Polsko-litevský stát**
- 2) Trojí dělení Polska**

Résumé

Ve své práci zkoumám otázku trojího dělení Polska v letech 1772, 1793 a 1795, které představovalo jeden z hlavních problémů mezinárodní politiky druhé poloviny 18. století. Tato otázka měla klíčový význam pro celou střední a východní Evropu. Zaostalost Polska a rostoucí anarchie v této zemi vedly ke vzniku zápasu tří velmocí – Ruska, Rakouska a Pruska. V důsledku tohoto procesu bylo Polsko, druhé největší království v Evropě, vymazáno z politické mapy, na více než století ztratilo nezávislost a celá situace vytvořila mnoho problémů do budoucna. Destrukci Polska zlikvidovaly tři velmoci nárazníkovou zónu a získaly společné hranice. Soustředil jsem se především na analýzu vnitřních podmínek v Polsku a mezinárodních okolností, které ovlivnily vývoj na cestě k dělení. Ve své studii jsem se pokusil odpovědět na některé základní otázky týkající se vnitropolitického vývoje v Polsku, významu dělení pro zúčastněné velmoci a pro obecnou mocenskou rovnováhu v Evropě.

Summary

I research in this study the question of the three partitions of Poland in the years 1772, 1793 and 1795, which created one of the main problems of international politics in the second half of the 18th century. This problem had its importance for the whole Central and Eastern Europe. The backwardness of Poland and its growing anarchy in this country initiated the struggle of three Great Powers – Russia, Austria and Prussia. Following this process, Poland, the second largest kingdom in Europe, was eradicated from the political map and for more than a century its independence was destroyed, which caused serious problems in the future. By destruction of Poland the three Great Powers liquidated a buffer zone between themselves and gained common borders. I concentrated myself on the analysis of the internal conditions in Poland and on the international circumstances, which influenced the development on the way to the partition. I tried in my paper to answer some basic questions concerning the internal development in Poland, importance of the partition for participating Great Powers and for the European power-balance.